

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HZ. PEYGAMBER DEVRİNDEKİ KURUMLARIN
TÜZEL KİŞİLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet İkbâl AYDIN

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : İSLÂM HUKUKU

Bu tez..../..../1999 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri

Üyesi

GİRİŞ

1- Konunun Kapsamı

Tezimiz, tüzel kişi hakkında umumi bilgi, İslâm öncesi Mekke kent devleti ve İslâm devrinde Medîne devletini kapsamaktadır.

İslâm'ın ilk devrinde tüzel kişilik kavramı ve oluşumları anlatılırken önce tüzel kişilik kavramının ne olduğunu, zamanımız hukukuna göre oluşan tüzel kişilerin hangi kurumlardan ibaret bulunduğunu bilmek gerektiği düşünülerek günümüzdeki tüzel kişilik kavramı özetlendi.

Daha sonra bu bilgilerle beraber Rasûlüllah (s.a.v.)'in devrine gidip İslâm Hukukunun ilk doğduğu o devirde bu kavrama uygun oluşumların olup olmadığı tespit edilmeğe çalışıldı. Bu devri iyi anlayabilmek için de İslâm'dan önce Mekke kent devletinin durumunu irdelemek gerekiyordu. Çünkü İslâmiyet Mekke'de doğmuş ve hukuku da oradaki toplumların örflerine göre şekillenmeğe başlamıştı. İslâm öncesi devrin, İslâm hukukunu etkilemesi kaçınılmazdı.

İslâm sonrası, yani Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamber olduktan sonraki devri, Medîne dönemi olarak sınırlı tutup, hicretten sonra kurulan site devleti ve bu devlet içinde oluşturulan kurumlar incelendi. Bu incelemede Medîne Sözleşmesi, hukûkî dayanak bakımından önemli oldu. Çünkü hukukçularımız arasında Medîne Sözleşmesi'ne **ANAYASA** diyenler de vardır. Bir devletin kurumlarının ve çatısının oluşmasında anayasaların rolü büyüktür. Medîne site devleti için de söz konusu Sözleşme aynı ehemmiyeti taşımaktadır.

Daha sonra İslâm hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve Hadîste kişi ve mal

toplulukları ve bunların tüzel kişilikleri mevzu edilerek ilk devirdeki durum netleştirilmeğe çalışıldı.

2- Konuları İşleme Metodu:

İslâm öncesi Mekke devrini incelerken Mekke kent devletinin idârî yapısı ele alınarak resmî ve sivil kurumların işleyiş ve görevleri, toplumun onlara bakış açıları tarihi olarak anlatılıp sonra bu kurumlara hukûkî kişilik tanınıp tanınmadığı araştırıldı.

Medîne devri, Peygamberlikten önceki devirle bağlantılı olarak ele alınıp eski devirden yeni devre intikal eden kurumlar ve bunların yeni hukuk sistemi tarafından tüzel kişilik açısından nasıl tanındığı anlatıldı. Bilhassa Peygamberimiz'in yeni devirde oluşturduğu devlet kurumlarının kişiliklerinin Medîne Sözleşmesiyle nasıl tanındığı, Sözleşme maddeleriyle izah edildi.

Kur'an ve sünnet'in tüzel kişiliğe bakışı ortaya konmaya çalışılırken, en büyük tüzel kişi olan devlet, onun kurumları ve sivil toplum örgütleri incelendi. Bunların, Kur'an ve sünnet naslarınca nasıl tanındıkları izah edildi.

Kur'an ve Hadis'in tüzel kişilik kavramına bakışının ayrı bir bölüm halinde incelenmesinin sebebine gelince:

Vahiy mahsûlü olan Kur'an, Hz. Peygamber'in uygulamalarında ana kaynak olduğu için tezde bahsedilmesi gerekliydi. Diğer taraftan, Hz. Peygamber devrinde Kur'an vahyedilmeye devam ediyordu. Kur'an, indikçe uygulanıyordu. Bu sebeple Kur'an'ın tamamı, Peygamberimiz'in devrinin başından sonuna kadar mevcut olamamıştır. Hz. Peygamber'den sonra yeni şartlara göre Kur'an ayetleri üzerine yapılmış çeşitli yorumlar uygulama alanı bulmuş, kıyamete kadar da bulmaya devam edecektir. Onun için, Kur'an ve Hadis'in hem Peygamberimiz devrindeki ve hem de sonraki devirlerde meydana gelen yorum ve uygulamalarını ayrıca tespit etmek gerektiği uygun görülmüştür.

3 - Kaynaklar:

Tüzel kişilik kavramıyla ilgili kısımda geniş ölçüde Teoman Aküenal'ın Türk Medenî Hukukunda Tüzel Kişiler, H. Hatemi'nin Medenî Hukuk Tüzel Kişileri, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Şahsın Hukuku adlı eserlerinden faydalanıldı.

İslâm öncesi Mekke Kent Devleti ve idaresiyle alakalı kısımda İslâm tarihi ile ilgili en çok faydalanılan eserlerden İbni Hişam'ın es-Sîretü'n-Nebeviyye, Süheylî'nin Ravdu'l-Unf, İbni Kesîr'in es-Sîretü'n-Nebeviyye, İbnü'l-Esir'in el-Kamil fi't-Tarih, Mesûdî'nin Mürûcû'z-Zeheb, Âlûsî el-Bağdâdî'nin Bülûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti'l-Ahvali'l-Arab adlı eserler olmuştur. Ayrıca o devri sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yönden değerlendiren eserlerden Hamidullah'ın İslâm Peygamberi ve Vesâiku's-Siyasiyye adlı eserleriyle, tüzel kişiliği konu eden çağdaş İslâm hukukçularından M.Ahmet Ez-Zerka, Hayrettin Karaman, İmran Ahsen Niyazi, Abdu'l-Aziz Hayyât ve Hamdi Döndüren'den de yararlanılmıştır.

Kur'an âyetlerinin tefsîri hakkında Beyzâvî, M.Hamdî Yazır, Vehbe ez-Zühaylî, âyet mealleriyle ilgili olarak Ali Özek başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan Kur'an-i Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi, kişi ve mal topluluklarıyla ilgili hadîsler hakkında da Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Davut, İbni Mâce, Nesâî, İmamı Mâlik'in Muvatta, Ahmet b. Hanbel'in Müsned adlı eserleri faydalanılan hadîs kaynaklarıdır.

Fıkıh kaynaklarımızdan en çok Ebû Ubeyd'in Kitabu'l-Emval ve Zeyleî'nin Tebyînü'l-Hakâik İbnü'l-Hümmam'ın Fethu'l-Kadîr ve Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Ğureri'l-Ahkâm adlı eserlerinden istifade edildi.

1. TÜZEL KİŞİLİK KAVRAMIYLA İLGİLİ GENEL BİLGİ

1.1. Günümüz Hukukunda Tüzel Kişilik Kavramı Ve Tanımı:

Kişi, fiil ve hak ehliyetine sahip ve hukuk konusu olan varlıklara denir. Hukukta bu tarifin içeriğine uygun kişiler iki türdür. Birisi ‘insan’dır ki buna *gerçek kişi* denir. Diğeri ise hukukun bağımsız nitelik tanıdığı, müstakil şahsiyet verdiği topluluklardır ki bunlara da “*hukûkî kişi*” manasına gelen “*tüzel kişi*” denmektedir (Göğer, 1976:130). Bunlar da “*gerçek kişi toplulukları*” ve “*mal topluluklarıdır.*”

Gerçek kişi olan insanın kişiliği doğuştandır. Yani insan, hak ehliyetine doğuştan sahiptir. Ana rahminde teşekkül etmesiyle nâkıs bir kişilik kazanır. Ancak, medenî haklardan istifade etme ehliyetlerine ana rahminde teşekkül etmesinden itibaren derece derece hak kazanır. Mesela cenin devresinde iken bazı hak ehliyetlerine, fıkımızdaki tabirle vücup ehliyetlerine sahip olduğu halde eda, yani fiil ehliyetine sahip değildir. Bülûğ çağına erinceye kadar geçen devrelerde böyle ehliyet bakımından noksan olması kişilik kazanmasına mani değildir. İnsanlar kişilik kazanınca hak sahibi olurlar. Yani bir hak kazanabilirler, borç yüklenebilirler, dava açar, dava olunabilirler, ticârî, sanâyî gibi ekonomik teşebbüslere girişebilirler. Kar, zarar edebilir, kendi aralarında anlaşmalar veya mücadeleler yaparlar. Birbirleriyle hısım akraba olabilirler. Bunlar gibi daha birçok hak ve ehliyetlere sahiptirler.

Hukukun tanıdığı hak ve borçlara sahip olma yetkisi ehliyet sayıldığına göre, (Serahsî, usul, 1973:2/332), bülûğ çağından itibaren artık insan, delilik gibi bazı ârızî haller dışında, hak ve fiil ehliyetlerinin tamamına sahiptir.

Fakat bu hak ve ehliyetler sadece gerçek kişi olan insanlara mahsus değildir. İnsanlardan başka bu haklara sahip olabilen kişiler de vardır. Bunlar insanlardan ayrı ve yine insanların meydana getirdiği ve müstakil olarak hak sahibi olabilen, gerçek kişilerin hayattaki faaliyetlerinin birçoğunu, ticârî ve ekonomik sahadaki işlerinden hepsini yapabilen insan ve mal topluluklarıdır. Bunlara da tüzel kişi denir (Velidedeoğlu,1960:168). Ancak tüzel kişilerin ortaya çıkışı gerçek kişiler gibi doğuştan değil, İnsanlar tarafından, bazı gayeleri gerçekleştirmek için oluşturulmakla meydana gelir. Hukuk düzeni de bunu bir sūje olarak kabul eder. Buna göre tüzel kişi, “*belli bir gayeyi gerçekleştirmek üzere örgütlenmiş, hukuk düzenininin bağımsız birer varlık olarak tanıdığı kişi ve mal topluluklarıdır*” (Akünal, 1995:10; Hatemi, 1992:125) şeklinde tanımlanabilir.

Tüzel kişi kavramı, sadece günümüz hukukunda değil, bütün hukuk sistemlerinde vardır. Mesela İslâm

hukukunda tüzel kişi mefhumu vardır. Nitekim devlet, vakıf, mescit gibi kurumların zimmetlerinin, dolayısıyla da leh ve aleyhlerine olan haklara sahip olma salahiyetlerinin; yani ehliyetlerinin bulunduğunu İslâm hukukçuları söylemektedir (Hayyât, 1983:1/219; Zerka, 1968:258).

1.2. Tüzel Kişilerin Unsurları:

Maddi olarak gerçekleşmiş olan tüzel kişilerin temel unsurlarının belirtilmesinde fayda görülmektedir.

1.2.1. Gaye Unsuru:

Tüzel kişinin tanımından, onun üç tane unsurunun bulunduğu görülür. Tüzel kişinin tanımı, yukarıda şöyle geçti: *“Tüzel kişi, belli bir gayeyi gerçekleştirmek üzere örgütlenmiş, hukuk düzeninin bağımsız birer varlık olarak tanıdığı kişi ve mal topluluklarıdır”* (Hatemi, a.g.e 125; Akünal, a.g.e 10). Bu tanımda üç unsur görülmektedir. Bunlardan birincisi **GAYE** unsurudur. Tüzel kişilerin kişiliklerinin tanınması için belli bir gayeyi gerçekleştirmek üzere kurulmuş olmaları gerekir. Tüzel kişilik kavramı bakımından **GAYE** unsurunun az çok devamlı bir faaliyeti gerektirecek nitelikte olması yeterli olup böyle bir faaliyet sonunda gerçekleştirilecek gayenin sürekli nitelik taşımaya gerek yoktur. Bu nedenle örneğin: belli bir tarihi olayın; 50. veya 100. Yıl dönümünü kutlamak üzere bir dernek veya vakıf kurulması halinde gayenin kendisi değil, bu amacı gerçekleştirmeğe yönelik faaliyetin süreklilik göstermesi yeterlidir (Akünal, a.g.e. 10). **GAYE** unsuru, tüzel kişilerin hak ehliyetlerine sahip olmalarını temin eden önemli bir unsurdur. Tüzel kişilerin hak ehliyetlerinin mevcut olması, ancak tüzel kişinin bir amaca sahip olmasıyla mümkündür (Velidedeoğlu, 1960:191).

1.2.2. Örgütlenme Unsuru:

Örgütlenme, bir kişi veya mal topluluğunun kendisini oluşturan kişi veya mallardan bağımsız bir hukûkî varlık olarak iradesini açıklayacak ve gayesini gerçekleştirmek üzere faaliyette bulunacak organları oluşturmasını ifade eder (Akünal,a.g.e.11). Buna göre bir tüzel kişinin fiil ehliyeti gerekli organlara mâlik olmasıyla başlar (Hatemi, a.g.e. 19).

Gerçek şahsın dimağı, eli, ağzı,vs... gibi organlarına karşılık tüzel kişilerin organları da gerçek kişiler olabilir (Velidedeoğlu, a.g.e 192; Hatemi, a.g.e 17). Tüzel kişinin örgütü yani organı, onun unsuru ve bir parçasıdır. Tüzel kişinin fiil ehliyeti organlarının teşekkülüne bağlıdır (Hatemi, a.g.e. 17; Akünal,a.g.e.33).

Örgütlenme şekli, yapacağı işe göre kanunlarca belirtilir. Genel kurul ve Yönetim kurulunun zarûrî organlar olduğu Medenî Kanunca belirtilmiştir (M.K.Md.57-62). Dernekler kanunu ise denetleme ve disiplin kurullarını da saymaktadır (Der. K.Md.19).

1.2.3. Hukuk Tarafından Tanınma Unsuru:

Tüzel kişilerin kişiliklerinin hukuk tarafından tanınması önemli bir unsurdur. Bir tüzel kişi nitelik bakımından tüzel kişi olarak teşekkül etmiş olsa da, yörenin hukuk düzeninin tanınması olmadan, o yöredeki faaliyetleri hukûkî bir netice doğurmaz. Tüzel kişinin, o yörenin hukukunun ortaya koyduğu kaidelere uygun olarak oluşması gerekir. Aksi halde hukuk, onun tüzel kişiliğini tanımaz. Tanınmayan tüzel kişinin de faaliyetleri hukûkî netice doğurmaz (Hatemi, a.g.e. 8; Akünal, a.g.e.12). Ancak yazılı hukuk düzeninin olmadığı zaman toplumun kabulünün hukukun kabulü yerine geçmesi gerektiği düşünülebilir.

1.3. Tüzel Kişiliğin Mahiyetiyle İlgili Teorileri:

Hukukun bağımsız nitelik tanıdığı, haklardan faydalanan ve yükümlülükler altına giren varlıklara tüzel kişi dendiği daha önce ifade edilmişti (Göğer, a.g.e. 130). Tüzel kişi kavramının mahiyetini açıklayan görüşler, tüzel kişinin ehliyeti ile ilgilidir. Bu düşünceye göre gerçek kişilerde olduğu gibi, tüzel kişilerde de hak ehliyeti, kişiliğin çekirdeğini oluşturur. Hukuk düzeni, tüzel kişiliği kabul etmekle tüzel kişinin haklara ve borçlara sahip olabilme ehliyetini; yani hak ve fiil ehliyetini tanımış olmaktadır (Hatemi, a.g.e. 9; Akünal, a.g.e.14; Özsunay, 1978:48) .

Hukukçular, hak sahibi olabilen tüzel kişilerin mahiyetini açıklama hususunda ihtilaf etmişlerdir. Tüzel kişileri teorik olarak açıklamaya çalışanlar, tüzel kişilerin kişiliklerinin hangi esasa dayandığı hususunda birçok teori ileri sürmüşlerdir. Öyle ki bunlar, yüzleri bulmaktadır (Velidedeoğlu, a.g.e 173). Ancak bütün bu teorileri iki ana grupta toplamak mümkündür: Birincisi Romanist hukukçuların açıklamalarını özetleyen

VARSAYIM teorisi, ikincisi ise Cermenist hukukçuların savunduğu **GERÇEKLİK** teorisidir.

1.3.1. Varsayım Teorisi:

Varsayımçılar derler ki tüzel kişiler, aslında ortada olmayan ve fakat varlığı farz edilen ve bir takım hukûkî zorunluluk nedeniyle kabul edilen kişiliklerdir. Bu yüzden sadece mal varlığı ile ilgili bir hak sahibi olabileceği ancak kabul edilir. Bu hakka sahip olabilmek için de ehliyetsiz kişilerde olduğu gibi kânûnî temsilci işlevi gören bir gerçek kişinin aracı olması gerekir. Böyle olunca da temsilcinin işlediği hatadan dolayı tüzel kişinin sorumlu tutulamayacağı ortaya çıkar (Velidedeoğlu, a.g.e. 175; Akünal, a.g.e.14).

Bazı fakihlerin tüzel kişinin mahiyeti hakkındaki klasik görüşleri birinci görüş sahipleriyle paralellik arz eder. Çünkü bu fakihler, gerek şirketlerde ve gerekse vakıflarda direk olarak yöneticileri sorumlu tutmaktadırlar. Tüzel kişiyi ise dolaylı olarak sorumlu addederler. Bu konuda Hayrettin Karaman'ın tespit ve eleştirel yaklaşımı şöyledir:

“Bazı fakihler, (vakıf müteveli heyeti vakıf namına bir borç altına girerse, müteveli tazmin ettikten sonra, ödediği meblağı vakıf malından alır) derler. Dolaylı olarak vakfın sorumlu tutulmasındansa mütevellinin vakıf namına yaptığı tasarruftan direk olarak tüzel kişinin sorumlu olması daha makuldür” (Karaman, 1991:210).

1.3.2. Gerçeklik Teorisi:

Gerçeklik fikrini savunanlar da düşüncelerini şöyle açıklarlar: Tüzel kişiler bir farazî varlıklar değil, gerçek varlıklardır. Tıpkı gerçek kişiler gibi bir hayat realitesi, yaşayan bir hayat varlığıdır (Velidedeoğlu, a.g.e. 175). Bu sebeple tüzel kişileri, sırf bir takım hukûkî çözümleri sağlayabilmek amacıyla meydana getirilen varsayımsal varlıklar olarak nitelemek doğru sayılmaz.

Tüzel kişilerin insanlardan yegane farkı, bunların maddî bir gerçek olmayıp sosyal bir gerçek olmaları ve sosyal bir organizmaya sahip bulunmalarındır. Bu sosyal organizma, tüzel kişinin tüzüğü ile belirlenir. Tüzük, tüzel kişinin organlarını, organların yetkilerini, tüzel kişi ile onu oluşturan üyeler arasındaki ilişkileri, organın karar ve davranışlarının tüzel

kişiyi bağlamasının şartlarını ve sınırlarını belirler (Akünal, a.g.e.15; Velidedeoğlu, a.g.e. 175).

Organların davranışı aynı zamanda tüzel kişinin davranışıdır. Dolayısıyla bir haksız fiil vukuunda tüzel kişi sorumlu olur (Hatemi, a.g.e. 18; Akünal,a.g.e.,15).

Çağdaş İslâm hukukçularının görüşleri ise gerçeklik teorisiyle paralellik arz etmektedir. Bunlar, tüzel kişinin de gerçek kişiler gibi belirli sınırlamalarla itibârî olarak zimmetle vasıflandırılacaklarını ön görmektedirler. İslâm hukuku, nasların ortaya koyduğu temel ilke ve esaslara aykırı olmamak şartıyla her türlü düzenleme yapılmasına potansiyel olarak açıktır. İnsanların örfünde tüzel kişiye ehliyet tanıma uygulaması varsa; zulme, aldatmaya ve suistimale götürmüyorsa, bu, İslâm düşüncesine aykırı değildir.

Fakat oluşturulmuş tüzel kişilerde bu teorilerin göz önünde bulundurulmadığı, hukukun gerek duyduğu ve toplumun ihtiyaçları mevzubahis olduğu zaman kuruldukları bir gerçektir.

1.4. Tüzel kişi Kavramına Fakihlerin Yaklaşımları:

İslâm'ın ilk devirlerinden 20. Yüz yılın başlarına kadar fikhın gelişim seyri içerisinde bu günkü anlamda tüzel kişi kavramıyla ilgili olarak fakihlerin çalışmalarına rastlanmamaktadır. Ancak, yapısal olarak tüzel kişi kavramı fikhî çalışmalarda gündeme gelmemiş olsa da fakihler bu anlamı taşıyan kurum ve kuruluşlarla ilgili hukûkî kurallar koyarak fikhî düzenlemeler yapmışlardır.

Peygamberimizin devrinden başlayarak zamanla gelişen farklı fikh ekollerinin devlet, beytü'l-mal (hazine), vakıf, cami gibi kurumlarla ilgili yetki, hak ve ehliyet ve sorumluluk üstlenme gibi alanlarda yapılan fikhî düzenlemeler kaynak kitaplarda yer almaktadır. Ancak, itibârî, yani somut olarak var olmadığı halde insanların iradeleriyle var kabul edilen ve buna binaen de fikhî düzenlemeler yapılan bu alanlarda gerçek kişiliğin temeli sayılan **ZİMMET** kavramı ile ilgili yaklaşımlarını tüzel kişi arz eden kurumların incelenmesinde görülmemektedir.

Zimmet, insanda hakların ve borçların sabit olma mahalline denir. Başka bir deyişle insanda haklara ve borçlara sahip olma vasfıdır (Buhârî Abdu'l-Aziz, 1974:4/238, Özcan, 1989:100). Fakihler, gerçek kişiler için ifade ettikleri bu kavramı tüzel kişiler için açıkça söylememektedirler. Ancak uygulamada tüzel kişileri bu haklara sahip kılmışlardır.

Zimmet kavramı, gerçek kişilerin doğumundan ölümüne kadar sahip oldukları her türlü salahiyet ile yüklendikleri mesuliyetlerin temelini oluşturan bir olgudur (Hassan,1979:323).

Gerçek kişilerde görülen bu olgunun itibârî olarak var kabul edilen ve sosyal hayatın zorunlu bir gereği olan kurum ve kuruluşların böyle bir olgu ile hukûkî dayanağına kavuşturulması gerekmektedir.

Gerçek kişiler arasında doğal olarak nesep ve evlilikle meydana gelen akrabalığın akdû'l-müvalat adı verilen bir sözleşme ile hukuken var kabul edildiği görülmektedir.

Yine temel ilke olarak alış veriş konu olan malların aynı, yani kendisinin mevcut olması gerekirken insanların iradeleriyle belli şartlar dahilinde, mevcut olmayan malın var kabul edilerek akde konu olması caiz görülmektedir. Selem akdinde aslen var olmayan bir malın belirli şartlar çerçevesinde, ihtiyaca binaen var kabul edilerek alış veriş konu olması gibi. Çünkü borca konu olan her mal hükmen var kabul edilerek zimmette sabit olmaktadır (Özcan, a.g.e.:101).

Yine bu cümleden olarak **ÂKİLE** kavramının ifade etmiş olduğu topluluğun sosyal güvenlik müessesesi sayılıp sorumlu tutulma olayı (Beşer, 1987:131-147), fakihlerin topluluklara itibârî zimmet takdir etmelerine misaldir.

Yine beytû'l-mal ve vakıf gibi kurumlar için bazı hakların sabit olması ve yükümlülük altına girmeleri, her ne kadar fakihler tarafından “tüzel kişi” tabiri ile ifadelendirilmese de zımmen onlara zimmet takdir edilerek hükmi hukûkî (tüzel) kişilik verdikleri anlamını taşır (Hassan, a.g.e. 323).

Bu ve benzer fikhî düzenlemelerin insan iradesiyle gerçekleştirilmesini doğal kabul eden fikhî mantığı, bir çok alanda hukuka konu olan tüzel kişiliği zimmet kavramına dayandırması tabiidir.

Buradan hareketle çağdaş fikhî araştırmacıları¹ tüzel kişiliğin de gerçek kişiler gibi belirli sınırlamalarla itibârî olarak zimmetle vasıflandırılacaklarını ön görmektedirler (Hassan, a.g.e. 323).

İslâm hukuku, nasların ortaya koyduğu temel ilke ve esaslara aykırı olmamak şartıyla her türlü düzenleme yapılmasına potansiyel olarak açıktır.

Yukarıda Kitap ve Sünnete uygun olarak tespit ettiğimiz oluşumların delilleri esas alınarak günümüzdeki tüzel kişi hukuku ile ilgili düzenlemeler İslâm'ın temel ilkelerine aykırılık taşımamak şartıyla benimsenebilir.

1.5. Tüzel Kişilere Duyulan İhtiyaç:

Belli bir amacı gerçekleştirmek üzere örgütlenmiş, hukuk düzeninin bağımsız birer varlık olarak tanıdığı kişi ve mal toplulukları şeklinde tarif edilen oluşumlara (Akünal,a.g.e.10), insanların her zaman ihtiyaç duyduğu ve bunların insan hayatından ayrılmadığı görülür.

Şüphesiz ki bazı işleri insanlar tek başlarına yapmaktan aciz olabiliyorlar. Ancak birleşerek yeni bir güçle daha büyük işleri başarmaktadırlar. Ayrıca insanlar fânîdir. Ömürleri, hedeflenen gayeleri gerçekleştirmeğe yetmez. O nedenle tüzel kişi kurmaya ihtiyaç duymuşlardır.

Tüzel kişiler, önce hayatta fiili olarak yer almışlar, sonradan hukuk mefhumu olarak hukuk kaide ve eserlerine geçmişlerdir (Velidedeoğlu, a.g.e. 170; Hatemi, 1979:4). Gerek Roma,

¹ Çağdaş hukukçulardan Dr. Abdu'l-Aziz İzzet el-Hayyât, “eş-Şirkât fi'ş-Şer'i"ati'l-İslâmiyye ve'l-Kanuni'l-Vad'i,” Beyrut,1983 baskı tarihli eserinin 1. Cilt 208. Sayfasından itibaren “ eş-Şahsiyyetü'l-İtibariyye Li'ş-Şirke başlığı altında yazdığı, oldukça detaylı bir çalışması, Ayrıca İmran Ahsen Niyazi'nin ed-Dirasatü'l-İslâmiyye dergisinin 5. Sayı ve 1983 basım tarihli “Meşrûiyyetü'ş-Şahsiyyeti'l-Ma'neviyye fi Fıkhî'l-İslâmiyye adlı çalışması ve Mustafa Ahmet ez-Zerka'nın eş-Şahsiyyetü'l-Hükmiyye fi'l-Fıkhî'l-İslâmi başlığıyla yaptığı çalışma. Bunlar, tüzel kişi kavramına çağdaş İslâmi yorumlar getirerek İslâm Hukukunun bu

Cermen hukuklarında ve gerekse İslâm ve Kilise hukuklarında tüzel kişi kavramına açık veya kapalı bir şekilde rastlanmaktadır (Velidedeoğlu, a.g.e. 171).

1.6. Tüzel Kişilerin Gerçek Kişilerden Farkları:

Tüzel kişilerin hayatı gerçek kişilerininkine nazaran daha devamlıdır. Bunların varlığı kendilerini meydana getiren gerçek kişilerin varlığına bağlı değildir. Bugünkü devletlerin yüz elli yıl önceki nüfus ve hudutları bugünkünün aynı olmadığı ve o zamanki vatandaşlarından hiçbirisi bu gün sağ bulunmadığı halde devletlerin kişiliği bâkîdir. Bu kişilik yüz elli yıl önce ne ise bu gün de aynıdır. Eski spor klüplerimizin elli yıl önceki üyelerinden bugün belki o kulüpte kimse kalmamış olmasına rağmen kulübün tüzel kişiliği o zaman ne ise şimdi de odur. Bu durum tüzel kişiliğin özelliklerindedir.

Hukuk tarafından tanınma önemli bir özellik ve unsurdur. Gerçek kişilerde böyle bir özellik yoktur. Nitelik bakımından tüzel kişi olarak teşekkül etmiş olsa da yörenin hukuku tanımadan onun faaliyetleri hukûkî bir netice doğurmaz (Velidedeoğlu, a.g.e. 179). Mesela bir devlet tüzel kişiliğini başka devletler veya Birleşmiş Milletler tanımasa, tüzel kişi olarak tanınmayan bu devlet kendince pek ala bir tüzel kişidir. Onların tanımamaları kendi ilişkileriyle alakalı bir durumdur (Hatemi, a.g.e 6). Aynen bunun gibi birkaç insanın bir gayeyi gerçekleştirmek için meydana getirdikleri oluşum veya ortak irade beyanları o teşekkülün bir tüzel kişi olarak var olması için yeterlidir. Ancak mevcut hukuk sistemi çeşitli mülahazalarla bunun kişiliğini kabul etmeyebiliyor. Bu yok sayış, o tüzel kişinin konulan kaidelere uyarak kurulup kurulmadığıyla ilgilidir. Yoksa yapı ve oluşum bakımından tüzel kişi vasfına sahiptir.

1.7. Tüzel Kişilerin Çeşitleri:

Tüzel kişiler oluşum ve yapılarına göre iki türe ayrılır: Birincisi kişi toplulukları, ikincisi ise mal

kavramı bu günkü manasıyla kabule açık olduğunu söylemektedirler.

topluluklarıdır. Kişi toplulukları, kişilerin bir gaye etrafında birleşip bir oluşum meydana getirmeleriyle orta yere çıkar. Mal toplulukları ise, belirli malların bir gayeye tahsis edilmesiyle tüzel kişilik kazanır. Kişi topluluğuna devlet, dernekler vs., mal topluluğuna da vakıflar misal teşkil ederler (Hatemi, a.g.e.124). Ancak, tüzel kişiler, bu oluşum ve niteliklerine göre taksimden başka, gayeleri itibârıyla de taksim edilir ki, günümüz hukukçuları daha ziyade böyle taksim ederek tüzel kişi çeşitlerini açıklarlar. Bu taksim, yürürlükte bulunan ve aslı Roma Hukukuna dayanan sisteme göre **KAMU HUKUKU TÜZEL KİŞİLERİ ve ÖZEL HUKUK TÜZEL KİŞİLERİ** şeklinde ikiye ayrılarak yapılır. Bu sınıflama, tüzel kişilerin gayelerine göre daha uygun düşmektedir. Çünkü Hukukun, **KAMU** ve **ÖZEL** diye iki dalı vardır. Gayesi itibârıyla kamuyu ilgilendiren tüzel kişiler kamu hukukuna, bunun dışındakiler de özel hukuk dalına tabidir.

Mahiyetleri bakımından kamu ve özel hukuk tüzel kişilerinin aralarında bir fark yoktur. Ancak dayandıkları hukuk kaideleri, yapıları ve gayeleri bakımından aralarında fark vardır (Onar, ty.II/937).

Kamu hukukuna tabi tüzel kişiler şunlardır: Devlet başta olmak üzere iller, şehirler, kasaba ve köyler, yani bunların belediye ve muhtarlıkları, ayrıca devletin anayasa ve kanunlarla kurduğu kamu müesseseleri, mesela kamu idareleri ve kamu iktisâdî teşekkülleri, yani kamu görevi yapan müdürlükler, Ziraat Bankası gibi bankalar, Devlet Ziraat İşletmeleri, Toprak Mahsuleri Ofisi, D.D.Yolları, P.T.T., üniversiteler... gibi kurumlar, hastahaneler birer kamu hukuku tüzel kişileridir. Ancak bunlar içerisinde zaman zaman özelleştirilmek suretiyle kamu hukuku kapsamından çıkıp özel hukuk kapsamına girenler olmaktadır (Velidedeoğlu, a.g.e 179-180; Hatemi, a.g.e.125).

Özel hukuk tüzel kişilerine gelince; bunlar da ticaret şirketleri, kooperatifler, sendikalar, siyasi partiler, vakıflar, dernekler gibi tüzel kişilerdir. Bunlar kendilerine ait kanunlar çerçevesinde çalışırlar.

Bütün bunlar gerçek kişinin dışında oluşan hukuk kişileridir. **TÜZE**, yazılı hukuk manasına gelmektedir. Dolayısıyla hukukun tanıdığı kişilere de “tüzel kişi” denmektedir (Hatemi, a.g.e.20).

1.8. Tüzel Kişilerin Kuruluş Sistemleri:

1.8.1. İzin Sistemi:

Bu sisteme göre bir tüzel kişinin meydana gelmesi için devletin bu hususta yetkili kıldığı resmî bir makamın müsaadesi lazımdır (Velidedeoğlu, a.g.e.185). Yetkili makamın, yasama organı olması halinde bu izin kanunla, idârî bir organ ise idârî bir muamele ile elde edilir. Devlet izin vermediği takdirde kurucuların idari makamlara itiraz hakları yoktur (Özsunay, a.g.e. 51-52).

Anayasanın 123. maddesi uyarınca kamu tüzel kişiliği ancak kanunla kurulabileceğinden yürürlükteki hukukumuz açısından genelde izin sisteminin sadece kamu tüzel kişileri için gerekli olduğu kabul edilebilir. Özel hukuk tüzel kişileri bakımından ise izin sistemi Türk pozitif hukukunda hiçbir zaman genel bir sistem olarak geçerli olmamıştır. Derneklerle ilgili olarak çıkan 1909,1938 ve sonraki kanunlarda izin sistemi benimsenmemiştir (Akünal, a.g.e.21).

908 sayılı Dernekler Kanunu ise tüzel kişiliğin kazanılması için sadece iradenin açığa vurulmasını kâfi görmemiş, ayrıca kuruluş bildirisini ve eklerinin en büyük mülkî âmirine verilmesini de aramıştır (Der.K.Md.9). Bundan maksat tüzüğün kanuna uyup uymadığının incelenmesi ve düzeltilmesidir (Akünal, a.g.e.22).

1.8.2. Serbest Kuruluş Sistemi:

Tüzel kişilerin herhangi bir izne tabi olmadan serbestçe kurulabilmesi esasına dayanır. Anayasanın 33. maddesinde "Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir" denilmek suretiyle bu sistem dernekler bakımından bir anayasa hükmü olarak benimsenmiştir. Ancak, tüzel kişinin gayesinin, hukuk düzeninin tüzel kişiyi tanımasındaki temel gayelere aykırı olmaması gerekir (Akünal, a.g.e.22).

1.8.3. Tescil Sistemi:

Yukarıdaki iki sistem arasında ortalama bir sistem olan bu usûle göre tüzel kişi dışarıya karşı ancak tescil ile meydana gelir. Yani irade beyanı ile kurulmuş ise de üçüncü şahıslara ve devlete karşı hüküm ifade edebilmesi için devletin kanunlarıyla tayin edilmiş sicillere kayıt olması lazımdır (Velidedeoğlu, a.g.e. 185). İslâm Hukukunda da vakıfların tescili mecbûrîdir (Molla Hüsrev, 1973:II/132).

Bu sistemde tüzel kişinin kuruluşunun mevzuata uyup uymadığı araştırılır. Bu araştırma bitinceye kadar teşekkül, tüzel kişi sayılmaz. Mevzuata uygunluğu tespit edilip sicil defterine kaydı yapıldıktan sonra tüzel kişilik kazanmış olur. Mevzuata uygun kurulduğunun tespit edilmesi halinde tescilinin mecbûrî olması bu sistemi izin sisteminden ayırmakta, öte yandan tüzüğünün kanuna uygunluğu tespit edilinceye kadar tüzel kişi olunmaması da bu sistemi serbest kuruluş sisteminden ayırmaktadır (Akünal, a.g.e.23).

1.9. Tüzel Kişilerin Ehliyetleri:

Ehliyet, asıl olarak gerçek kişiler için düşünülen ve onların zimmetlerinden kaynaklanan bir vasıftır.

İslâm hukukçuları “zimmet”i tarif ederken “insanda hakların ve borçların sabit olma mahalli olmakla bu hak ve borçlara sahip olma vasfıdır” derler (Buhârî, Abdu'l-Aziz, a.g.e. 4/238; Özcan, a.g.e. 100). Diğer hukukçular ise ehliyeti şöyle tarif ederler: “Ehliyet, Medenî haklardan istifade etme ve bu hakları kullanma salahiyetidir” (Akünal, a.g.e.27). Bu tarifler içerik olarak kişinin zimmet sahibi olduğunu ve buna bağlı olarak da ehliyetlerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tüzel kişiler de gerçek kişiler gibi zimmet ve ehliyetlere sahiptirler. Onların ehliyetleri aynen gerçek kişilerde olduğu gibi ikiye ayrılır. Bunlardan birisi “**HAK EHLİYETİ**”, ikincisi ise “**FİİL EHLİYETİ**”dir. Bu kavramlar İslâm fıkıh usulünde “**VÜCÛB EHLİYETİ**” ve “**EDÂ EHLİYETİ**” diye isimlendirilirler.

1.9.1. Hak Ehliyeti:

Hak ehliyeti, Medenî haklardan istifade etme ehliyeti demektir. Bunun kapsamı ve sınırları, tüzel kişinin gayesine ve hukukun tanınmasına bağlı olarak değişir. Hak ehliyetinin kapsamı

mümkün olduğu ölçüde gerçek kişilere benzetilmiştir (Hatemi, a.g.e. 17). Tüzel kişinin hakları şöylece sıralanabilir:

1.9.1.1. Mal Edinme Hakkı:

Tüzel kişiler kural olarak tüm mal varlığı haklarından aynen gerçek kişiler gibi yararlanırlar. Bu yararlanmanın çerçevesine alacak hakları girer ki, bunlar maddî ve mânevî, üzerinde mülkiyet ve sınırlı aynî haklar, mîras hukukuna ilişkin olarak atanmış (mansup) mirasçı ve vasiyet alacaklısı olabilme haklarıdır (Akünal, a.g.e.27).

1.9.1.2. Şahsiyetini Koruma Hakkı:

Bunun içeriği onur,şeref ve saygınlık, meslekî ve ticârî onur, gizlilik, ad ve adın korunmasından ibarettir. Bunlara bir saldırı vukuunda kişiliğin korunmasına ilişkin her türlü hukûkî imkândan yararlanır.

1.9.1.3. İkametgâh Edinme Hakkı:

Medenî Kanununun 49. maddesi her tüzel kişi için bir ikametgâhın olmasını zorunlu kılmaktadır. Tüzüklerinde belirli bir konut zikredilmemişse, yönetim işlerinin görüldüğü yer, o tüzel kişinin ikametgâhı sayılır.

1.9.1.4. Taraf Olma Ve Dava Hakkı:

Tüzel kişi, sadece kendisi için taraf olur ve dava açar. Üyeleri için taraf olamaz. Üyeleri için açılan davada tüzel kişi, tüzel kişiye açılan davada da üyeler sorumlu tutulamaz.

1.9.1.5. Tüzel Kişinin Uyuşuğu:

Tüzel kişilerin de gerçek kişiler gibi bir vatandaşlığının olduğu, gerek doktrin ile gerekse pozitif hukuk kaynaklarında kabul edilmektedir. Özellikle Devletler Hususi Hukuku

açısından karşılıklı kuralın uygulanabilmesi, çeşitli anlaşma hükümlerinden yararlandırma ve diplomatik himayeyi talep edebilme bakımından tüzel kişinin hangi devlet vatandaşı olduğunun bilinmesi zorunludur. Şu an yürürlükte olan Ticaret Kanununun 42/IV maddesi ticârî işletmeler için böyle bir tabiiyete yer vermektedir. Dernekler için ise M.K. 49. maddesinin yorumundan derneğin ikametgâhının bulunduğu yer hangi devlette ise, oraya tâbî olacağı çıkarılmaktadır. Ayrıca gerçek kişilerin vatandaşlığını düzenleyen Türk Vatandaşlık Kanununun 40. ve 41. maddelerine kıyas edilerek tüzel kişinin uyruğu meselesi çözülebilir. Çünkü tüzel kişinin uyruğu ile ilgili müstakil bir düzenleme yoktur. (Akunal, a.g.e.32-33).

1.9.2. Tüzel Kişilerin Fiil Ehliyeti:

Fiil ehliyeti, bir kimsenin kendi iradesiyle haklar kazanabilmesi veya borç altına girebilmesi demektir. Bu tanım, tüzel kişiler için de geçerlidir. Ancak tüzel kişilerin gerçek kişiler gibi iradeleri olmadığından bunun yerine geçebilen bir gerçek kişinin olması gerekir. Bu da tüzel kişinin organlarıdır. Yani her tüzel kişi için onun iradesinin yerine geçecek ve kullanacak olan organlara sahip olması zarûrîdir Bu organlarla ancak medenî haklarını kullanabilir ki bu, fiil ehliyeti demektir (Hatemi, a.g.e. 17). Nitekim M.K. Md. 47. “Hükmî şahısların medenî hakları kullanma salahiyeti kanuna ve nizamnamelerine göre gerekli uzuvlara mâlik olmalarıyla başlar.” demek suretiyle bu hususu belirtmiştir.

Tüzel kişi, organları vasıtasıyla hukûkî kazanımlar yapabileceği gibi yine aynı organlarıyla haksız fiillerden sorumlu tutulma ehliyetine de sahiptir (Velidedeoğlu, a.g.e 192). Organ, tüzel kişinin unsurudur. Gerçek kişinin nasıl ki dimağı, ağzı, eli vs. gibi organlara ihtiyacı varsa, tüzel kişinin de organlara ihtiyacı vardır. Bu organlar da gerçek kişilerden oluşur ve tüzel kişinin bünyesinden bir parça olarak sayılır. Tüzel kişinin fiil ehliyetini bu organlar temin eder.

Eğer tüzel kişinin organları istifa ederlerse o zaman yenisi seçilene kadar o tüzel kişinin hak ehliyeti var, fakat fiil ehliyeti yok demektir (Velidedeoğlu, a.g.e. 193).

Tüzel kişilerin organlarının çeşitleri kendi yapılarına göre değişirse de genelde kanunlarda Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetleme Kurulu ve Disiplin Kurulu zorunlu kılınmıştır. Mesela: Medenî Kanunda dernekler için Genel Kurul ve Yönetim Kurulu zorunlu olarak kabul edilmiştir (M.K. Md. 62. 57). Dernekler Kanunu ise Denetleme Kurulunu eklemiştir (Der.K. Md.19).

Medenî Kanun vakıflar için Yönetim Kurulunu zorunlu kılmıştır (M.K.Md.77/1). Ticaret ortaklıkları için de Yönetim Kurulu zorunludur (T.K.Md.360 vd.). Sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıkta, (T.K. Md.480), limitet ortaklıkta (M.K.Md.536), kooperatiflerde (Koop.K.Md.42.), Genel Kurul da zorunlu kılınmıştır. Sendikalarda yukarıda sayılan dört kurulun hepsi vardır (Send.K. Md.9/1).

Tüzel kişiler, kanunların ön gördüğü zorunlu organlarından başka kendi isteklerine bağlı olarak da organ veya temsilci edinebilirler. Gerçek kişilerin yaptığı gibi. Ancak tüzel kişiler, zorunlu organların yetkilerinin tümünü isteğe bağlı kurulan organlara devredemezler. Nitekim Dernekler Kanununun 19. maddesinde zorunlu organların sayıldıktan sonra “Dernekler başka organlar da kurabilirler. Ancak kurulan organlara Genel

Kurul ve Denetleme Kurulunun görev, yetki ve sorumlulukları devredilemez” (Der.K.Md.19/II) denilmek suretiyle bu hususa işaret edilmiştir (Akünal, a.g.e.37).

1.10. Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması:

Tüzel kişiye kendisini oluşturan kişilerden ayrı bir kişilik tanınması, bazı somut olaylarda tüzel kişi görüntüsü arkasına gizlenerek hukukun izin vermediği bir takım sonuçların sağlanmasına alet edilebilir (Akünal, a.g.e 16). Nitekim uygulamada tüzel kişiliğin kötüye kullanıldığına sık sık rastlanmaktadır. Mesela; belli bir faaliyette bulunması hukuk tarafından yasaklanan kişinin bu yasağı delmek üzere bir tüzel kişinin yönetimini ele geçirmesi veya sırf bu gayeyle tüzel kişi kurulması gibi. Öte yandan tüzel kişiliğe ait mal varlığı

değerlerinin onu oluşturanlara devir yolu ile alacaklının zarara uğratılmasına veya tüzel kişinin iflas ettiği ilan edilerek yine alacaklıların mağdur edilmesine çokça rastlanmaktadır. Bunun önüne geçilmesi için alınan tedbirlere “tüzel kişilik perdesinin aralanması” denmiştir (Akünal, a.g.e 17). Bu aralama ilk defa Anglo Amerikan hukukunda görülmektedir. Orada tüzel kişiliğin kötüye kullanıldığı durumlarda tüzel kişiliğin nazara alınmaması yönünde yaygın bir uygulama yerleşmiştir. Bu durum giderek Kara Avrupa hukuklarında, Alman hukukundan başlayarak, giderek İsviçre doktrin ve uygulamasında da benimsenmiştir. Yani bu uygulama kişinin kendisinin yaptığı bir hatayı hukukuna uydurarak tüzel kişiye yüklemek istediği durumda tüzel kişinin nazara alınmamasından ve bu gerçek kişinin sorumlu tutulmasından ibarettir. Ancak bu uygulama, tüzel kişinin kişiliğini tanımlamakla hukukun genel prensibine ters düşmektedir. Türk mevzuatında tüzel kişiyi göz ardı etmeden alınmış bazı tedbirler vardır:

Mesela; Medenî Kanunda derki: “Tasarrufu yapan kimse şahsı veya şeyi tarif ederken açık bir hataya düşmüş ise kendisinin hukûkî arzusunu katıyetle tayin etmek mümkün olduğu takdirde hatalı tasarruf bu arzuya göre tashih olunur” (M.K.Md.451/II).

Başka radikal tedbirler de vardır. Mesela; kollektif ortaklığın borçlarından dolayı ortakların şahsî mallarına ihtiyati haciz konması (T.K.Md.179/1), kollektif ortaklık aleyhine alınmış olan îlâmın takibi semeresiz kalır veya ortaklık herhangi bir sebeple sona ererse yalnız ortaklık aleyhine alınmış olmasına rağmen ortaklar hakkında da icra edilebilmesi (T.K.Md.180) gibi.

Hukûkî istikrarı sağlamak ve toplumun güvenliği için tüzel kişilere fesh, faaliyetten men türünde cezalar verildiği gibi, ihmali bulunan organlarına da ceza verilir (Udeh, ty:I/394).

1.11. Tüzel Kişiliğin Sona Ermesi Ve Tasfiyesi:

Tüzel kişiliğin sona ermesi genelde üç şekilde söz konusudur: Tüzel kişiler, ya kanunda öngörülen sona erme sebeplerinin gerçekleşmesi ile kendiliğinden son bulur veya yetkili organlarının alacağı bir kararla kendi kendini fesh ederek sona ererler. Ya da Mahkemenin vereceği fesih veya kapatma kararıyla kazâî yoldan son bulur (Akünal, a.g.e.23).

Sona eren tüzel kişilerin mal varlıkları, alacak ve verecekleri ile ilgili bir işlem vardır ki, buna tasfiye denmektedir. Bu iş, tüzel kişinin tâbî olduğu kânun hükümlerinde belirtilen esaslara göre yapılır.

Medenî Kanununun 51. maddesine göre kooperatif şirketler, Kooperatif Kanununa göre tasfiye olunurlar. Ancak kanunda hüküm olmayan hallerde T.T.K. Md.439 vd. hükümleri uygulanır. Yani kooperatifler, anonim ortaklıklar kendi kanunlarında belirtilen esaslara göre tasfiye olurlar.

Dernek türü tüzel kişilerin tasfiyesi ise kanunun ön gördüğü şekilde kendi tüzüklerindeki tespit edilmiş esaslara göre olur. Derneğin yetkili kurulu ne karar alırsa o uygulanır. Eğer bir karar almamışsa bütün mallar hazineye devredilir (Akünal, a.g.e.24).

2. MEKKE DEVRİ

Mekke devrinde tüzel kişilik mevzuunu incelerken Arap Yarımadası'ndaki toplumlarda tüzel kişi oluşumlarını araştırmanın önemi büyüktür. Çünkü bu yöreler İslâm'ın ilk muhatabı olan yerlerdir. Dolayısıyla İslâm Hukukunun ilk şekillenmesi bu yarımadada yaşayan toplumların örflerine göre oluşmaya başlamıştır.

Şu muhakkaktır ki bütün hukuk sistemlerinin ana malzemesi insan topluluklarının fitrattan kaynaklanan iyi,kötü bütün muameleleri ve örfleridir. Hukuku tarif edenler “ferdin fertle, ferdin devletle, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini tanzim eden kurallar, kaideler topluluğudur” (Döndüren,1983: 19). diye tarif ederler. Bu tarifte görüldüğü gibi hukukun uygulama alanı insanların her türlü münasebetleri ve muameleleridir. Fıkıh usulü kitaplarımızın tamamında “Şer’î hükümlerin amelî, yani mükelleflerin fiilleriyle alakalı olması şarttır” (Zeydan, 1979:30), cümlesi geçer. Bu da gösteriyor ki hukûkî

düzenlemelerde ana malzeme insanların ferdî ve içtimâî muamele ve münasebetleridir. Bir diğêr deyişle insanların örfleridir.

Mesela cana kıymak veya kıymamak, her ikisi de insanların örfleridir. Bunun gibi hırsızlık yapmak veya yapmamak, malları aralarında rıza ile veya batıl yolla yemek, bir işi tek başına veya beraber yapmak, başkalarına yardım etmek veya etmemek ve bunlar gibi daha binlerce sayabileceğimiz davranışlar insanların örfleridir. Hukuk sistemleri bu örf yığınının iyi ve kötüsünü ayırarak düzene koyarlar. Kendilerince faydalı olan örfleri zararlı olanlara tercih ederek insanların bu tercih edilenlere yönelmelerini , diğêrlerini de bırakmalarını temin edici kaideler, müeyyideler koyarlar.

İslâm Hukukunun da ana malzemesi bütün insanların her türlü fiilleridir. Hatta yer yüzündeki bütün fert ve toplumların hem fiilleri ve hem de teşri ve tedvin ettikleri hukukları, kanunları ve hayat tarzları İslâm Hukuku nazarında birer örfdürler. Onların İslâm Hukuku'na göre bu statüde olmaları, o sistemlerin hepsinin beşerî olması, İslâm Hukukunun ise İlahi vahye dayanmış olmasıdır. Şu halde İslâm Hukuku insanların fiil ve kanunlarını ilahi prensiplere uyup uymama yönünden tanzim etme konumundadır.

İslâm Hukukunun bu tanzim işine ilk olarak başladığı örfler, Mekke ve Medîne başta olmak üzere o çevrede yaşayanların örfleridir. Bu sebeple o toplumların örfünde tüzel kişi oluşumlarının bulunup bulunmadığını incelemek yerinde olacaktır. Ancak bu incelemeğe geçmeden önce bir şeyin daha altını çizmek gerekir. ki o da şudur;

Zamanımızdaki gelişmiş tüzel kişi oluşumlarının aynısını o toplumlarda veya o zamanın toplumlarında görmeğe çalışmak beyhude olur. Çünkü zamanımızdaki tüzel kişiler belli bir târihî gelişimin sonucudur (Akünal, a.g.e.3). O devirde rastlanabilecek tüzel kişiler daha ilkel biçimdeki oluşumlardır.

Adı konmamış olsa bile o devirde de bazı kişilik atfedilmiş nesnelere veya insan ve mal topluluklarına rastlanabiliyor. İslâm'dan önce de manevî şahis fikrinin var olduğu

söylenbilir (Niyazi, 1983:16). İnsandan başka şeylere kişilik atfedilmesi , sonraki devirlerde gelişen tüzel kişi mefhumunun temeli sayılmalıdır.

Bazı hukuk kitaplarında tüzel kişi mefhumunun hukukun yeni bir icadı gibi gösterildiğine şahit oluyoruz. Hal bu ki tüzel kişi mefhumu dünyanın her yerinde ister ilkel, isterse modern bir şekilde olsun var olduğunu kabul etmek daha doğru olur. Çünkü tüzel kişiler eskiden beri vardır. fiilî olarak da varlıklarını devam ettirmektedirler (Akünal, a.g.e.3). Toplumlar örf olarak yaşamaktadırlar. Eski devirlerde de bu böyleydi. Tüzel kişilik mefhumu vardı ve toplum tarafından tanınıp gelişti. Yazılı hukukun tanınması geç ve de zor olmuştur (Velidedeoğlu, a.g.e.173).

Bu girişten sonra şimdi İslâm'ın ilk muhatabı olan yerler ve toplumlardaki tüzel kişi oluşumlarının ip uçları araştırılacaktır.

2.1. Arap Yarımadasındaki Topumlarda Tüzel Kişi Oluşumları:

2.1.1- Eski Uygarlıklardan Kalıntılar

Yarımadada insanlar şüphesiz ki kabîle hayatı yaşıyorlardı. Kabile hayatı yaşayan bir toplum bugünkü mânâda tüzel kişi kavramının doğması için gerekli karmaşık ve sürekli hukûkî ilişki ve durumlar için elverişli bir aşamaya gelmemiştir. Fakat bu toplulukların sanıldığı kadar da ilkel olmadığını, yarımadanın çeşitli yörelerinde eski uygarlıklardan kalıntı ve birikimler bulunduğunu, Bizans ve İran ile ilişkilerini de hesaba katarak kabul etmek gerekir (Hatemi, a.g.e 36). O devrin merkezlerinden biri olan Mekke bu bakımdan önemli bir yerdir.

Mekkelilerin ecnebilere yaptıkları seyahatler (Kureyş Suresi,1-2), özellikle panayırlar dolayısıyla şehirlerinden gelip geçen yabancılar ve beynelmilel kervanların geçişi esnasındaki temaslar sayesinde örf ve adetleri oldukça tekamül etmişti (Âlûsî, ty:1/264-267). Diğer memleketlerle yapılan anlaşmalarla emin bir şekilde her tarafa gidiyorlar ve her hangi bir saldırıya uğramıyorlardı. Etraftaki hükümdarlar, onları hükmü altına almıyor,

bilakis Kâbe dolayısıyla hürmet ve tazimde bulunuyorlardı (Mesûdî,1973:2/59; Âlûsî, a.g.e. 1/242). Bu temaslar sebebiyle idârî yapı ve kurumlar bakımından başka yörelerle etkileşme içerisine girmişti. Bugün tüzel kişi olan şehrin mahalle muhtarlıkları gibi tüzel kişiliğe benzeyen bir yapılanma göze çarpıyordu.

Mesela eski grek şehirleri Polis (Yukarı şehir) ve Astu (Aşağı Şehir) diye iki kısma ayrılmasına benzer Mekke'de İslâm öncesi tarihî devirlerden beri Malat (Yukarı Şehir), Mesfele (Aşağı Şehir) diye tamamen aynı şeyleri ifade eden kısımlara ayrılmıştı (Hamidullah, 1969:II/117).

Muhtemeldir ki diğer ecnebi yerlerde bulunan bir takım oluşumlar Mekke bölgesinde yerleşmişti.

Mesela bu bölgede atlı musabakalar yapmak için bir saha bulunuyordu. Araştırmacılar spor sahalarının da olduğunu zikrederler. Fakihi'ye göre Mekkeliler kürrek denen bir nevi ayak topu oyunu oynarlardı. Ve büyük kalabalıklar halinde oynayanları seyretmeğe gelirlerdi Mekke'nin her semtinde bu kürrek oyununu oynamak için sahalardan bulunurdu. Peygamberimiz bu oyunu yasaklamıyordu (Hamidullah. a.g.e II/117, Fakihi'den naklen).

Bu etkileşmeğe bir misal de şudur: Ficar harbinde komutanın kim olacağı hakkında çekilen kur'a neticesi yaşça küçük olan Abbas bu işi üzerine aldı ve kendisi bir kalkan üzerine çıkarıldı (Âlûsî, a.g.e. 1/250). Aynen bunun gibi Avrupa Frenk kralları bir kaç kişinin omuzları üzerinde tutulan kalkanın üzerine çıkarılarak taşınırdı. Abbas da yaşça ve boyca küçük olduğu için aynı şey yapılmışa benziyor (Hamidullah. a.g.e II/117).

Bütün bunları anlatmamızın sebebi Mekke'nin dış dünya ile bağlantısının kesik olmadığını, dış dünya ile örf ve adetler bakımından etkileşim içinde bulunduğunu ortaya koymaktır.

Rivâyete göre Mekke'de Hz. Adem'in yer yüzüne gelişinden sonra bizzat yaptığı ve Kur'an'ın verdiği habere göre Hz. İbrahim'in tekrar inşa ettiği bir mabet vardı (Bakara

Suresi, 2/127; Ali İmran Suresi, 3/96). İslâm'dan önceki devirlerde Araplar ve hatta çevredeki hükümdarlıklar bu mabede büyük ehemmiyet vermişlerdir (Âlûsî, a.g.e.1/242). Kâbe'nin etrafında Arap kabilelerini temsilen putların da bulunması, (Mesûdî, a.g.e. 2/56), insanların teveccühüne sebep oluyordu. İlerde tüzel kişi bakımından Kâbe'nin durumu incelenecektir.

Arabistan'ın diğer şehirlerinde senede bir fuar toplanmasına mukabil Mekke civarında dört fuar toplanırdı. Bunlar, Mina , Mecenne, Zülmecaz ve Ukkaz panayırıdır. Bu panayırarda vergi de toplandığına göre (Âlûsî, a.g.e. 1/264-267), bunların tüzel kişi görünümünde olabileceği düşünülebilir. İlerde bu fuarlar Mekke'nin idaresi anlatılırken tüzel kişilik yönünden incelenecektir.

Siyâsî, içtimâî nizamla ilgili eski uygarlıklardan kalıntılardan Curhumlular'a ait olduğu bildirilen Hilfü'l-Fudûl denen bir teşkilat vardır (Süheylî, 1971:1/155; İbni Hişam, 1971:1/155; İbnü'l-Esir, 1979:2/41). Bununla ilgili olarak da tüzel kişi yönünden ilerde bilgi verilecektir.

Kâbe'yi ziyaretle ilgili bir takım vazifeler de eskiden tevarüs eden kurumlardır. Bunlar, icâze, ifada... gibi vazifeler, takvim hesap uzmanlığı, Mabed, Parlamento (Nedve) ve harp bayrağı muhafızlığı, hacılara su tedariki , vergilerin muhafazası, orduya kumandanlık gibi kurumlardır (İbni Hişam, a.g.e. 1/145; Âlûsî,a.g.e.t 2/249-250). Bunlar tüzel kişilik yönünden incelenecektir.

2.1.2. Tacir Ve Çiftçi Toplulukları:

Bundan önceki bahiste de temas edildiği gibi Arabistan Yarımadası İslâm'dan önce hiç kimsenin uğramadığı bir yer değildi. Araplar çevrelerinde bulunan komşu devletlerle maddî ve mânevî ilişkiler kurmuşlardır (Âlûsî, a.g.e. 1/242). Yörenin merkezi durumunda olan Mekke “Ekinsiz bir vadi” idi (İbrahim, 14/37). Böyle bir muhitte ziraat ve sanâyî gelişmemişti. Mekkeliler asla göçebe değildirler. En az iki bin yıldan beri şehirli hayatı

yaşıyorlardı. En büyük meşgaleleri kervanlar tertip ederek ticaret yapmaktan ibaretti Avrupa'nın Hindistan ve Çin ile olan ticareti o zaman Arabistan'dan geçiyordu (Hamidullah, a.g.e 27).

Mekke'de yaşayan halk arasında en meşhur kabile olan Kureyş Kabilesi (İbni Hişam, a.g.e. 1/212), İslâm'dan önce hemen hemen bütün Arabistan'da milletler arası ticaret teşkilatının başında bulunuyordu. Bizans imparatoru, İran imparatoru,Habeş Necaşi'si, Yemen Kinde Kralı ve diğerleriyle ticaret anlaşmaları akdetmişler ve her sene Suriye, Mısır, Irak, Yemen ve Habeşistan'a ticaret kervanları kaldırıyorlardı. Nitekim bu husus Kur'an-i Kerim'de şöyle anlatılır:

“Kureyş'in (elde ettiği güvenlik) anlaşması sayesinde bu anlaşma ile kış ve yaz kendilerini seyrü seferde esenliğe kavuşturduğundan dolayı onlar, şu beytin Rabbine ibadet etsinler. O Rab ki onları açlıktan doyuran, kendilerini korkudan emin kılandır” (Kureyş Suresi, 106/1-4).

Böylece emniyet içerisinde kervanlarla ticaret seyahatleri yapıyorlardı. Canlı bir ticaret hayatının organizasyonunu yüklenmiş bu kervanların istihdam ettiği insan ve yük araçları büyük bir yekun tutmaktadır. Kaynaklar, bu kâfilelerden birinin 1500 deveyi bulduğunu kaydetmektedir.

Böyle büyük kervanlar için gerekli sermayeyi bir kişinin tek başına temini zor geldiği durumlarda bir kısmı emeklerini ve bir kısmı da sermayelerini ortaya koymak suretiyle ortaklaşa Mudârabe şeklinde iş yapmaya yöneliyorlardı. Bu bakımdan şirket tüzel kişiliği İslâm'dan önce de biliniyordu (Şekerci, 1981:28). Mudârabe şirketinin tüzel kişiliğe benzeyen tarafları vardır. Çünkü Mudârabe şirketinin işleyişine bakılırsa ortaklardan bağımsız bir tüzel kişi görünümü müşahade edilir. Mesela, “kasıt olmaksızın sermayeden telef olanı mudâribin zamin olmaması”, “mudâribin, Mudârabe malını sermaye sahibine de satabilmesi”, “mudâribin, şirket işlerini yürütmek için ücretli çalışan tutup ücretini Mudârabe malından ödemesi”, Yine mudâribin, şirket işi için sefere çıktığında yeme, içme,

giyme, hizmetcisinin ücreti, elbisesinin yıkanması gibi şahsi masraflarının şirket tarafından karşılayabilmesi” (Zeyleî, h.1313:V/70; Molla Hüsrev, 1973:II/316; Bilmen, 1967: IIV/105-106), ortaklardan bağımsız bir varlığı göstermektedir ki o da tüzel kişi olabilir (Temmmum, 1978:126-130).

Mekke toprakları ziraata elverişli olmadığından burada yaşayanlar arasında ziraat ortaklıklarına rastlanmaz. Ancak çevrede biraz su alan yerlerde sebzeler ve hurma ağaçları bitiyordu. Necd bölgesinde Yemâme buğday, Tâif üzüm yetiştirip yakın bölgelere ihraç ediyordu. Bazı kabileler deve ve keçi sürüleriyle geçinirlerdi.

Tâif, ziraata elverişli sulak arazilerin bulunduğu bir şehirdi. Mekkelilerin büyük bir kısmının Tâif’te toprakları vardı. Bu toprak sahipleri Kureyşlilerdi. Tâif’in ahalisi ise Sakif Kabilesi idi. Yapılan muhasara ve görüşmelerden sonra Tâifliler Peygamberimiz (s.a.v.) le bir anlaşma yaparak teslim oldular (Ebû Ubeyd, 1981:225; Hamidullah, Vesâik, 1985:No:181). Bu anlaşmanın maddeleri incelendiğinde tüzel kişiliğe yönelik bazı ip uçları elde edilebilir.

Mesela bu anlaşmanın 5. maddesinde, Vacc Vadisi’ne sahip olma hakkının herkesten ziyade Sakiflilerin hakkı olduğunu belirtmektedir. Gerçi ilerde kabilelerin müstakil birer tüzel kişi olarak kabul edildikleriyle ilgili malumat verilecektir. Burada Sakif Kabilesi topluluğu bir fert gibi kabul edilerek kendilerine topluca mülk edinme ve onda tasarruf etme hakkı tanınmıştır.

7. madde Sakiflilere İslâm ümmeti içinde bir müstakil hukûkî statü vermektedir ki madde aynen şöyledir:

“Md. 7. Onlar (Sakifliler) Müslümanların bir kısmını meydana getiren bir cemaat teşkil ederler” (Ebû Ubeyd, a.g.e. 225; Hamidullah, Vesâik No: 181).

18. medde ise zirâî ortaklığın varlığına delalet eder. Madde metni şöyledir:

“Md. 18. Kureyşlilere ait olan, fakat Sakiflilerin suladığı her bağdan mahsulün yarısı sulayana ait olacaktır”.

Bu madde ile ilgili olarak Hamidullah derki; bu maddede mülk sahibi ile ziraatçının farklı olup mahsulü paylaştıkları zirâî cemiyetlerden bahsediliyor (Hamidullah, 1972:358).

Kureyşlilerin Tâif’te topraklarının olduğu daha önce belirtilmişti. Muhtemeldir ki Kureyşliler Tâiflilerle toprak-emek şeklinde bir ortaklık yapıyorlardı. Anlaşılan o ki, mahsulün yarısı için çalışmak, Tâif’te adet idi (Süheylî, a.g.e II/302). Söz konusu anlaşmadaki 18. madde bu ortaklığın hukûkî statüsünü tanımaktadır. Oluşturulan bu ortaklık ise bir “müzaraa” şirkettir.

2.1.3. Putlara Bağışlanan Kâhçı Eşya Topluluklarının Tüzel Kişiliği

Bazı araştırmacılar tarihte ilk defa insan ferdinin dışında mânevî kişilik atfedilen şeyin putlar olduğunu zikrederler. Salmond bu fikirde olanlardandır. Hatta bu konuda Duff, “Şahsiyetü’s- Sanem” (Putun Kişiliği) diye bir eser yazmıştır (Niyazi, 1983:16).

Dinler tarihinde putperestler incelendiğinde insanların putlara kişilik atfetmeleri yanında onlara takdim edilen eşyaya da dokunulmazlık tanındığını, yani o malların da vakıf malı gibi tüzel kişi statüsü mahiyetinde olduğu görülür. Puthanelere kurban adamalar, putun yerini “beytü’r-rab” diye nitelemeler (Âlûsî, a.g.e. II/346), puta ve puthanelere kişilik atfedildiğini gösterir.

Taştan, ağaçtan, demirden...vs. şeylerden çeşitli şekillerde yapıлып tapılan putlar Şehristânî’nin anlattığı gibi ya yıldızları temsil ederler, veya bir kısım insanların hatırasını devam ettirirler. Yıldızlarla ilgili olanlar, daha ziyade gezegenleri temsil ederlerdi. İnsanlar bu yıldızlara tabiatları gereği gökte aldıkları şekillere, yerlerine, doğup battıkları yerlere önem atfederlerdi. Bu gezegenlerin yedi tanesinin her birine bir zaman tahsis etmişlerdi. Mesela

Zühal (Satürn) gezegeni için Cumartesi gününü tahsis etmişlerdi. O gün gelince Zühal'in resmini kaşına nakşettiği yüzüklerini takar, o güne has elbise giyer ve hususi tütsüsünü tüttürür, Zühal'e ait duayı okuyarak ondan isteyeceği şeyi isterdi. Müşteri yıldızı için de onun gününde aynı şeyleri yapıp dua eder ve ihtiyaçlarını sunardı (Şehristânî, 1975:II/49).

İkinci kısım putperestler ise insanları putlaştıranlardır. Bunlar ölen insanların kendilerine şefaath ve aracılık edecekleri mülahazasıyla onlara yaklaşmak istiyorlardı. Ancak ölenleri göremedikleri ve onlarla konuşamadıkları için bu yaklaşmanın onların heykelleriyle mümkün olabileceğine inanıyorlardı. Bu inançla puta hürmet ve tazim gösteriyorlar, güya putların sahipleri de onları Allah'a yaklaştıracaktı (Şehristânî, a.g.e II/50).

Nitekim Cenâb-i Hak onların bu durumunu bir âyet-i celîlede şöyle beyan ediyor:

“ Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara kulluk ediyoruz derler ” (Zümer,39/3)

“Onlar, Allah'ın indinde bizim şefaathlarımızdır diyorlar ” (Yunus, 10/18)

Putlara insanların şahsiyet atfettiklerini Hz. İbrahim (a.s.) ın, putlara tapmamaları hususunda kavmiyle ettiği mücadelesinde de görüyoruz:.

Hz.İbrahim puthanedeki putları kırımca ahali gelip” bunu sen mi yaptın ey İbrahim?” sualine karşılık olarak Hz. İbrahim onların putlara kişilik atfettiklerini bildiği için ***“Belki bunu kimin yaptığını büyükleri bilir. Eğer konuşurlarsa onlara sorun ”*** diye cevap verdi (Enbiya, 21/63).

İnsanlar putlara böylece taptıkları gibi onlara yiyecek, içecek ve bir takım eşya da hediye ederlerdi. Pilinus'un bildirdiğine göre Yemen'de Yemen tüccarları alıp sattıkları mallardan belli bir hisse Şebva tapınağına verirlerdi (Çağatay, 1971:32). Takdim edilen şeyler, et.. vs. gibi yiyecekten başka ev ve tarla da olabiliyordu. Putun bunları temellük ettiği de kabul ediliyordu (Niyazi, a.g.e 16).

Cenâb-Hak Kur'an-i Kerim'de bu durumu şöyle beyan etmektedir:

“Allah’ın yarattığı ekinlerden,hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca (bu Allah’a bu da putlarımıza) dediler. Putları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor, fakat Allah’ için ayrılan putlarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar”(En’am , 6/136).

Putlara verilen bu mallar onların sahiplendikleri düşünülerek verildiği için, şüphesiz ki putların şahsiyetlerinin olduğu mülahaza ediliyordu (Nyazi, a.g.e 16).

İslâm’dan önce Araplar umumiyetle putperest idiler. Dişi ilah Lat’ın meşhur mabedi,Tâif’te bir kayanın üzerinde idi. Duvarları perdelerle örtülü bu mabedin tevarüs yoluyla gelen hizmetkârları vardı. Onlar kapıları açıp kapamakla vazifelendirilmişti (Âlûsî, a.g.e. II/346).

Putlara ve onların bulunduğu yere insanların böyle yaklaşımda bulunmaları ve putlara eşya takdim edilmesi gösteriyor ki o devrin insanların örfünde bir takım nesne ve mallara manevi kişilik atfetme düşüncesi vardır. Puta saygı duymak, ona ait şeylere kimsenin dokunamaması gerçek bir kişi gibi ona tanınan bir hak gibi görünüyor. Bu hakka sahip olan varlık da tüzel kişi gibi telakki edilecektir. Bu durum da tüzel kişiliğe götüren bir süreç olarak telakki edilebilir.

2.1.4. Panayırların Tüzel Kişi Açısından İncelenmesi:

İslâm öncesi Arapların ticârî hayatlarında önemli bir yeri olan ve bugünkü fuarların anlamını çağrıştıran panayırlar kurum olarak tüzel kişi açısından incelemeğe değer bir konudur. Çünkü bu panayırlar belli boyutlarda müesseseleşmiş oluşumlar gibi geliyor. Bu panayırların bazı özelliklerinin incelenmesi yararlı olacaktır.

1- Bu panayırlar Yarımada’daki insan topluluklarının yerleşik hayatlarıyla yaşattır. Doğu-batı ticaretinde de uğrak yer olması dolayısıyla uzun bir tarihi süreci olduğu

anlaşılmaktadır. Yani uzun zamandan beri var olan nesillerin değişmesine rağmen varlığını sürdüren bir oluşumdur. Araplar, senenin her ayında bu panayırları kurarlar, faydalanmak için birinden öbürüne giderlerdi.

2- Bu Panayırların hepsinde aynı faaliyet olmazdı. Bazısında sadece alış veriş, bazısında da çeşitli etkinlikler olurdu. Bunlardan Dûmetü'l-Cendel panayırı sadece alış veriş yapılan bir panayırdı. Âlûsî, buralarda yapılan alım satımın şekillerinden de bahsetmektedir ki bu şekiller bütünüyle aldatma içeren usüllerdir. İslâm bu usülleri kaldırmıştır (Âlûsî, a.g.e. I/64). Dûmetü'l-Cendel'in idaresi, Ukeydir kabilesinin elindeydi. Panayıra katılanların idaresinden ve güvenliğinden sorumlu idi. Panayırın kuruluş günü Rebiulevvel ayının birinci günüydü. Ayın yarısına kadar devam ederdi. Ancak komşu kabile olan Kelp Kabilesi daha üstün gelirse veya kur'ayı kazanırsa idareyi o alırdı. Bazen de anlaşarak ayın yarısını biri, diğer yarısını da öbürü idare ederdi. Her kabilenin reisi panayırın başkanı seçilirdi (Âlûsî, a.g.e. I/265). Burada bir sorumlu panayır idaresinden söz edilebilir.

Bahreyn'de "Hecer" panayırı, Rebiulahir ayının başında kurulurdu. Buranın idaresi de Abdullah b. Dârim'in elinde idi. Hecer panayırından sonra ayın sonuna kadar "Uman" panayırına geçilirdi. Daha sonra "Suhar" panayırı şenlendirilirdi. Buralarda da Dûmetü'l-Cendeldeki gibi alış veriş yapılırdı. Şaban ayında kurulan bu panayırlardan sonra sırasıyla Ramazan ayında "Aden Ebyen" panayırı, Ramazan ayından sonra "Aden ve Şahr" panayırlarından "Sana" panayırına gidilirdi. Zilkade ayında "Hadramut", Arafat çevresinde "Zü'l-Mecaz", Mekke yakınlarında "Mecenne", "Hubaşe", Mekke'nin Yemen cihetinde "Kanuna" panayırları kurulurdu. Bunlardan başka ve bölgenin en büyük panayırı olan "Ukaz" panayırı Nahle ile Tâif arasında kurulur, buraya her taraftan katılımcılar olurdu. Ukaz panayırının özelliği; mal alış verişinden başka çeşitli etkinliklerin de icra edilmesiydi. Şairler, şiirlerini sergiler, hatipler konuşmalar yapar, kendince edebi, felsefî veya ideolojik fikirler geliştirmiş olanlar ve bunları da insanlara öğretmek ve taraftar edinmek isteyenler bu fikirlerini panayıra gelenlerin dikkat nazarlarına sunarlardı. Bu panayırlar İslâm devrinde de varlıklarını devam ettirmişlerdir (Âlûsî, a.g.e. I/267).

3) Panayırların bir güvenlik birimi bulunurdu. Bu birim hem fuarı hem de çevreyi kontrol eder, gelen tüccarların güvenli bir şekilde yağmalanmadan fuara iştiraklerini sağlardı. Kureyş, Hicaz bölgesindeki panayırların güvenliğini karşılıksız yerine getirirdi. Bunu yapmaya da mecburdu. Çünkü güvenli olmayan yere kimse gidip malını sergilemezdi. Tüccarların gelirleri onlar için her bakımdan fayda temin ediyordu (Hamidullah, a.g.e II/203).

4) Hamidullah'ın Muhabbardan nakline göre bu panayırlarda vuku bulan bazı aldatma ve hile hareketleri de belirtilmektedir. Bu yüzden ihtilafların da çıkması beklenir. Bu sebeple beynelmilel bir durum arz eden Ukaz'da ticârî uyuşmazlıklarla meşgul olmak üzere bir yargıcın bulunuşu hiç de hayret verici değildir. Fuarda yapılan haksızlıklar fuar yönetimi tarafından denetlenir, aykırı hareket edenler cezaya mahkum edilirdi. Bu iş için de fuarda bir yargıcın bulunması gerekirdi. Mesela iştirak eden tüccarların çokluğu sebebiyle diğer fuarlardan daha kalabalık olan Ukaz Panayırı'nın yargıcı Tâifli Geylan b.. Selem idi. Panayırdaki adaleti tevzi ederdi. Bu durum , Mekke bölgesi merkez olmak üzere Arabistan'ın esasen bir iktisâdî birlik görünümünü arz ettiğini göstermektedir (Hamidullah, a.g.e II/343, Muhabbar'dan naklen).

Bazı kaynaklara göre bu fuarlarda Yahudiler faiz borsasını işletirlerdi. Onlar Ukaz Panayırında yoğun bir faaliyet gösterirlerdi. İmam-Mâlik bu faizcilerin faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır: Para ve yiyecek maddeleri seneliğine faizle ödünç verilirdi. Şâyet borçlu bir sene sonunda borcunu ödeyemezse aynı şartlarda mukaveleyi yenilemek mecburiyetinde idi. Yani ödünç alınan, mesela yüz dirhem, birinci sene sonunda iki yüz, ikinci sene sonunda ise dört yüz dirhem oluyor ve bu tefecilik durumu böylelikle devam ediyordu (Mâlik, 1981:II/672). Peygamberimiz (s.a.v.)'in Tâiflilerle yaptığı anlaşmanın maddeleri arasında yer alan "Ukaz panayırından sonraya olan bütün borçlar, Ukaz mevsiminde ana para olarak faizsiz ödenecektir" (Ebû Ubeyd, a.g.e.225) maddesi de bu panayırlarda faizciliğin işlediğini ve panayır idaresinin bu muamelede hakemliğinin bulunabileceğini göstermektedir.

Söz konusu fuarlar, tespit edilen bu özellikleriyle aynı yer ve tarihlerde periyodik olarak devam etmeleri sebebiyle, yönetim ve başkanlarıyla, hakim ve muhafızlarıyla birer yönetim ve idare olarak tüzel kişiliğe benzeyen kurumlaşmış müesseseler olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bu sebeple söz konusu fuarlar çeşitli kurumsal etkinlikleri gösterdikleri için bu çalışmada tüzel kişi açısından inceleme konusu yapılmıştır.

Görülüyor ki söz konusu fuarlar, her ne kadar formel olarak hukûkî bir statü çerçevesinde düzenlenmemiş olsalar bile gaye, biçim ve işleyiş yönüyle hukûkî kişilik içeriğini taşıdıkları gözlenmektedir.

2.2. Mekke Kent Devletindeki Durum:

2.2.1. Kâbe'nin Tüzel Kişilik Açısından Durumu:

Mekke şehrinin kuruluş ve bu şehrin bir kent devleti haline gelişinde şüphesiz ki Kâbe'nin önemi büyüktür. Özellikle Mekke kent devleti ve kurumlarının tüzel kişi açısından değerlendirilmesinde Kâbe'nin durumu ve ona atfedilen kutsiyetin alt yapısının bilinmesi yararlı olacaktır. Çünkü o bölgeye kutsiyet kazandıran, ve o yörelere insanları celbeden Kâbe'dir. Dış devletlerden Mekke halkına serbestçe ticaret yapmak için dolaşım hakkı ve izni alınmasına Kâbe'nin kutsiyetinin çok tesiri olmuştur. Kâbe ziyareti nedeniyle, kurumlaşan bazı sosyal faaliyetlerin var oluşu Kâbe'ye dayanmaktadır. Tüzel kişiliğin ip uçlarının rahatlıkla bulunabileceği Kâbe ile ilgili inceleme şöyle özetlenebilir:

1) Kâbe-i Muazzama, ilk olarak Allah'ın emriyle Hz. İbrahim ve Hz.İsmail tarafından inşa edildiği Kur'an ile sabittir. **“Hani bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, şüphesiz sen işiten ve bilensin.”**diyordu” (Bakara, 2/127) âyet-i celîlesi bu hususu açıklar. Böylece Hz.İbrahim (a.s.). Kâbe'yi inşa etti ve bunu tevhit akidesine dayalı bir din için vakfetti. Kur'an, Kâbe'nin dünyada vahdaniyet düşüncesiyle inşa edilen en eski yapı olduğunu tasdik ve beyan etmektedir (Âli İmran, 3/96). Hz. İsmail (a.s.) Buranın ilk yöneticisi olmuş

ve bunun neticesi olarak da bu küçük bölgenin hakimi durumuna gelmiştir. Bina edilmişinden hemen sonra da herkes bu binayı kutsi bir yer olarak kabul edip dokunulmaz hakları olan bir statüde telakki etmişlerdir. Bu durum giderek örfen formel bir hale gelmiştir.

2) Kâbe, sadece bir bina olarak kalmayıp onu ziyaret etmekten ibaret olan Hac, Allah Taala'nın emriyle Hz. İbrahim (a.s.) tarafından müesseseleştirilmiştir. Daha sonraki asırlarda bir çok putperestlikle ilgili hurafe anlayışlar karıştırılmış da olsa, İslâm'ın gelişine kadar Arap Yarımadasında git gide artan sayıda kabileleri kendine çekerek bu konum devam etmiştir (Hamidullah, a.g.e. II/111). Kur'an- Kerim'de Kâbe ziyareti ve Hz. İbrahim'in davetiyle ilgili bilgiler çoktur (Bakara, 2/27,128,129; İbrahim, 14/37; Hacc, 22/27,28,29).

3) Kâbe, mânevî bir kimliğe sahipti. zamanla çeşitli sebeplerle yıkılan Kâbe, yeniden yapılmıştır. Bir zaman Seylü'l-Farre denilen meşhur bir sel ile duvarları bütün bütün harap olmuş, yeniden yapılması gecikmesine rağmen, halk Kâbe'nin arsasını tavafa devam etmiştir (Miras, 1980:VI/23).

4) Kâbe'yi ziyaret edenlerin, onun için bağışta buldukları bildirilmektedir. uzaktan ve yakından gelenler, Kâbe'ye hediye de takdim ederlerdi. Mesela Zemzem kuyusunu Abdu'l-Muttalib kazdığı zaman, içinden çıkan altın eşyanın, yabancı Hükümdarların Kâbe'yi ziyaret edip verdikleri hediyeler olduğu bildirilmektedir. Zemzem Kuyusu'ndan çıkarılan bu eşyada Kureyş'in hak iddia etmesi üzerine, Abdumuttalib'in ortaya koyduğu bir işlem, Kâbe'nin kişilik olarak nasıl algılandığını göstermektedir.

Abdumuttalib, gördüğü bir rüya üzerine Zemzem Kuyusu'nu kazar. İçerisinden altından yapılmış iki geyik heykeli ve bazı kıymetli eşya çıkar. Herkesin, bunların Kâbe'ye ait olduğu kanaatini taşıdığı halde Kureyşliler hak iddia ederler. Abdumuttalib'in onlara karşı koyacak gücü olmadığı için, onlara bir teklifte bulunup der ki; bu eşyalar hakkında aramızda kur'a çekeceğim. Nasıl yapacağını sorduklarında, "iki kur'a sizin için, iki kur'a

benim için, iki de Kâbe için çekeceğim. Kendisine kur'a çıkana verilecek, kur'a çıkmayana bir şey verilmeyecektir" deyince onlar kabul ettiler. Çekilen kur'ada Abdulmuttalib ve Kâbe'ye dolu çıktığı halde öbürlerine boş çıktı. Bunun üzerine hak iddia etmekten vaz geçtiler. Sonra, Abdulmuttalib, kendisine düşenleri de Kâbe'ye tahsis ett (İbni Hişam, a.g.e.I/170). **Bu hâdisede Kâbe'nin gerçek kişi olmadığı halde gerçek kişi gibi farz edilerek kur'aya dahil edilmiş olduğu görülüyor.** Ayrıca Kâbe'nin mülkü olan malların da gasbına mani olunmuştur. **Yani bu malların bugünkü anlamıyla vakıf olarak addedilmek suretiyle dokunulmazlığı olan bir mal topluluğu olduğu söylenebilir.** Bir ara Kâbeye ait olan malların çalınması dolayısıyla hırsızlara yataklık eden şahsın cezalandırılması, bu malların dokunulmazlığının olduğunu göstermektedir (İbnü'l-Esir, a.g.e. II/44).

2.2.2. Kâbe İle İlgili Vazifeler Ve Tüzel Kişilik Boyutları

Mekke Kent Devleti'nin kamuya hizmet eden kurumları ve bir takım idârî birimleri vardır. Bunların bir kısmı Hacc ile ilgili hizmetler veya kurumlar, bir kısmı da Kâbe ile ilgili olmayan, ancak Mekke Kent Devleti'nin Kâbe ile ilgili kurumlarla beraber tüzel kişiliğini tamamlayan organlardır.

Kâbe İle İlgili Müesseseler:

Hicabe, Sikaye, Nezare, İfada, İcaze, Rifade, Nesi, Cadir, Hazinü'l-Emval (İbni Hişam, a.g.e. I/152; Süheylî, a.g.e. I/149; Âlûsî, a.g.e. I/247; İbnü'l-Esir, a.g.e. II/43).

Diğer kamu hizmetleriyle ilgili müesseseler de şöyle sıralanabilir.

Ukab, Kıyade, Nedve, Devlet Başkanlığı, Liva, Meşûre, Eşnak, Kubbe, Ainne, Sifare, Eysar, Hüküme (Âlûsî, a.g.e. II/249-250)).

Yukarıda isimleri geçen Kâbe ile ilgili kamu kurumlarının tanınması gerekmektedir. Çünkü bu vazifelerin mahiyeti bilinmeden tüzel kişilikle ilgisi anlaşılamaz.

Kâbe ve Kâbe ziyaretiyle ilgili vazifeler, eskiden beri süregelen müesseselerdir. Kaynaklarda Nedve binasını Kusay'ın inşa etmiş olduğu ve hacılara yardım yapmak için vergi toplanması yine Kusay tarafından ihdas olunduğu geçer (Süheylî, a.g.e. I/149; İbni Hişam,a.g.e. I/148,152; Âlûsî, a.g.e. I/247). Ancak Kâbe ziyareti, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail den beri var olduğu için, bu ziyaretle ilgili vazifeler de o zamandan itibaren

süregelmişlerdir. Kâbe'nin idaresini ele geçirenler elbette bu vazifeleri de deruhte etmişlerdir.

Kronolojik sıraya göre, tabiatıyla ilk idareci Hz. İsmail ve Onun çocukları olmuştur (İbnü'l-Esir, a.g.e. II/43) Onlardan sonra Curhûmîler, bu görevi yürütmüşlerdir. Bu geçiş nizalı olmamıştır. Çünkü Hz. İsmail'in nesliyle Curhumiler akraba idiler. Curhumilerden sonra Huzaalılar Kâbe'ye hakim olmuşlardır (Süheylî, a.g.e. I/127; Mesûdî, a.g.e. II/56). Uzun müddet Huzaalıların idaresinde bulunan Kâbe ve ilgili vazifeler, Hz.İsmail'in soyundan gelen Kusay'a geçmiştir (Mesûdî, II/59). Son Huzaalı reis Huleyl'in ölümünden sonra oğullarıyla Kusay arasında bu hususta niza çıkmış, çıkan savaşta Kusay'ın başka bir kabilenin başkanı olan kardeşi Rezzah'ın ve bir rivâyete göre de Bizans İmparatoru'nun (Süheylî, a.g.e. I/142). yardımıyla galip gelerek Kâbe'nin ve dolayısıyla siyasi olarak Mekke'nin hakimiyetini ele almıştır.

Bu hakimiyetten sonra Kusay, Mekke Şehir Devletini, kurumlarını ve Kâbe ziyareti ile ilgili vazifeleri yeniden bir düzene koymuştur. Adı geçen amme hizmetleri için bir takım görevlendirmelerde bulunmuştur. Şehrin imarıyla alakalı olarak da çeşitli düzenlemeler yapmıştır (Süheylî, a.g.e. 149; Mesûdî, a.g.e. II/57).

Kusay, ölümüne yakın Kâbe ve Mekke Devleti idaresiyle ilgili müesseselerin yönetimini iki oğlu arasında taksim etti. Bu taksimde ,Sedane, Liva ve Nedve yönetimleri, Abdu'd-Dar'a, Sikaye, Rifade ve Kıyade görevleri de Abdu Menaf'a bırakıldı (Âlûsî, a.g.e. I/249-250). Bu vazifelerin tarih boyunca el değiştirmeleri bazen barış, bazen de savaşla olmuştur. Bu görevlerin tüzel kişilik sahibi olup olmadıklarını tespit için önce tanıyıp sonra da değerlendirmesinin yapılması gerekir.

2.2.2.1. Hicabe:

Sedane de denilen bu görev, Kâbe ve kapısının muhafızlığı demektir. Bu vazife, Efendimiz (s.a.v.) Peygamber olduğunda Abdu'd-Dar oğullarından Osman b. Talha'nın elindeydi. Mekke'nin fethinde yine kendisine bırakılmış, ancak Osman b. Talha, Medîne'ye gittiğinden, bu görev, aynı kabilede amcazadesi Şeybe'nin eline geçmiş ve son zamana kadar da o sülale tarafından yürütülmüştür (Âlûsî, a.g.e. I/249; İbni Hişam, a.g.e. I/152).

2.2.2.2. Sikaye:

Hacılara su tedarik etme görevi ve teşkilatıdır. Kur'an-i Kerim bu vazifenin varlığını bildirmektedir (Tevbe, 9/19). Bu görev Haşim oğlu Abdu'l-Muttalib'e ve onun vefatında oğlu Abbas'a, ondan sonra da Abbas'n zürriyetinde devam etmiştir. Daha sonra Abbasîler devrinde el değiştirip Zübeyr b. Avvam evladına geçmiştir (İbni Hişam, a.g.e. I/152; Âlûsî, a.g.e. I/249).

2.2.2.3. Nezare:

İmare de denilen bu görev, Kâbe'nin avlusunda hacılarla ilgili yerleştirme ve nakil işlerini deruhte etmesi yönüyle Kâbe ile ilgili bir vazife olmuştur. Hacıların giriş, çıkışlarına nezaret edip kontrolden sonra, gelişlerine ve gidişlerine ruhsat veren bir görev olması dolayısıyla bugünkü gümrükler gibi bir müessese görünümü arz etmektedir.

Peygamberimiz zamanında bu görev, Temim Oğulları Kabilesi adına Hz.Ebûbekir'in uhdesinde idi (Âlûsî, a.g.e. I/249).

2.2.2.4. İfada:

Arafat ve Müzdelife'deki ibadetlerle ilgili olup Arafatta Haccın erkânını yürüten bir başkanın deruhte ettiği görevdir. Onun vazifesi, bizzat kendisi tıkanıklığı ve karışıklığı bertaraf etmek için ilk olarak Arafat'tan hareket etme imtiyazına sahip bir kimse sıfatıyla hacılara çıkış izni vermekten ibaretti. Bu görevi bir ara Advan Kabilesi devam ettirmiştir (İbni Hişam, a.g.e. I/145; İbnü'l-Esir, a.g.e. I/43).

2.2.2.5. İcaze:

Bu vazife de, Sufa lakabıyla meşhur Gavs b. Mür Kabilesi uhdesinde olup, hacıları Müzdelife'den Mina'ya götürme gibi, ifada vazifesine benzer bir görevdi. Fakat daha sonra bu kabileden kimse kalmayınca Temim Kabilesi bu işi ele alıp İslâm'ın gelişine kadar yürüttüler (İbni Hişam, a.g.e. I/143-145).

2.2.2.6. Rifade:

Kusay'ın oluşturduğu bir içtimai yardımlaşma kurumudur Fakir hacılara yardım için kurulmuştur (İbni Hişam, a.g.e. I/152; Âlûsî, a.g.e. I/249). Bu müessese için bir çok para toplanırdı. Bu paralarla hurma, kuru üzüm, v.s. hububat satın alınıp fakir hacılara dağıtılırdı. Nevfel Kabilesi adına Haris b. Amir bu müessesenin yönetimini yürütüyordu. Daha önce sırasıyla Hâşim, Muttalib, ve Abdu'l-Muttalib Rifade görevini yürütmüştür (İbni Hişam, a.g.e. I/157). Peygamberimiz (s.a.v.)'in gönderilişinde bu başkanla idare edilen kurum, faaliyetini devam ettirmiş, H.9. sene de Vedâ Haccında Hz.Ebûbekir bu görevi yürütmüştür. Raşit Halifeler devrinde de bu kurum faaliyetini sürdürmüş, daha sonra ilga edilmiştir (İbni Hişam, a.g.e. I/165).

2.2.2.7. Nesi:

Takvim işleriyle meşgul olma vazifesidir (İbnü'l-Esir, a.g.e. II/43). Daha ziyade haram ayların yerlerini değiştirerek hac zamanının panayır vakitlerinden farklı bir zamana tesadüf etmesi için getirilip sokulmuştur. Savaş yapılması haram olan ayların yerini kaydırarak zaman değişikliğini yapma görevi zamanla el değiştirdi. Başlangıçta Nesi vazifesini deruhte edenler, Yemenden gelme Kindeliler idi. Bunlardan Mâlik b. Kinâne'ye geçti. Bu sülaleyle tevârüs edip devam etti. Nesi vazifesini yapan kimseye Kalammus deniyordu (İbni Hişam, a.g.e. I/163; Âlûsî, a.g.e. I/335). Bu adam her yıl bir bildiri ile kendisini över ve tespit ettiği tarihi açıklardı (İbni Hişam, a.g.e. I/164).

2.2.2.8. Câdir:

Hacıların dokunma ve teberrüken parça almaları suretiyle kirlenen veya oyulan Kâbe duvarlarını tamir etme vazifesinin adıdır. Curhûmîler zamanında Kâbe'nin duvarını yapan başkanın adı, bu ustalığından dolayı Câdir idi. Bu lakap bu işi yapanlar için onun sülalesi boyunca devam edip gitti. İlk başkanın asıl adı Amir idi (Süheylî, a.g.e. I/128).

2.2.2.9. Hâzinü'l-mal:

Bu müessese, dini ibadet ve erkanın, tütsülerin, vs. masrafları için yerli ve yabancıların takdim ettikleri mallarla harp için tedarik olunan mal ve aletlerin korunması vazifesi idi (Miras, a.g.e. VI/26). Bu işe bakanlar da yine veraset yoluyla bu vazifeyi birbirlerine devrederlerdi.

2.2.3. Mekke Kent Devletinin Diğer Kamu Hizmetleriyle İlgili Kurumları:

2.2.3.1. Ukab:

Sancaktarlık demektir. Bu vazife Ümeyye Oğulları adına Ebû Süfyan b. Harb tarafından idare ediliyordu. Bu vazifeyi elinde bulunduran kimse, bir harp ilanı halinde sancağı çıkarırdı. Şâyet Nedve Kurulu bir kumandan üzerinde mutabık kalırsa, Ukab adını taşıyan bu sancak ona teslim edilirdi. Aksi halde Sancak muhafızı kumandan olarak kalırdı (Âlûsî, a.g.e. I/249).

2.2.3.2. Kıyade:

Komutanlık görevidir (Miras, a.g.e. VI/26). Komutan, bütün kabilelerin temsilcilerinin Nedve'de toplanmasıyla seçilirdi. Mesela Ficar harbinde Abbas, kumandan olarak seçilmişti (Âlûsî, a.g.e. I/250).

2.2.3.3. Nedve:

Kusay tarafından kurulmuş bir meclisti (İbni Hişam,a.g.e. I/148; Âlûsî, a.g.e. II/247). Bu meclisi kuran ve bütün kabile reisleriyle toplanıp meşveret eden Kusay'ın en önemli kurumlarından biridir. Mekke devletine ait her iş, burada müzakere edilip karar verilirdi. Savaş ve barış kararları, bu meclisin mühim vazifelerindendi. Kureyş ailelerinin nikahları da burada kıyılırdı (İbni Hişam, a.g.e. I/149; Süheylî, a.g.e. I/149; Âlûsî, a.g.e. I/248-250) Bu meclis binasının muhafızlığını, bayrağın ve Kâbe'nin muhafızlığını üstlenmiş olan Abdü'd- dar kabilesi adına Osman b. Talha yapıyordu. (İslâm çağında Mescidü'l-Haram'ı genişletmek için bu bina yıkılmıştır (Süheylî, a.g.e. I/149; Hamidullah, a.g.e. II/124).

Kureyşliler, âmme ile ilgili bir meselede iştişare edecek olduğu vakit, Nedve (Parlamento), görevli bir muhafız tarafından açılırdı. Düğün ve nikahlar da burada yapılırdı. Askeri kumandan da bu meclis tarafından seçilirdi (İbni Hişam, a.g.e. I/149). İttifakların, muâhedelerin, ve diğer askerî ve iktisâdî anlaşmaların aynı binada akdedilmiş olması mümkündür.

2.2.3.4. Meşûre:

Kendisine danışılan bir makamdı. Eğer Durü'n-Nedve'de reisler bir mesele üzerinde anlaşma sağlayamazlarsa, o mesele Meşûre makamına sunulurdu. O da uygun gördüğü şekilde onaylardı. Kendisinin yardımcıları da vardı. Belli ki bu üst bir makamdı (Âlûsî, a.g.e. I/249).

2.2.3.5. Nâdî:

Dâru'n-Nedve, şehrin merkezî meşveret meclisi idi. Fakat her bir kabile (boy) "NÂDÎ" denen kendilerine has bir toplantı yerine sahipti. Kabilelerin böyle müesseselerinin oluşu çok eskiye dayanmaktadır. Kur'an-i Kerim bu meseleye iki ayrı yerde temas eder. "**Siz nâdînizde haksızlık mı yapıyorsunuz?**" (Ankebût, 29/29) ve "**O kendi nâdîsini (meclisini) toplantıya çağırın Biz de Zebanânîleri çağıracağız**" (Kalem, 96/17-18).

2.2.3.6. Devlet Başkanlığı:

Kusay, kendi zamanında yukarıda saydığımız bütün vazifeleri kendi uhdesinde toplamıştı. Dolayısıyla Mekke Kent Devleti'nin devlet başkanıydı. Mekke'nin riyaseti kendisine aitti. Kusay, bu başkanlığı ve vazifeleri tek elden yerine getirdi. Mekke'yi medenî bir şehir haline koydu (İbni Hişam, a.g.e.1/148).

Ancak Kusay ihtiyarlayınca idareyi büyük oğlu Abdu'd-Dar'a bıraktı (İbni Hişam,a.g.e.1/152). Abdu'd-Dar zamanında onun başkanlığında birlik sağlandıysa da sonradan Kureyş ihtilafa düşünce tek kişinin devlet başkanı olma durumu da ortadan kalktı (İbni Hişam, a.g.e.1/153)

Kusay'dan sonra Mekke'de bir hükümdar meselesi asla mevzubahis olmamıştır. Kusay, idareyi oğulları arasında taksim ettiği için ortaya bir adem-i merkeziyet çıktı. Bu temayül, daha sonra gittikçe artmıştır. Öyle ki o devrin Bizans İmparatoru Mekke ehlerinden Osman b. Hüveyris isminde birisini başkan yapmak istemesine rağmen, Mekkeliler, monarşik (tek yönetici) bir idareye izin vermemişlerdir (Hamidullah, a.g.e. II/126).

Ancak İslâm'ın doğuşundan az önce, Peygamberimiz (s.a.v.)'in dedesi Abdu'l-Muttalib, Mekke reisliğini çeşitli olağanüstü hadiselerde gösterdiği başarılarından dolayı tek başına bu göreve getirilmiştir (İbni Hişam, a.g.e. I/165). İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde, Mekke'de, yönetimde on kişilik bir şura, yani oligarşik bir hükümet vardı (Hamidullah, a.g.e. II/126).

Görünen o ki, ister bir kişi olsun, ister on kişi, kamu otoritesinin oluşum ve varlığını gösteren bir makamdı. Bu makam o günün şartlarına göre el değıştiren bir tüzel kişi kavramını çağrıştırmaktadır.

2.2.3.7. Liva:

Askeri bir vazife idi. Bir yere asker sevk olunacağı zaman bu görevi üstlenen kimse bayrağı uygun bir yere dikerdi. Savaşçılar, etrafına toplanırdı. Bu vazife, Abdu'd-Dar evladından intikal ile gelmiştir (Miras, a.g.e. VI/26). Son dönemde Abdu'd-Dar Kabilesi'nin adına bu vazifeyi Osman b. Talha yürütüyordu (Âlûsî, a.g.e. I/249).

2.2.3.8. Eşnak:

Zarar, ziyan ödeme müessesesidir. Özellikle, işlenen cinâyetlerin niteliğini tesbit ve ödenmesi gereken tazmînatın miktarını tayin etme görevini içeren bir kurumdur. Bu vazifeyi, Hz. Ebûbekir (R.A.), Teym Kabilesi adına üstlenmişti. Şâyet kendisi bir konuda karar vermiş olsa, bunu, Kureyşliler'e aktardığında onun bu kararı Kureyş tarafından kabul edilir ve kamu adına kabul etmiş olduğu mesuliyetin yerine getirilmesine herkes iştirak ederdi. Şâyet aynı şekilde ondan başkası bu görevi kamu adına yürütmek istese, ona itibar edilmezdi (Âlûsî, a.g.e. I/259).

2.2.3.9. Kubbe:

Kubbe, tahtirevan demektir. Askerî bir seferin teçhîzi söz konusu olunca, vazifeli şahıs, tahtirevanı toprak üzerine koyar, herkes gücünün yettiğini getirip teslim ederdi. Kubbe vazifesini Maz'um Kabilesi adına Halit b. Velit yürütüyordu (Âlûsî, a.g.e. I/250).

2.2.3.10. Ainne:

At dizginleri adı da verilen bu vazife, Kureş'in süvârî kıtaları komutanlığı vazifesiydi. Bu vazife aynı zamanda Kureş'in ileri gelenlerinin çadırlarının kurulmasını da içermektedir. Bu vazifeyi de yine Halit b. Velit yürütüyordu (Âlûsî, a.g.e. I/250).

2.2.3.11. Sifâre:

Siyasî temsilcilik ve elçilik müessesesidir. Adiy Kabilesi namına Ömer b . Hattab bu vazifeyi yürütüyordu. Şâyet Mekkeliler ile yabancılar arasında bir savaş çıkacak olsa, Onu temsilci olarak gönderirlerdi. Kabileler arasında bir ihtilaf, münakaşa olduğu zaman Ömer, bir dava vekili olarak gönderilir ve O'nun kabul ettiği karar ne ise o kabul edilirdi. Çünkü bu temsilci, şahsı namına değil, devlet namına iş yapardı (Âlûsî, a.g.e. I/250).

2.2.3.12. Eysar:

Kamuya ait işlerin yapılıp yapılmaması gerektiğine dair bilgilerin fal oklarıyla elde edilmesi için tahmin yürütme kurumudur. Bu kurumdan, sivil şahıslar da kendi özel işleri için yararlanıyorlardı. Yani yapılacak işler hakkında bu kurumun vereceği rapor, kamuoyu nezdinde önem taşıyordu. Arapların bunu Amalika toplumundan aktardıkları bildirilmektedir (İbni Hişam, a.g.e. I/101; Âlûsî, a.g.e. I/250).

2.2.3.13. Hükûme:

Kâbe'ye takdim edilen malların muhafızlığıyla ilgili bir kurumdur. Bunun muhafızı, veraset yoluyla görevlendirilirdi. Kâbe'ye ait olan mallar, muhafaza ediliyorlardı. Kaynaklar, daha fazla içmek için paraları biten bazı sarhoş kimselerin Kâbe'ye ait mallardan çaldıklarını yazmaktadırlar. Demek ki Kâbe'ye ait bu malların dokunulmazlığı vardı. İran Sâsânî İmparatorluğunun kurucusu Sâsân tarafından Kâbe'ye hediye edildiği de rivâyet edilen süslü altın geyikler, bu malların başında geliyordu. Bunun da bir tüzel kişi hüviyetine sahip olduğu söylenebilir.

2.2.3.14. Sonuç:

Mekke Kent Devleti'ndeki Durum" başlığı altında buraya kadar incelenen kurumların tüzel kişi açısından bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, şu hususlar tesbit edilebilir:

1) Gerek Kâbe ziyareti ve gerekse diğer sosyal düzenle ilgili vazifeler, onları yürüten gerçek kişiler tarih boyunca değişimler geçirdiği halde, vazifeler (Kurumlar) devam etmiştir. Mesela zamanımızdaki kurumları yönetenler değiştiği halde o kurumların tüzel kişilik varlıklarının devam etmesi gibi.

2) Tüzel kişilikte GAYE, onun hak ehliyetine sahip olmasını gerektiren bir unsurdur. (bk. 1,3,1) Bu kurumlar toplumun ihtiyaçlarını giderme gayesine matuf oluşturulduklarından tüzel kişinin GAYE unsurunu taşımaktadırlar. Bir oluşumun gayesi varsa onu gerçekleştirmeye çalışması onun hakkıdır. Bunun için elbette çeşitli araç ve gereçlere ihtiyaç duyacaktır. Dolayısıyla bunları elde etme hakkına sahip olacaktır. Gayesinin oluşu, bunu zorunlu kılar. O zaman da bir hak ehliyetine sahip bulunması kaçınılmazdır. Çünkü tüzel kişide GAYE, hak ehliyetinin dayanağıdır. GAYE yoksa, hak ehliyeti de yoktur.

Yukarıda sayılan kurumların her birinin gayesi olduğuna göre, hak ehliyetine sahip olabilecekleri düşünülebilir. Mekke toplumu onlara bu hakkı tanıyordu.

Ayrıca tüzel kişilerde ÖRGÜTLENME UNSURU, yani gayesini gerçekleştirecek organların bulunması, fiil ehliyetini kazanması için önemlidir. Söz konusu kurumların başında görevliler bulunduğu göre fiil ehliyetine de sahip oldukları düşünülebilir.

Mesela EŞNAK (zarar ziyan tespit ve ödeme) kurumunun, ödenmesi gereken meblağın tespitinde güvenilirliğinin kabul edilmesi hakkına sahip olması lazımdır. Zarar ziyan tespit ve ödemelerinde taraflı davrandığı iddialarına karşı onurunu koruma ve bu iddianın yanlışlığını ortaya koyma hakkına da sahip olması gerekir.

Yine zarar ziyarı tespit ettikten sonra bu ödeneği, ilgililerin getirip bu kuruma teslim etmesi lazımdır. Bu durumda kurumun mal kabz etme hakkına sahip olması söz konusudur. Zararını ödediği şahısla bir varlık olarak muhatap olup teslim tesellüm muamelesi için taraf olma hakkının da sübutu gerekir. Ayrıca bunlar gibi hak ehliyetlerinin yanında gayesini gerçekleştirmek için fiil ehliyeti de söz konusudur. Yani zarar ziyarı ödeme gayesini gerçekleştirmek için zararı tespit edecek ve malları hak edene teslim edebilecek, iddia anında da kendisini savunabilecek gerçek kişiden oluşan bir organı olması lazımdır. Bu esaslara göre Eşnak görevlisi, kurumun bu manada organı durumundadır.

O günkü durumuyla bu kurum, gayesini gerçekleştirebilmek için tespit ettiğimiz ehliyetlere sahip olmazı zaruridir. Görev ifa ediliyorsa, bütün bu haklara sahip olduğu mülahaza olunur. Yani bu kurumun bir itibârî şahsiyeti ve dolayısıyla zimmeti olabileceği düşünülebilir.

Eşnak kurumu, bir misal olarak ele alınmıştır. Diğer kurumlar hakkında da aynı mülahazalar geçerlidir.

3- Bu vazifeler, Mekke oligarşik idaresine dahil olan bütün kabile toplulukları tarafından tanındığından tüzel kişilerin bir nevi HUKUK TARAFINDAN TANINMA unsurunun varlığını göstermektedir. Çünkü hukukun varlığı, toplumun varlığına bağlıdır. Hukuk, toplumun ma'serî vicdanındaki değerlerin sosyal boyutuyla düzene konulması demektir. Bunun yazılı veya yazısız olması durumu değiştirmez. Bu sebeple söz konusu müesseselerin varlıklarının toplum tarafından benimsenmesi, bunlara hukûkî statü tanınması demektir. Hukukun yazılı olmadığı zamanlarda bu daha da geçerlidir.

4- Bugünkü durumla kıyaslırsak, söz konusu kurumları kamu hukuku tüzel kişilerinin kamu idareleri ve kamu kurumları kısımlarına benzetebiliriz. Çünkü bu görevler, Mekke Kent Devleti'nin o çapta ihtiyaçlarını karşılayan kurum ve

idarelerdir. Bu benzeyiş, onların tüzel kişi olabileceği ve o devirde tüzel kişi kavramının uygulamada var olduğu hakkında bir kanaat uyandırmaktadır.

2.2.4. Mekke Kent Devletinde Sosyal Ve Siyasal Topluluklar

Yukarıda açıkladığımız ve bugünkü kamu kurum ve idarelerine benzeyen tüzel kişi benzerlerinden başka yine bugünkü dernek ve vakıflara, siyâsî ve mâlî tüzel kişilere benzeyen topluluklara da Mekke Kent Devletinde rastlamak mümkündür. Zaten insanlık tarihi bütün olarak incelendiğinde, dünyanın her yerinde ve her devirde bu tip oluşumların var olduğu görülür. Çünkü, insanların ihtiyaçları genellikle benzerlik arz eder. Sadece toplumdan topluma veya coğrafyadan coğrafyaya yahut devirden devire gelişmişlik farkı vardır.

Mekke Kent Devleti'nde de o günün ihtiyaç ve şartlarına göre böyle oluşumlar vardır. Bu topluluk oluşumları klasik ayırımı göre yapı bakımından şöyle bir taksime tâbî tutulabilir: 1-Kişi Toplulukları, 2- Mal toplulukları.

2.2.4.1. Kabileler Ve Tüzel kişilikleri:

Kabileler, ekseriyetle birbirinin akrabası olan fertlerin meydana getirdiği topluluklardır. Kabileyi meydana getiren fertler de kendi işlerinde hür ve eşittirler. Bu umûmî hürriyet ve müsavat üzerine kurulmuş olan cemiyet, bununla beraber Kabile reisliğine ait bir nüveyi de gösteriyor. Kabileler, başlarında şahsî meziyet ve servetlerinden dolayı kamu oyu tarafından gönüllü reis olarak benimsenen kimselere üstün haklar tanıyorlardı (Brokelman,1964:4). Bununla beraber Kabileler, kendi reislerinden başka otorite tanımıyordu. Her kabilenin NADİ denen kendine has toplantı yeri ve meclisi vardı (Bk. 2,2,3,3 ve 2,2,3,5). Her kabîle, savaş vs. gibi masraflar için kabîle mensuplarının bağışlarını ihtiva eden bir bütçeye sahipti. Arap kabileleri arasında bir nevi sosyal dayanışma mevcuttu. Şâyet, kabîle mensuplarından biri para cezası icap eden bir suç ile cezalandırılırsa, bilhassa bir ölüm cinâyeti vukuunda kan diyetini fert değil, onu Kabile

bütçesi ödemek zorundaydı (Hamidullah, Corpüs, md.4-11). Bu özelliklere göre Kabîle, tek kişi gibi zimmet sahibidir. Gerçek kişi olmadığına göre, tüzel kişi denebilir. İslâm Hukukundaki ÂKÎLE, müessesesinin temeli de bu örf'e dayanır. Mekke Kent Devleti'nde bir kabîle, bugünkü yapıya göre iç işlerinde müstakil eyaletler gibidir. Yani görünür yapısıyla tüzel kişiliği olan bir kişi topluluğudur.

Kabîlenin bu yapısı, İslâm devrinde Medîne'de, Peygamberimiz tarafından hazırlanan Medîne Anayasası'nda (Sözleşmesinde) aynen korunarak tanınmıştır. İlerde bunun açıklaması yapılacaktır..

2.2.4.2. Mekke Kent Devleti'nin Tüzel Kişiliği:

Mekke'deki bu olgu, kişi topluluklarının oluşturduğu bir federasyondur. Mekkeliler'le diğer kabîle veya devletler muhatap olduklarında, o muhataba karşı bir birlik oluşturuyorlardı. SEFARE görevlisi, bütün Mekkeliler namına müzakerelerde bulunurdu. Yani Mekke Devleti'ndeki on kabîle, tek tüzel kişi altında gibiydi. Anlaşma hepsini bağlardı. İmtiyaz hepsine şamildi. Leh ve aleyhte olan her şey, hepsini kapsıyordu.

Bu açıklanan topluluklar resmî kişi toplulukları idi. Şüphesiz ki Mekke'de sivil topluluklar da vardı. Bunlar, Mekke Kent Devleti'nin kurumu olmayıp, halkın gördüğü bir lüzum üzerine insanların bir araya gelerek kurdukları cemiyetlerdir. Günümüz sivil toplum örgütleri ve derneklerin görevini ifa eden bu cemiyetler incelenecektir.:

2.2.4.3. Hilfü'l-Fudûl Cemiyeti:

Tarihçe:

Bu örgütün ilk kurulduğu tarih, oldukça eskiye dayanır. İlk defa Curhumlular devrinde kurulduğu söylenir (İbnü'l-Esir, a.g.e. II/41; Mesûdî, a.g.e. II/167168; Süheylî, a.g.e. I/155). Tüzel kişilik açısından Hilfü'l-Fudûl, özel bir ilgiye değer (Hatemi, a.g.e.36-37).

Curhumlular zamanında ihtiyaç duyulup kurulan bu cemiyetin, Curhumlulardan sonraki devirlerde bulunduğu dair kaynaklarda bir bilgi yoktur. Bu cemiyetin kuruluş tarihi belli değil ise de, kurucularının isimlerini Süheylî şöyle vermektedir: Bu cemiyet, ilk defa adları Fadl olan üç kişi tarafından kurulmuştur. Birincisi Fadl b. Fudâle, İkincisi Fadl b. Vedaa, üçüncüsü Fadl b. Haris. Başka bir rivâyette bunlar Fadl b. Şuraa, Fadl b. Vüdaa, Fadl b. Kudaa (Süheylî, a.g.e. I/155). Bu değişik isimler, cemiyetin değişik zamanlardaki kurucuların isimleri olabileceği gibi, kuruluşundan sonra üyeleri üç iken sonradan katılmaların olduğunu gösterebilir.

İslâm'dan önce en son bu örgüt, görülen lüzum üzerine, Rasulü Allah (s.a.v.)'in Peygamber oluşundan yirmi yıl önce Zilkade ayında yeniden faaliyete geçmiştir. Ficar harbinin akabinde kuruluşu manidardır (Süheylî, a.g.e. I/156; İbni Hişam, a.g.e. I/155; İbnü'l-Esir, II/41).

Hilfü'l- Fudûl Cemiyetinin Kuruluşu ve Gayesi

Hz Peygamberin amcalarından Zübeyr, harplerin ve çeşitli hâdiselerin mağdur duruma düşürdüğü mazlumları korumak ve bu husustaki duyduğu vicdan azabından kurtulmak için, tarihî bir geleneği olan Hilfü'l-Fudûl'un yeniden kurulmasına ön ayak olmak istedi. Bu münasebetle zengin ve itibarlı bir şahıs olan Abdullah b. Cud'a'nın evindeki toplantıya gelmeleri için çağrıda bulundu. Bunun üzerine Mekkelilerden kalabalık bir topluluk iştirak etti. Katılanlar arasından cemiyetin fiilî olarak yürümesini sağlayacak olanlar yönetime seçildiler. Bunlar, Peygamberimiz (s.a.v.)'in sülalesi Hâşimîler'le annesinin sülâlesi Zühre Oğullarından ve Hz. Ebûbekir (R.A.)'in sülalesi Teym Oğullarından ileri gelenler ile, Es'ad b. Abdu'L-Uzza'dan ibaret idiler; Şöylece yemin ettiler: “ Allah'a yemin ederiz ki, mazlumun hakkını zalimden alıncaya kadar birlikte bir el gibi hareket edeceğiz. Bu cemiyetimiz, denizde bir tüyü ıslatabilecek su kalıncaya dek, Hira ve Sabır Tepeleri yerinde durdukça, devam edecektir (İbni Hişam, a.g.e. I/155; İbnü'l-Esir, a.g.e. II/41). Bu yemin ile cemiyet kurulmuş oldu. İsmi ise daha önce aynı gaye ile faziletli kişilerin kurduğu cemiyetin devamı olması dolayısıyla, “Faziletli Kişilerin Yeminli Dayanışması” manasına

gelen ‘‘Hilf’l-Fudûl ‘‘ oldu (İbni Hişam, a.g.e. I/155; Süheylî, a.g.e. I/156; Mesûdî, a.g.e. II/276-277; İbnü’l-Esir, a.g.e. II/41).

Peygamberimiz (s.a.v.) bu cemiyete Haşim ailesiyle beraber katıldı. O sırada yirmi yaşında idi.

Hilf’l-Fudûl’un Faaliyetleri:

Cemiyet kurulur kurulmaz hemen faaliyete geçti. Ve kendisine müracaat edilince kuruluş gayesine uygun olarak vazifesini derhal yapıyordu. Bazı hadiseler nakledilecektir:

Has’am Kabilesi’nden bir Yemenli, ticaret işleri için kızıyla beraber Mekke’ye geldi. En muktedir Mekkelilerden biri olan Nbeyh b. Haccac, zor kullanarak bu kızı kaçırdı. Kızın babasına, Hilf’l-Fudûl’a müracaat etmesi tavsiye edildi. Neticede Nbeyh’in evi derhal muhasara altına alındı. Kendisini müdafaa imkanı göremeyen Nbeyh, yalvararak hiç olmazsa bir gece kalmasını istedi. Cemiyetin hiçbir şekilde kabul etmemesi neticesinde Nbeyh, kızı babasına vermek mecburiyetinde kaldı (Süheylî, a.g.e. 157; Mesûdî, a.g.e. II/76-277).

Kaynakların beyanına göre bir defasında da Smale Kabilesi’nden bir şahıs, Mekke’nin ileri gelenlerinden biri olan bey b. Halef’e bir miktar mal satmıştı. Fakat o, mutabık kalınan parayı ödemek istemedi. Neticeden ümidini kesen Smaleli, Fudûl Cemiyeti’ne baş vurdu. Cemiyet ona şöyle dedi: ‘‘bey’e git ve ona Fudllar’dan geldiğini söyle, şâyet seni memnun etmezse, bizim gelişimizi beklesin.’’ Bunun zerine bey, borcunu ödemekte gecikmedi. Fudûl Cemiyeti daha bunlara benzer birçok faaliyette bulunmuştur.

Hilf’l-Fudûl Cemiyeti’ne ye Olma ve Çıkma:

Cemiyete yeni üye kaydedilebildiği gibi, üyelikten çıkma da vardı. Kaynaklar, Abdu’ş-Şems Oğullarıyla, Nevfel Oğulları’nın bu cemiyetten çıktıklarına işaret eder (İbni Hişam,a.g.e. 156; Mesûdî, a.g.e. II/276; İbnü’l-Esir, a.g.e. II/41).

Cemiyetin bir sürekliliği vardı. Kurulurken edilen yemin de bunu göstermektedir. Aynı isim ve gaye ile evvelden de var olduğuna göre, Hilfü’l-Fudûl bir süreçtir. Cemiyete sonradan katılma da mümkündür. Katılımın açık tutulmuş olduğu şu hâdise ile de anlaşılabilir: Medîne valisi bulunan Velid, zor kullanarak Hz. Hüseyin’in hakkını vermemesi üzerine, o, Hilfü’l-Fudûlu çağıracağını söyledi. Orada bulunan Abdullah b. Zübeyr, İbni Nevfel Ez-Zühri ve Abdurrahman. b. Osman, daha önce cemiyete katılmış olmadıkları halde vallahi bizde iştirak ederiz dediler. Bunun üzerine Velid, Hz.Hüseyin (R.A.)’in hakkını verdi (İbni Hişam, a.g.e. 155). Bu da gösteriyor ki, cemiyet yeni üyelere açık bulunuyor. Hukukçu Hüseyin Hatemi bu hâdiseyi delil göstererek, “her halde bu cemiyet, yeni üyelere açık bulunuyordu”,demektedir (Hatemi, a.g.e.37).

Hamidullah ise, bu cemiyetin yeni üye kabul etmediği görüşündedir. Bu yüzden yaklaşık kırk sene sonra Fudûl Cemiyetinin azalarının ölümüyle, Cemiyet de kapanmıştır. der (Hamidullah, a.g.e. I/51). Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, Hüseyin Hatemi, bu topluluğun yeni üyelere açık olduğunu söyledikten sonra, Emevî Devleti’nde devlet gücünün gaspı ve zulmün devlet gücü biçiminde görünmesi karşısında amacın sürdürülmesinin imkansız hale geldiği ve bu vesileyle dağıldığı görüşündedir (Hatemî, a.g.e. 37).

Peygamberimiz (s.a.v.) Ve Hilfü’l-Fudûl Cemiyeti:

Kaynaklara göre Peygamberimiz (s.a.v.)’in yirmi yaşında Hilfü’l-Fudul’e katıldığı yukarıda belirtilmişti. O, cemiyet adına bazı haksızlıkları önlemede faaliyet göstermiştir. Mesela Zebid Kabilesi’nden bir tüccar, Mekke’ye mal satmaya geldi. Ebû Cehil, başka tüccarları Zebidî ile ticaretten men etti ve kendisi de çok düşük bir fiyat teklif etti. Onun korkusundan hiç kimse daha yüksek bir fiyat teklif edemedi. O kişi üzgün olarak

Peygamberimiz (s.a.v.)'e gitti. Rasulullah (s.a.v.) üç deveden oluşan malı, mal sahibinin istediği fiyattan satın aldı ve bir aldanmayı önledi (Süheylî, a.g.e. I/160). Burada Peygamberimiz'in kendisine müracaat eden kişinin mağduriyetini fiilen Fudûl Cemiyeti adına giderdiği düşüülebilir.

İslâm Devrinde Hilfu'l-Fudûl:

Peygamberimiz (s.a.v.), Peygamberliğini ilan ettikten sonra bile Abdullah b. Cud'an'ın evinde, kendisinin Hilfu'l-Fudûl'e iştirak etmiş olmasından haz duymakta olduğunu ve bu şerefi birçok kırmızı deve mukabilinde dahi değişmeyeceğini söylediler. Şâyet şimdi dahi çağrılrsa, her zaman iştirake hazır olduğunu ifade ederdi (İbni Hişam, a.g.e. I/155). Çünkü Hilfu'l-Fudûl'un gayesi haksızlıklara mânî olmaktı. Ancak İslâmî devirde devlet gücü bu vazifeyi üstlendiği için artık zulme uğrayanların "Ey Hilfu'l-Fudûl!" diye çağrılmalarına gerek olmadığı, fakat devletin bu işi yapmadığı zaman çağrılabilceği bildirilmektedir. Peygamberimiz (s.a.v.) bir Hadîs-i Şerîinde, "*Hilfu'l-Fudûl'un cahiliyedeki "mazlumun hakkını koruma görevini" İslâm daha muntazam bir şekilde yapar*" buyurmuştur. İslâm, cahiliyenin "imdadı çağırma" usulünü kaldırmış, Hilfu'l-Fudûlu kaldırmamıştır. **Onun hükmî şahsiyeti bâkîdir** (Süheylî, a.g.e. I/157).

Halk arasında böyle bir cemiyetin kuruluşunu, Peygamberimiz (s.a.v.)'in İslâmî devirde de benimsediğine göre, İslâm Hukukunun bu tip cemiyetlerin tüzel kişiliklerini tanıdığı söylenebilir.

Bu cemiyet, İslâm'dan önce tüzel kişi mefhumunun varlığını gösteren önemli bir örnektir.

2.2.4.4. Hilfu's-Salah Cemiyeti:

Kuruluş:

Bu cemiyet'in kurucuları Zühre ve Gayâtil Kabileleri mensupları olduğu bildirilmektedir. Kuruluş tarihi belli değildir. Hilfu'l-Fudûl'un kuruluş yöntemiyle, yani bir araya gelip gayelerini tahakkuk ettirmek için

yeminleşmeleriyle kurulmuştur. (Hamidullah, 1972:I/51, Zübeyir b. Bakkar'ın Köprülü Kütüphanesindeki yazma eseri; 97.a'dan naklen).

Cemiyetin Gayesi:

Bu cemiyetin gayesi, kabileler arasında barışı temin etmek, bilhassa Kureyş ile Ehabîşler arasında tarafları uzlaştırmak, haksızlıkları düzeltmek ve aynı zamanda kimseye zarar yaptırmamak, fitne ve fesadı önlemektir. Böyle hayırlı işleri yapma manasına **HİLFÜ'S-SALAH** adı verilmiştir. İki örgütün gayeleri arasında genel bir paralellik olmakla beraber, Salah Cemiyeti'nin gaye bakımından **FUDÛL**'dan farkı, olumsuzluklar meydana gelmeden önce tedbir almaktır.

Kâbe ve Mekke idaresiyle ilgili vazifelerin paylaşımında nizaya düşen ve “Hilfû'l-Mutayyibin” adıyla ayrılıp işi savaş tehlikesine kadar götüren Abdi Menaf ve Abdü'd-Dar kabilelerini sulha davet eden ve bunu da başaran insanlar, muhtemelen Hilfû's-Salah cemiyeti mensuplarıdır (İbni Hişam, a.g.e. 1/154).

Üye Olma ve Çıkma

Hilfû'l-Fudûl'da olduğu gibi bu cemiyete de bazı kabile mensupları katılmamışlardır. Fakat cephe alma veya tahkir etme yoluna da gitmemişlerdir. Bu gayelerin faydasına inanan insanların sonradan katıldıkları düşünülebilir. Çünkü katılmama yasağı yoktur. Kureyş'ten bazıları katılmadığına göre, demek ki katılsalardı, onlar da cemiyete alınacaklardı. Katılmayabilen, katılabilme hakkına da sahiptir.

Hilfû'l-Fudûl'da Abdu's-Şems ve Nevfel Oğullarının cemiyete katılmayıp ayrıldıklarını hatırlayalım (Bk. 2,2,4,3,d).

2.2.4.5. Hilfû'l-Mutayyibin:

Mekke’de kabilelerin çeşitli meseleler dolayısıyla birkaçı birleşip hasımlarına karşı bir güç oluşturlardı. Oluşum şekli, toplanıp yeminleşme ile gerçekleşirdi. Bunlardan biri de “Hilfû’l-Mutayyibin” oluşumudur. Kusay’ın Kâbe ve Mekke idaresiyle ilgili bazı vazifeleri kendi kabilelerine bıraktığı iddiasıyla Abdi Menaf ve Abdu’d-Dar arasında niza çıkmış, her iki tarafa bağlı kabileler arasında bir birlik ve güç oluşturma gayesiyle yeminleşerek yeni bir oluşum meydana getirmişlerdir. Bu birliklerin oluşum yöntemi ilginçtir. Bir kadın, kab içinde bir koku getirmiş ve oluşuma katılmak isteyenler o kokuya ellerini batırıp gayelerini zikrederek yemin etmek suretiyle birlikteliklerini ilan etmişlerdir. İşte ellerini batırdıkları kokudan dolayı kurulan oluşumların adına “Hilfû’l-Mutayyibin” denmiştir. (Süheylî, a.g.e. I/153; Mesûdî, a.g.e. II/59; Âlûsî, a.g.e. II/248).

2.2.4.6. Kabileler Arasında Kurulan Diğer İttifaklar:

Arabistan’da kabileler birbirleriyle çeşitli gayeler üzerine ittifak kuruyorlardı. Bu ittifakların durumu da tüzel kişilik kavramını çağrıştırmaktadır.

Bu ittifakların kuruluşu, ittifak yapacak kimselerin bir mecliste toplanıp sözleşmeleriyle meydana gelirdi. Bu ittifaklar belirli gayeler üzerine olurdu. Bu gayeler, başkalarına karşı güç birliği yapma veya işlerde yardımlaşma gibi hususlardı. İttifak yapanlar diğer insanlara karşı bir el gibi olurlardı (Cevat Ali, 1993:3/167).

Bu tür ittifak oluşumları bir kabileyle diğer kabile arasında olabildiği gibi, bir kabileyle bir veya birkaç şahıs arasında da meydana gelebiliyordu. Mesela, Mahzum oğulları kabilesiyle Huzaa kabilesi müttefik idi. Aynı şekilde Amir b. Rebi, Hattab ailesiyle ittifak kurmuştu.

Bunlara benzer ittifaklar çoktur. Herkes bu ittifakların varlığını tanıyor, hukuka konu olan durumlarda ittifak topyekün mesul oluyordu (İbni Hişam,a.g.e. a.g.e. II/70,71,72,73). **İttifak, aynı zamanda âkile kurumu anlamını taşıyordu** (Süheylî, a.g.e. I/160).

Bu ittifak oluşumlarının hukuk tarafından tanındığı, Medîne sözleşmesinde açıkça görülecektir (Bk. Medîne Sözleşmesi, Md.25-c).

2.2.4.7. Cemiyetlerin Tüzel kişiliklerinin Değerlendirilmesi:

Yapı Bakımından:

Mekke'de kurulan bu cemiyetlerin, toplumun ihtiyaçlarına göre kuruldukları görülmektedir. Gerçekten de o zaman güvenlik yönünden merkezî bir otorite olmadığından çeşitli haksızlıklar oluyordu. Bu olumsuzluklar, Mekke'nin etrafta kazanmış olduğu itibarını zedeleyebilirdi. Bu gidişattan rahatsız olan insanlar, haksızlıklara mani olmak için bir araya gelip, güç birliği yapma ihtiyacını duymuşlardır. Bunu tek kişinin yapamayacağı bellidir. Zaten tüzel kişilerin oluşumlarında da insanların, tek kişinin altından kalkamayacağı ve başaramayacağı bazı işler için birlikte hareket etme arzusu vardır. İşte Mekke'de bu ihtiyaç nedeniyle böyle cemiyetler kurulmuştur. Belli bir gayeyi gerçekleştirmek için kurulmuş olmaları tüzel kişiliğin GAYE unsurunun varlığını göstermektedir. Bu gayeyi gerçekleştirmek için bir takım yeminli kişilerin varlığı ÖRGÜTLENME unsurunu toplumun kabl de HUKUKUN TANIMASI unsurunun varlığını göstermektedir. Böylece cemiyetler, yapı bakımından tüzel kişi görünümü arz etmektedirler.

Ehliyet Bakımından:

Toplum bunları tanımakla, gayelerini gerçekleştirme hakkını da tanımış demektir. Böyle bir işi üzerine alan örgütün toplum nezdinde güvenilirliğini koruma hakkına sahip olması gerekir. Toplum bu örgüte mazlumların hakkını korumada onay vermiştir. Bu demektir ki, birisi zulmetmeğe kalkışırsa veya elemanlarından biri zulmederse, sorgulanması gereken bir konuma düşecektir Bu durumda kendisini savunmak için taraf olma hakkına sahip olması düşünülür. Toplum, zımnen bu gibi hakları tanımış durumdadır. Yani bu cemiyetler hak ehliyetine sahiptirler.

Örgüt, gayesini gerçekleştirecek organlara (gerçek kişilere) sahip olduğundan fiil ehliyeti de var demektir. Organ durumunda olan gerçek kişiler, zulme uğrayanların haklarını fiilî olarak tazmin ettirmektedirler. Toplum, böyle bir ehliyeti bu örgütlere tanımıştır. Tüzel kişiler, fiil ehliyetlerini organlarıyla kullanırlar. Çünkü kendilerinin gerçek kişiler gibi iradeleri yoktur. Onların akıl ve iradeleri, kendilerini kuran gerçek kişilerdir (Bk. 1,9,2). Söz konusu edilen örgütlerin de böyle oldukları görülmektedir.

Ayrıca Mekke’de zulme uğrayanlar, haklarını arayacakları bir merci sorduklarında halk, her hangi bir kişiye değil, Hilfu’l-Fudûl’e muracaat etmesini söylerlerdi.

Mesela, Mekke’ye gelen ve kızı kaçırılan Hasamlı birinin “bana kim yardım edebilir” çağrısına karşılık “Hilfü’l-Fudûl’e git” denildi. O da Kâbe’nin yanında durarak: “ey Hilfü’l-Fudûl”! diye bağırdı. Bu sesi duyan cemiyet üyeleri, her yandan kılıçlarını kuşanmış olarak ortaya çıktılar ve “sana yardım geldi, neyin var” dediler. Kızının kaçırıldığını söyleyince hep birden o kapıya gidildi ve kız kurtarıldı (Süheylî, a.g.e. I/157). Bu hâdisi Hilfü’l-Fudûl’ün bir hükmî şahıs gibi algılandığını, dolayısıyla kamu oyunun bu cemiyeti bir varlık olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

İslâmî devirde Hilfü’l-Fudûl oluşumuna bir hususiyet ve hükmî şahsiyet tanınmıştır. Çünkü bütün Müslümanlar kardeş olduğu için ayırım yapılmadan birlik olarak mütalaa olunmaktadır. Mesela imdat istenmesi gerektiği zaman “ey müslümanlar”! diye çağrılması esastır. Bir cemaati ayrı bir isimle imdada çağırarak hoş karşılanmamaktadır. Ancak Hilfü’l-Fudûl ehli istisnadır. Yani, “ey Hilfü’l-Fudûl” diye onu yardıma çağırarak caizdir. Bunun delili, Peygamberimiz (s.a.v.)’in “bugün çağrılısam derhal icabet ederim” buyurmasıdır.

Dolayısıyla Bu cemiyete bir husûsîlik tanınmıştır (Süheylî, a.g.e. I/160). Bu tanıma, ona bir mânevî kişilik verildiğinin işaretidir.

2.2.5. Mekke Kent Devletinde Mali Müesseseler:

2.2.5.1. Hazine Müessesesi ve Tüzel kişiliği:

Bu kurum dini ibadet ve erkanı, tütsüleri vs. nin masrafları için yerli ve yabancıların takdim ettikleri mallar ile harp için tedarik olunan mal ve aletlerin topluluğudur (Miras, a.g.e. 6/26). Bu mallar, müstakil olarak her hangi bir kabileye ait olmayıp Mekke kent devletine aittir. Bu yönü ile resmî ve müstakil bir müessesedir. Belirli GAYE ler için tahsis olunmuş mal topluluğu olması dolayısıyla da bir tüzel kişi görünümü arz etmektedir.

2.2.5.2. Kâbe Ve Putlara Ait Mali Kurumlar:

Yukarıda Kâbe'nin durumunu anlatırken Kâbe için yapılmış olan bağışlardan söz edilmişti. Aynı şekilde putlara adanan mallar ve arazilerden de bahsedilmişti. İşte belirli bir gayeye tahsis edilen bu mallar tüzel kişi niteliği arz etmektedir. Çünkü belirli bir gaye için tahsis edilmiş vakıf mallarına benzemektedir.

2.2.5.3. Kabile Bütçeleri:

Yukarıda tüzel kişi (kişi topluluğu) olarak kabileler incelenirken her kabilenin harp ve sair gibi beklenilmeyen masrafları için kabile mensuplarının bağışlarını ihtiva eden umumi kasaları yani bütçeleri olduğu belirtilmişti. Bu kasalar adeta kabilenin Beytü'l- Mali idi. Kabileden biri suç işlerse tazminatı bu kasadan verilirdi. Bir kan bedeli ödenmesi icap ederse yine bu kasadan ödenirdi (Hamidullah Corpus /4-1). Bu özelliğiyle söz konusu müessese tüzel kişiliği olan mâlî kurum görünümündedir.

2.2.5.4. Rifade:

Yukarıda Rifadenin fakir hacılara yardım kuruluşu olduğu söylenmişti. Bu da bir mal topluluğudur. Bir takım para ve mallar hacıların ihtiyacını karşılamak için tahsis olunmuştur. Başka maksatlara harcanamazlar. Bu müessese, Mekke kent devletinin bir mâlî kurumu olduğu için resmî hüviyeti olan bir mal topluluğu olarak telakkî edilebilir.

2.2.5.5. Eşnak (Zarar Zıyan Ödeme Müessesesi):

Yukarıda zarar ve zıyan ödeme müessesesi olan Eşnak kurumundan bahsedilmişti. Bir zararın ve zıyanın ödenmesi için şüphesiz ki tahsis edilen bir malın olması tabiidir. Zarar zıyan karşılama gayesine tahsis olunan bu mal topluluğu da tüzel kişi olarak kabul edilebilir. Mekke kent devletinin bir kurumu olduğundan ötürü ve günümüzdeki acil yardım kurumlarına benzemesinden dolayı bir tüzel kişi sayılabilir.

2.2.5.6. Ticaret Ortaklıkları:

Mekke halkı ticaretle meşgul olan bir topluluktur. Dolayısıyla tüccarların birbiriyle ticaret ortaklığı kurmaları tabiidir. Mekke’de Haris b. Nevfel, Hz. Abbas ile; Midras b. Ebi Amir, Harb. B. Ümeyye ile; Abbas b. Enes, Abdu’l-Muttaliple şirket kurmuşlardı. Keza, Bera b. Azib ve Zeyd b. Erkam altın ve gümüş üzerine bir ortaklık oluşturmuşlardı. Mekkeliler hem kendi aralarında hem de başka memleketlerin ahalisiyle ortaklık kuruyorlardı. Mesela, Hireli Ka’b.b. Adiy ,Hz. Ömer (r.a.) ile ticaret ortaklığı kurmuştur. Ortaklar, yaptıkları ortaklığın şartlarını yazıp bu anlaşmayı muhafaza ediyorlardı. Mallarını karıştırmak suretiyle mal ortaklığı kuranlar, hem kârlarını hem de zararlarını paylaşırlardı (Cevat Ali, 1993:IIV/406-408).

Ticaret daha ziyade yaz ve kış kervanlarla yapılırdı. Herkesin bu kervanlarla ticarete gitmesi mümkün değildi. Kervana bizatihi gidemeyenler gidenlerle bir ortaklığa giriyor ve böylece mallarını veya mal ve emeklerini birleştirip emek-sermaye ortaklığı kuruyorlardı. Bu ortaklığa MUDÂRABE ortaklığı denmektedir. Peygamberimiz (s.a.v.) Saib.b Ebi Saib, Kays b. Ebi Saib ve Abdullahb. Ebi Saib ile ticaret ortaklığı kurmuştur (Ebû Davut, V/170 No:4836, İbni Mâce, II/768 No:2287, İbni Hanbel, II/425).

Hız.Hatice, zengin ve tüccar bir kadındı. Malını hem ücretle hem de mudârabe ortaklığı kurarak sattırırdı. Peygamberimiz, Hz. Hatice ile böyle emek sermaye ortaklığı kurmuştur (İbni Hişam a.g.e. I/212).

Hukukçular bu **MUDÂRABE** ortaklığının yapısına ve mesuliyetlerine bakarak tüzel kişiliğe sahip olduğunu söylemektedirler (Bk. 2,1,2).

2.2.5.7. Ziraat Ortaklıkları:

Mekke topraklarının ziraata elverişli olmadıklarını söylemiştik. Ancak Mekkelilerden Tâif’de arazisi olanlar vardı. Tâif yerlileri olan Sakiflilerle ziraat ortaklığı (Müzaraa)

şeklinde ortaklık kuruyorlar, elde edilen mahsulü anlaşmalarına göre paylaşıyorlardı. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) in Tâiflilerle yaptığı bir anlaşmanın 18. maddesi böyle bir ortaklığın kurulduğunu ve mahsulün nasıl paylaşıldığını bildirmektedir (Ebû Ubeyd, a.g.e. 226).

3. MEDİNE DEVRİ

3.1. Medîne'nin Siyasî Durumu:

İslâm'dan önce Medîne'de kabile hayatı safhası aşılmamıştı. Site devleti dahi yoktu. Hem Arap kabileleri hem de Mûsevî kabileler her biri müstakil bir birlik teşkil edip kendi başkanları dışında otorite tanımıyorlardı. Bu kabile reislerinin seçilişi hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte, Brokelman, bu reislerin, şahsî meziyet ve servetlerinden dolayı kamu oyu tarafından tanındıklarını, bunun ilke olduğunu söylemektedir (Brokelman, 1964:4). Burada sadece kabile bazında, tüzel kişiliğe tanık olunmaktadır.

Mesela, Nadîr Oğulları Musevîleri, harp vs. gibi masraflar için kabîle mensuplarının başışlarından oluşan bir umûmî bütçeye sahipti. Görevi Mekke'dekinin aynısı idi. Yani, şâyet mensuplardan biri para cezasını gerektiren bir suç işlerse, bilhassa bir ölüm cinâyeti vukuunda kan diyetini fert değil, kabîle mensupları bu kasalar aracılığıyla ödüyordu. Muhtelif kabileler arasında ortak bir otorite bulunmadığından adaletin icrasında eşitlik yoktu. Bildirildiğine göre, zayıf olan kabilelere ödenen diyet, kuvvetli kabilelere ödenenin yarısı kadardı. Kanunlar mecmuası yoktu. Duruma göre seçilen hakemlerin şahsî kanaatlerine dayanıyordu (Hamidullah, a.g.e. I/139).

Medîne'nin bu genel durumuna göre kabîlelerin her birisi birer kişi topluluğu ve kasaları da mal topluluğu tüzel kişiliğine benzetilebilir.

İbni Hişam'ın kaydettiğine göre Yahuûdîlerin Beytü'l-Midras diye bir meclisleri vardı (İbni Hişam, a.g.e.2/274). Peygamberimiz (s.a.v.) oraya girip oradakileri İslâm'a davet etmiştir. Burası, hem okul, hem de yargı mercii vazifesi gören bir kurumdu. (Hamidullah, a.g.e.I/139) Buna göre Beytü'l-Midras denilen bu müessese Mekkeliler'in Darü'n-Nedvesine benzer bir tüzel kişiliği çağrıştırmaktadır Çünkü Kabilenin ortak bir kurumudur.

3.2. Medîne Site Devleti'nin Kuruluşu:

Mekke Kent Devleti'nde gördüğümüz kurumlar Medîne'de yoktu. Fakat halkın birbirleriyle kurdukları ticarî veya başka şekilde ortaklıkların varlığı tesbit edilmiştir. Birbirlerinin yardımlarına muhtaç olan insanlar, dünyanın her yerinde birbirleriyle ortaklık kurmuşlardır. İki veya daha çok kişi bir araya gelmek suretiyle yeni bir oluşum meydana getirmişlerdir. Bu oluşuma onları zorlayan sebepler vardır. Bunların başında bir kişinin yapamayacağı işi, birleşerek ve daha güçlü bir oluşumla başarma isteğidir. Onun için tüzel kişilik kavramı insanların sosyal hayatında var olagelen bir olgudur, denebilir.

Peygamberimiz (s.a.v.) Medîne’de öncelikle bir site devleti oluşturmuştur. Medîne’de böyle bir oluşum yoktu. Vahiyle kendisinden istenilen düzenlemeleri sosyal hayata tatbik etmek istiyordu. Bu, tek başına olacak bir şey değildi. Hedeflerini gerçekleştirmek için güçlü bir oluşumun gerektiğine inanıyordu. Bu güçlü oluşum da devlet tüzel kişiliğinden başkası olamazdı.

Esasen Peygamberimiz (s.a.v.)’in Medîne’de bir site devleti meydana getirme ve bu devlet içerisinde bir takım kurumları oluşturma düşüncesinin Mekke devrinde oluşmaya başladığı görülmektedir. Hayatının yaklaşık elli senesi Mekke’de geçmiştir. Bu zaman zarfında burada gerek Mekke Kent Devleti’nin yapısı ve kurumları, gerekse sivil toplum örgütlerine tanık olmuştur. Hilfü’l-Fudûl gibi cemiyetlere katılmasının, bir çok kimseyle ticaret ortaklıkları kurmasının ve Mekke’nin resmî yönetimi hakkında bilgi sahibi olmasının Medîne’deki devlet ve diğer resmî kurum ve sivil oluşumlarla ilgili teşkilat çalışmalarında model teşkil ettiği söylenebilir. Tarihte bazı Peygamberlerin devlet kurmuş olmaları da Peygamberimiz (s.a.v.)’de böyle bir fikrin oluşmasında amil olmuş olabilir.

Aslında Peygamberimiz (s.a.v.), bu devleti Mekke’de kurmak istedi. Hicretten evvel daha Mekke’de iken Müslümanlar örgütlenmiş bir camia teşkil etmekteydiler. Muhakkak ki bir ülkeden mahrumdular. Fakat devletin unsurlarından çoğu burada mevcuttu. Bir başkanları

vardı ki, bu aynı zamanda onların yasama organı, hakimi ve bütün işlerde nihâî otoritesiydi. Devlet içinde devlet mevzubahisti. Müslümanlar Mekke Şehir Devleti içinde yaşıyorlardı. Fakat ona hiç itaat etmiyorlardı (Hamidullah, a.g.e. II/215). Mekke Devleti’nin yönetim merkezi **NEDVE**’ye karşılık Müslümanların toplandığı Safa tepesinin yanındaki (İbni Hişam,a.g.e. II/96) **ERKAM’IN EVİ** bir Yönetim Meclisi görünümü arz ediyordu. Mekkeliler her ne kadar bu oluşumu illegal olarak görse de, tanıma mecburiyetinde kaldıkları da bir gerçektir. Eğer Mekkeliler İslâm’ı kabul etselerdi, yeni devlet Mekke’de kurulacaktı. İlegal olarak teşkilatlanmış şekline bakılınca Mekke’deki bu oluşumun tüzel kişiliğinden bahsedilebilir. Fakat Mekke çalışmaları, Medîne’de kurulacak olan devlet için bir ön hazırlık olmaktan öteye geçememiştir.

Üçüncü Akabe Biati de Medîne Devleti'ne hazırlık bakımından bir ön çalışma sayılabilir. Daha önce Medîne'ye gönderilen (Süheylî, II/195) Mus'ab b. Umeyr'in faaliyetleri neticesinde, Müslüman olan Medînelilerden iki kadın, yetmişbir erkek olmak üzere 73 kişi Mekke'ye gelerek Peygamberimiz (s.a.v.) ile görüşmüşler, kendi aralarında Medîne'deki Evs ve Hazrec Kabileleri'nin başkanlarını ve bu başkanların yöneticisini seçmişler, bu kişiye de Nakîbü'n-Nukabâ ünvanını vermişlerdi (İbni Hişam,a.g.e. 184-187, 189-191). Bu seçimlerle Medîneli Müslümanlar örgütlenmiş, adeta bir birlik oluşturulmuştu. Bu birlik, Medîne'de kurulacak olan devletin unsurlarından bir kısmını teşkil ediyordu. Mekke devrinden Medîne devrine intikal eden bu oluşumun, Medîne Site Devleti'nin unsurları ve kurumlarının tüzel kişiliklerinin temeli olma açısından önemlidir. Çünkü bunlar, toplumda ortak bir irade beyanının ve bu beyan neticesinde meydana gelen oluşumun göstergesidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) daha önceden Medîne'deki Müslümanları organize etmeğe çalışmıştı. Ancak bireyler her hangi bir şekilde koordine olmamıştı. Hz. Peygamber ve Müminlerin karşılıklı hak ve vazifelerinin tespiti gerekiyordu. Medîne'nin Müslüman olmayan Müşrik Arap ve Mûsevîler ile anlaşmak, sosyal hayatı organize etmek ve onu, adlî, malî, askerî ve eğitimle ilgili vs. kurumlarla teçhiz etmek gerekiyordu (Hamidullah, a.g.e. II/139). Gerçi ilk günden itibaren yani Mekke devri'nden beri günde beş vakit namaz, fakirlere sadaka vermek gibi mecburiyetler vardı. Fakat bu kadarı kâfi değildi. Daha sağlam bir şey yapılmalıydı. Topluma yön veren, onları idare eden, asayîşi sağlayan, dışa karşı caydırıcılık ve temsil gibi işleri yürüten müesseseleri ihtiva eden bir mekanizma kurulması lazımdı. Bütün bunların oluşturulması, bir devletin oluşturulması demektir. İslâm'ın geleceği buna bağlıydı. Bir devlet tüzel kişiliği kurulmadan İslâmî hayat düzene giremezdi. İnsanlar ölebilirdi. Yeni nesiller bu tüzel kişiliği devam ettirirken, İslâm'ın fonksiyonları böylece icra edilmiş olacaktı. Nitekim öyle de olmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.v.) bir Peygamber olması dolayısıyla, kurulacak olan bu Site Devleti'nin tamamen dışında kalıp, bu işi başkalarına yaptırması düşünülebilir. Ancak bir çok sebep onun bizzat bu mekanizmanın başında ve içinde bulunmasını gerektiriyordu. O,

tecrübesiyle sosyal huzuru sağlamak için maddî müeyyidelerin lüzumuna inanıyordu. Zaten memlekette İslâmî mefhumlara göre her sahada toplumun liderliğini yapacak kimse yoktu. Çünkü İslâmiyet henüz oluşum halindeydi. Hz. Peygamberden başka hiçbir kimse gerektiği gibi İslâmiyet'i bilmiyordu. Beşer tarihi göstermiştir ki, toplumlar, devlet başkanları, ordu komutanları ve diğer idareciler gibi örnek kimselere ve bunların sevk ve idarelerine muhtaçtırlar. Kurulan İslâm Devleti'nde de bunlara ihtiyaç elbette vardı. Nitekim Hz. Musa ve Hz. Davut gibi ülkeyi her yönüyle idare eden Peygamberler vardı. Bunlar, Peygamberimiz (s.a.v.)'e örnek teşkil ediyorlardı. Onun için Peygamberimiz (s.a.v.) bu devleti yönetmeği ve bütün idârî sahalarla ilgilenmeği lüzumlu görüyordu (Hamidullah, a.g.e. 141-142).

Düşündüklerini gerçekleştirmek için Hz. Muhammet (s.a.v.), Müslim ve gayri Müslimler'e bu hususu danışma gereği duydu. Medîne'de bir Site Devleti halinde teşkilatlanmak üzere Enes (r.a.)'ın evinde toplandılar. Uzun müzakerelerden sonra, devletin yapısını, çatısını, organlarını ve bir takım ferdî ve toplumsal hakları içine alan bir Sözleşme (Anayasa), resmen bir kağıda yazılarak yürürlüğe kondu (Buharî, 1981:96/16; İbni Kesîr, ty.1/410; İbni Hişam, a.g.e. II/241).

Bu sözleşmeyi nakleden ve ilk kaynak durumunda olan İbni Hişam'ın Sîretü'n-Nebeviyye ve İbni Kesîr'in Sîretü'n-Nebeviyye adlı eserlerindeki orijinal metin, maddeler halinde değildir. Bunu Hamidullah "el-Vesâiku's-Siyasiyye" adlı eserinde 48 madde halinde yayınlamıştır (Hamidullah, 1985:59-62).

Böylece Rasulüllah (s.a.v.) in yönetiminde, Hicretin birinci yılında Medîne İslâm Site Devleti kurulmuş oldu.

Bu Sözleşme (Anayasa) metninin bize kadar gelmiş olması, bizim için mutluluk verici olaydır. Bu vesika sadece İlk İslâm Devleti Anayasası olmakla kalmamakta, aynı zamanda bütün dünyada ilk yazılı Anayasa özelliğini taşımaktadır. Tarihte adını duyduğumuz Aristo ve Konfiçyüs gibilerinin çalışmaları toplum tarafından ortaya konulmuş anayasalar değildir. Bunlar sadece prensler ve siyasî ilimler talebeleri için öğretim vasıtalarıdır. Aristo'nun yazmış olduğu Atina Anayasası, bu Site Devletinin daha ziyade tarihî bir

tasvirinden başka bir şey değildir (Hamidullah, a.g.e. 1/140).

Kabul edilen ve anayasa statüsünde görülen Medîne Sözleşmesi, yeni kurulan devletin unsurlarının ve kurumlarının oluşturulmasına dayanak teşkil etmiştir. Bundan önce örfen kabul edilen kabilelerin tüzel kişiliği artık yazılı olarak kabul edilmiş, ayrıca yeni oluşumların da temelini oluşturmuştur.

3.3. Medîne Sözleşmesine Göre Kabilelerin Durumu:

3.3.1. Klasik Yapının Muhafazası:

Mekke, Medîne ve çevrede kabileler müstakil birer topluluktur. Başkanları ve kendi ihtiyaçlarına göre kurumları vardı. Bu halleriyle onların birer tüzel kişiliğe benzediyi söylenmişti. Tüzel kişiliğin hukuk tarafından tanınmış olma gerekleliğinin, Mekke’de toplumun kabulüyle gerçekleştiği ifade edilmişti. Çünkü orada doğrudan merkezî bir otorite ve dolayısıyla merkezî bir hukuk düzeni yoktu. Fakat Medîne’de, söz konusu Sözleşmenin oy birliği ile yürürlüğe konmasından sonra artık kabilelerin durumu, tüzel kişilik bakımından eskisi gibi değildir. Sözleşmede Müslim veya Gayri Müslim kabileleri hem özerk bir sosyal yapıya sahip ve hem de bir takım sorumluluk ve haklara sahip bir topluluk olarak kabul edilmiştir. Buna göre tüzel kişinin özelliklerinden biri olan “hukuk tarafından tanınma” faktörü, artık tam anlamıyla vardır.

Medîne Sözleşmesi, eskiden beri mevcut geleneğe göre akrabalık sebebiyle teşekkül etmiş olan kabilelerin bu yapısına saygı duymakla birlikte, din bağını da eklemek ve bu bağı daha da önemli kılmak suretiyle klasik yapıyı zenginleştirme cihetine gitmiş, bu sebeple kabilelere tüzel kişiliğin “bir gayeye istinat etme” unsuruna da sahip olma özelliğini kazandırmıştır. Artık kabileler, siyasî ve dînî açıdan müstakil bir kişilik sahibi olmuşlardır.

3.3.2. Yeni Anlayışa Göre Oluşan Sosyal Gruplar

Hicretle başlayan ve Medîne Anayasası ile varlığı kabul edilen bazı yeni sosyal grupların oluştuğu görülmüştür. Bunların başında Muhacir ve Ensar adı verilen topluluklar gelir. Bunlar, aslı kabile statüleri iptal edilmeden meydana gelmiş oluşumlardır.

Anayasanın (Medîne Sözleşmesinin) (3-11) maddelerinin incelenmesinden anlaşıldığı üzere, bu sistemde her kabile eskiden olduğu gibi özerk bir sosyal yapıya sahiptir. Fakat bu yeni bir dînî anlayış iledir. Kabile, artık doğum ve akrabalık ile meydana gelen fosilleşmiş bir bünye değildir. O, kollektif irade ile oluşan dinamik bir teşekküldür. Mesela Mekkeli Muhacirleri ele alalım; bunlar, sayısız Arap Kabileleri mensuplarını, hatta habeşliler gibi Arap olmayan unsurları da içine alarak yeni bir sosyal yapı meydana getirmiştir. Anayasanın 3. maddesi bunu ön görür. Aslında, Cahiliye Arapları o devirde yabancıları bünyelerine katma yani tabiiyete alma muamelelerini biliyorlardı. Bunun kısmen tatbik edildiği görülmektedir. Bir kabile bünyesinde, Kabilenin aslı üyeleri ile yeni katılan bireyler arasında eşitlik tanınmamaktaydı. İslâm'ın gelişiyle bütün unsurlarıyla yeni bir kabile meydana getirilmesi görülmemiş bir hâdise idi. Öyle görünüyor ki İslâmî vatandaşlık veya milliyet ağacı bu küçük oluşumdan doğmuştur. Diğer cemiyet ve insan topluluklarında görülen değişmezlik; mesela ırk birliği, deri rengi birliği, dil veya doğum yeri birliği gibi kavramlar üzerine kurulu vatandaşlık veya milliyet kavramı yerine, İslâmiyet, kendi dünya görüşündeki bir anlaşmayı ferdin bizzat seçmesini, kendi milliyet veya vatandaşlık fikrinin temeli olarak kabul etmiştir (Hasan, 1985:I/136).

Medîne Sözleşmesinin maddeleri teker teker incelendiğinde, ister klasik, isterse yeni anlayış temeline dayalı olsun, o kabileleri tüzel kişi olarak kabul ettiği ve bir takım hak ve ödevlerle yükümlü tutarak itibârî bir zimmet sahibi kıldığı ve bu kabileleri yeni devleti oluşturan birer organ olarak telakki ettiği görülmektedir.

3.3.3. Medîne'deki Diğer Toplular:

Medîne Sözleşmesinin müstakil birer tüzel kişi olarak kabul ettiği, ve Site Devleti'ni meydana getiren bu Sözleşmeyi benimseyen gruplar, sadece Müslümanlar değildi.

Müslümanlar çoğunlukta ve hakim durumda olmakla beraber, diğer kabileler de vardı. O dönemde Medîne halkı, şu sınıflara ayrılıyordu:

a) Muhacirler: Bunlar, dinleri uğrunda Mekke'den Medîne'ye hicret edenlerdir. Sözleşmenin 3. maddesinde bu isimle anılarak tanınmıştır.

b) Ensar: Bunlar Medîne'nin asıl sakinlerinden olup, İslâmiyet'i kabul etmiş olan Evs ve Hazrec kabileleridir. Peygamberimiz (s.a.v.) ve muhacirlere yardım ettiklerinden bu adla anılırlar. Medîne Sözleşmesinin 4-11 maddeleri bu kabileleri tanımaktadır.

c) Yahudîler: Nadîr, Kurayza, ve Kaynuka kabileleridir. Sözleşmenin 24-35. maddeleri içerisinde hak ve ödevleri belirtilmiştir. Mesela 24.maddeye göre Yahudiler Devleti oluşturan unsurlardan olup Müslümanlarla birlikte hareket edeceklerdir. Sözleşmenin 25. maddesinden itibaren Yahudi kabilelerinin statüleri teker teker belirtilmiştir (İbni Hişam, a.g.e.241; İbni Kesîr, a.g.e. 1/411).

Örneğin; 25-a maddesi şöyledir:”Benu Avf Yahudileri, müminlerle birlikte bu oluşumda yer alan özerk bir topluluktur.”

25-b fıkrası: “Yahudiler ve Müslümanlar, dinlerinde tam bir özgürlüğe sahiptirler.”

25-c fıkrası: “Her bir topluluğun müttelikleri de o topluluğun sahip oldukları haklara sahiptir.” Bu madde bir topluluğun hukûkî kişiliğe ve dolayısıyla bazı haklara ve ehliyetlere sahip olduğunu içermektedir.

Medîne'de yukarıda saydığımız üç topluluktan başka topluluklar da vardır. Mesela, Müşrik Araplar da aynı birlik içerisinde yer almışlardır. Medîne Anayasasının 20. maddesinin b fıkrasında şöyle deniyor. :”Bu sözleşmeye imza atan hiçbir müşrik, bir müşrik Kureyşli'nin mal ve canını himayesi altına alamaz ve hiçbir mümine karşı onunla dayanışmaya giremez”

Bu madde bize, Müşriklerin de bu devlet içerisinde yer aldığını ve maddede belirtilen yükümlülüklerinin

bulduğunu göstermektedir. Fakat bunların fert olarak mı, yoksa Kabile olarak mı , yani tüzel kişiliği olan bir grup olarak mı tanındıkları belli değildir.

3.4. Medîne Sözleşmesi'ne Göre Devlette Görev Ve Yetkiler:

3.4.1. Devleti Oluşturan Kabilelerin Kendilerine Karşı Görevleri:

Medîne Site Devletinin yapısını oluşturan kabilelerin kendilerine karşı görevleri olduğu gibi, merkezî idareye karşı da sorumlulukları vardır. Bu kabilelerin görevleri aşağıda sayılmıştır:

- Kan diyetlerini ödemek: Bu, önceden de kabîle bünyesinde var olan bir gelenektir. İslâm Hukuku'ndaki âkile müessesesi bu temele dayanmaktadır. Âkilenin tüzel kişi olduğu kabul edilmektedir. Sözleşme, bunu yazılı hale getirerek bir hukuk kuralına dönüştürmüştür. Hem de önceden hangi kaidelere göre icra ediliyor idiyse, aynı şekilde olması kabul edilmiştir. Sözleşmenin (3-12) maddeleri bunu açıkça belirtir.

- Harp esirleri için kurtarma fidyesi ödemek: Bu da eski bir gelenek olup Sözleşmede hukukî yerini alan bir kuraldır. Gerek kan bedeli ve gerekse fidye bedeli bütün kabileden tahsil edilmektedir. Bu ödemeler müminler arasında dayanışma ile ortaklaşa ve adalet ölçülerine göre yapılacaktır. Bu konular Sözleşmenin (3-12) maddelerinde belirtilmiştir.

- Müminler kendi aralarında diyet ödeme konusunda ağır malî mesuliyet altındaki hiçbir kimseyi bu halde bırakmayacaklar, kurtarma fidyesi ve kan diyeti gibi borçlarını, iyi ve makul bilinen esaslara göre vereceklerdir (Md. 12-a). Burada "MÜMİNLER" dediğine göre bir mümin kabilenin yalnız kendi mensupları arasında değil, mümin kabileler arasında da böyle bir yardımlaşma yükümlülüğünün varlığı gözlenmektedir.

- Bir mümin başka bir müminin müttefiki ile onun izni olmadan dayanışma sözleşmesi yapamaz (Md.12-b).

- Müminler kendi aralarında mtecevize veya haksız fiil ilemeği tasarlayana yahut bir cürüm, bir hakka tecavüz yahut da müminler arasında bir karışıklık çıkarma kasdını taşıyan kimseye karşı olacaklar, hatta bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa, hepsi yek vücut olarak ona karşı koyacaklardır (Md.-13).

- Mümine karşı kafire destek verilemez. Muharip bir kafir için bir mümin başka bir mmini ölümle cezalandıramaz (Md.-14).

- Müminler her Őeyde dürüst olacaklardır (md.-20,a).

- Haksız fiil ileyene yardım edilmiyecektir.(md.25-b ve md.36-b) Bu kural hem müminler ve hem de Yahdiler için ortak bir kuraldır.

3.4.2. Kabilelerin Merkezi Yönetime Karşı Vazifeleri:

- Sözleşmeye iştirak eden kabileler ve gruplar, bir ulus devlet anlayışıyla kamu otoritesinin çatısı altında bulduklarını ve bir mmet teşkil ettiklerini kabul etmişlerdir (Md.1-2).

Burada “ÜMMET” kavramının kullanılması ilginçtir. Çünkü mmet, organize olmuş, başkanı ve idarecileri olan, çeşitli grupları da içerisinde bulunduran muntazam bir topluluğa denmektedir (Yazır, 1971:I/508).

- Sıradan bir kimsenin verdiği eman, yani himaye altına alma, herkesin himayesi gibi kabul edilecektir (Md.15). Bu maddede bütün mmet bir Őahımı gibi kabul edilmiş bulunmaktadır (Karaman, 1978:206).

- Hiç kimse merkezî yönetimin izni olmadan tek başına başkasıyla sulh akdedemez (Md.17).

-Münavebe ile herkes askerlik görevine katılacaktır (Md.18).

- Bu Sözleşme gereği hiç kimse her hangi bir cinâyet işleyene yardım edemez ve onu koruyamaz (Md.22).

- Uyuşmazlıklar Hz. Peygamber'e götürülecektir (Md.23).

- Sözleşmeye imza atan her kabile savaşlarda üzerine düşen mâlî yükümlülüğü yerine getirecektir (Md.24).

- Peygamber'in yani merkezî yönetimin izni olmadan hiçbir grup tek başına savaşa çıkamaz (Md.36,a).

- Hiç kimse müttefikine karşı cürüm işleyemez ve herkes mazluma yardımcı olacaktır (Md.37).

Bütün bu görevler, her kabile yönetiminin kabile fertlerine uygulatacağı görevlerdir. Yani bunlardan kabile yönetimi sorumludur. Böyle olunca, bu kabilelerin tüzel kişiliğinden ve aynı zamanda kurulan devletin de tüzel kişiliğinden söz edilebilir.

- Meydana gelmesinden endişe edilen her türlü kargaşa ve istenmeyen olaylar, kamu otoritesinin temsilcisi olan Allah'ın Rasûlüne götürülecektir (Md.42).

- Hiç kimse Müşrik Kureyşliler ve onlara yardım edenleri himayesi altına alamayacaktır (Md.43).

- Medîne'ye bir saldırı olursa buna karşı koymak için bütün Medîne halkı toptan karşı koyacaktır (Md.44).

- Her grup kendi bölgesini savunmakla mükelleftir (Md.45.b).

- Medîne Sözleşmesinde belirtilmiş olan kurallar herkes için aynı oranda uygulanır. Bu sözleşme, zalimlerin hakkında yapılacak uygulamalara engel teşkil edemez. (Md.46)

Bütün bu yükümlülüklerden mesul tutulan kabileler, özellikle (3-12) maddeleriyle yükümlü olmaları, bu kabilelerin her birinin birer âkile olduğunu gösterir. Sözleşme maddelerinden anlaşıldığı üzere kabileler, fertlerin maruz kaldığı her nevi tehlikeler ve ağır mali yükümlülükler karşısında mükellef tutulmakta (Beşer, 1987:139) ve kabile topyekün borç altına sokulmaktadır. Borç altına giren oluşumun bir kişi topluluğu olduğu ve bu topluluğun hukuk tarafından tanındığı için tüzel kişi unsurlarına sahip bulunduğu görülmektedir. Bu durum kabilelerin birer tüzel kişi olduklarına delil olabilir. Nitekim bazı hukukçular âkile müessesinde tüzelkişi vasıfları bulunduğunu söylemektedirler.¹

3.5. Medîne Sözleşmesinde Adaletin İcrası:

Bu mevzuda Medîne Sözleşmesi hakiki bir inkılap yapmıştır. Önceden uyuşmazlıklar, davalar etraftan getirilen bir takım şahıslarca veya kılıçla halledilmesine karşılık şimdi bu hizmet katiyetle ferde değil, cemaate, merkezi hükümete tevdi ediliyordu. Her vatandaş kabilesinin ailesinin ve yakınlarının fertlerine karşı bile olsa, merkezî iktidara yardım edecek, meseleleri merkeze taşıyacaktı. O merkez de herkesin hükümranlığını kabul ettiği Allah ve Rasulüdür. Bütün ihtilaflarda Allah Teala'nın kanunları adaletin yegane merciidir. Allah'ın elçisi Hz. Muhammet (s.a.v.) yüksek hakemdir. Medîne Sözleşmesinin 23. ve 42. maddeleri bu düzenlemeyi yaparak yargı müessesesini bir devlet kurumu olarak tespit etmiştir. Bu maddelerle birlikte 36. madde, Peygamberimiz (s.a.v.)'i aynı zamanda Devlet başkanı olarak tanımaktadır. Böylece Medîne Anayasası Müstakil unsurların meydana getirdiği bir kamu otoritesini de tüzel kişi olarak oluşturmuş, devletin yargı kurumunun hukûkî bir varlık olarak kurulmasını da ön görmüştür.

¹ İslâm Hukukunda tüzelkişi kavramının olmadığını söyleyen Josef Shaht, âkile müessesesinde tüzel kişiliğin basit vasıfları olduğunu söylemektedir. Dr. İsa Abduh da âkilenin tüzel kişi olduğu görüşündedir (Bk. İmran Ahsen Niyazi, Meşrûiyetü'ş-Şahsiyyeti'l-Ma'neviyyeti Fi Fıkhî'l-İslâm, Mecellete'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, sy.5, 1983:13-15). Doç. Dr. Faruk Beşer, âkile müessesesini bir sosyal güvenlik kurumu olarak incelemiş ve bazı mükellefiyet ve sorumluluklarının bulunduğunu ortaya koymuştur (Bk. Beşer, İslâm'da Sosyal Güvenlik, s. 131-146, Diyanet Yayınları, Ankara, 1987). Doç. Dr. Faruk Beşer'in bu incelemesinden, âkile topluluğunun

3.6. Medîne Sözleşmesine Göre Devletin Toprakları:

Devletin toprakları meselesi, bir tüzel kişinin ikametgahı meselesini ortaya koyar. Çünkü modern anlamda tüzel kişiler ikametgah edinme hakkına da sahiptirler. Burada da devletin toprağa sahip olması söz konusudur. Devlet ikametgah edinebiliyor ve mülk sahibi olabiliyor.

Medîne Sözleşmesinin 39. ve 44. maddelerinde o gün Yesrib adıyla anılan Medîne Münevvere ve çevresi yeni kurulan devletin toprağı olarak geçer. Medîne ve çevresi bu sözleşmeye imza atan tarafların vatanı olarak belirlenmiştir Sözleşmenin 39.ve 44. Maddeleri, deklere edilerek bu günkü modern devlet anlayışının unsurlarından olan belirli sınırlarla tayin edilmiş ülke kavramını içermektedir. Bu da bize Medîne Site Devletinin ülkesi, milleti ve diğer birimleriyle tüzel kişilik sahibi bir devlet oluşturduğunu ve bu devletin kamu adına yürütme ve yargıdaki nihai yetkilerini Hz. Peygambere verdiğini, kabile reislerinin de bazı yetkilerle donatılarak bir nevi mahalli otoritelerin oluşturulduğu gölmektedir.

Fakat, sınırlar Sözleşmede (Anayasada) belirtilmemiş olmasına rağmen, çeşitli kaynaklar sınırlarla ilgili malumat vermektedirler.

Ahmet İbni Hanbel bize Peygamberimiz (s.a.v.)'in Medîneli bir sahabelerinden bahsediyor. Cuşam b. Harise Kabilesinden Rafi b. Hadic isimli bu zatın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Medîne'yi mukaddes îlân etti (İbni Hanbel, 1981:IV/141). Bunun manası Medîne'nin artık Müslümanların kurduğu bu devletin mekânı olduğudur. Hamidullah'ın nakline göre Materi Medîne Şehir Tarihi kitabında şunu anlatır: Kâb b. Mâlik der ki: "Allah'ın Rasulü beni Medîne'nin arazisinin yüksek noktalarında işaretler dikmek üzere gönderdi. Ben bu görevi Zatü'l-Ceyş, Müşeyrib, Mekhid, Hufeyye, Uşeyre ve Teym noktaları üzerinde işaretler dikerek yerine getirdim (Hamidullah, a.g.e. I/143).

manevi bir kişiliğinin bulunabileceği anlaşılmaktadır.

Bu bilgilere göre Medîne Site Devleti'nin, hudutları belirlenmiş bir toprak parçası vardır. Böylece bir devletin unsurları gerçekleşmiş oluyor. anayasası, yasama, yürütme ve yargı organları bulunan ve bir toprağa sahip olan devlet tüzel kişiliğinden söz edilebilir. İleri senelere doğru artık devletin diğer teşkilatı da kurulacaktır.

3.7. Medîne Site Devletinde Diğer Kurumlar:

Mekke devrinin şartları bir İslâm devleti kurularak halkın ihtiyaçlarını karşılayan kurumların oluşturulmasına fırsat vermemiştir. Orada inen âyetler sadece irşat edici, yönlendirici ve imkan bulunduğu an uygulamaya geçmeye teşvik edici olarak kalmıştır. Yani Mekke devri tebliğ ve teşvik, Medîne safhası ise hareket ve icraat mahallidir. Yukarıda Medîne Sözleşmesi'ni tahlil ederken devlet ve onu oluşturan kabîlelerin tüzel kişi buutundan söz edilmişti. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli kurumların da tedricen oluşturulduğu belirtilmiştir Oluşturulan ve faaliyete geçirilen bu kurumları tüzel kişi yönünden incelemenin, konuya açıklık getireceği ortadadır.

3.7.1. Eğitim Kurumları:

İslâm'ın öğretilmesinin sadece kendi tebliğleriyle mümkün olamayacağını bilen Peygamberimiz (s.a.v.) daha Mekke devrindeyken eğitimin ve eğitilmiş insanın gerekli olduğunu düşünerek işe başlamıştır. Ancak bu işi kurumsal olarak Medîne'de yürütmeğe muvaffak olmuştur.

İlk iş olarak yaptığı mescidin bir bölümünü eğitim ve öğretim hizmeti için ayırmış ve bu kısma "SUFFE" adını vermiştir. Burası İslâm'ın ilk yatılı medresesi ve ilk eğitim kurumu olmuştur (Yazır, 1971:II/940; Hamidullah, a.g.e. II/75). İlk öğreticisi ise Peygamberimiz (s.a.v.) dir (İbni Mâce, 1981:I/17). Ubade b. Samit (r.a.) gibi öğreticilerle beraber Peygamberimiz burada müminlere ders vermiştir (İbni Mâce, a.g.e. II/730 Ebû Davut, 1981III/701). Peygamberimiz (s.a.v.)'in, bir hattat olan Sa'd b. As'ı hikmet muallimi olarak tayin ettiğini kaynaklar bildirmektedir.

Suffe, talebelerin hem ilim öğrendiği hem de yatıp kalktıkları bir yerdi (Buhârî, Sünen,1981:I/113-114). Hatta burada yabancı misâfirler bile ağırlanırdı. Masraflar Müslümanlar tarafından karşılanırdı. Bu müesseseye yardım edilmesini Kur'an-i kerim'de Cenâb-i Hak teşvik etmiştir (Bakara, 2/273). Mesela, Sa'd b. Ubade (r.a.) her gün seksen talebenin ihtiyaçlarını karşılardı. Suffe talebelerinin 400 kişiye çıktığı kaydedilmektedir (Yazır, a.g.e. II/940). Peygamberimiz, bu talebelerin masraflarını karşılamak için Medînelileri teşvik ederdi. Hepsinden evvel kendisi her şeyini onlarla paylaşırdı (Buhârî, a.g.e. IIV/180).

Peygamberimiz (s.a.v.) talebelerin idaresini sağlamak ve bir takım hizmetlerin görülmesi için bir idareci tayin ederdi. Bir ara bu vazifeyi Ebû Hüreyre (r.a.) görmüştür (Hamidullah, a.g.e. II/77). Burada İslâmiyet'i iyice öğrenenler, Arabistan'ın muhtelif bölgelerine öğretici kimseler olarak gönderiliyorlardı. Bu haliyle Suffe'nin bir devlet kurumu olarak tüzel kişiliğinden söz etmek yadırganmamalıdır.

Suffe talebelerine ders veren öğreticilerin, ücretlerinin onlardan almaları yasaktı. Ubade b. Samit (r.a.) Suffe talebelerinden, ders verdiği için karşılığı olarak bir yay almıştı. Bunu Peygamberimiz'e söyleyince onu almamasını istedi. Çünkü onların herhangi bir kazançları yoktu. Sadece ilim tahsil ediyorlardı (İbni Mâce, a.g.e. II/730; Ebû Davut, 1981: III/701).

Öğreticilerin, okuttukları talebelerden ücret almalarının yasak oluşu Suffenin bir devlet kurumu oluşunu, eğer ücret alınacaksa devlet bütçesinden alınması gerektiğini ortaya koyar. Gerek Bakara suresi 273. Âyetinin emri ve gerekse Peygamberimiz'in teşvikleriyle yapılan yardımların Suffe müessesesine yapıldığına ve buranın da bir idaresi olduğuna göre, bu müessesenin yardım kabul ettiği, bu yardımları talebelere yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla Suffe kurumunun tüzel kişiliğinden söz edilebilir.

Medîne Site Devleti'nde Suffe'den başka diğer eğitim ve öğretim yerlerinin de bulunduğu müşahede edilmektedir. Çünkü kısa zaman sonra artık SUFFE ihtiyaca cevap verememeğe başladı. Hz. Peygamber izdihamı önlemek için başka yerlerde de mektep açtı. Medîne'de açılan bu mektepler ilk yahut hazırlık okulları diyebileceğimiz kurumlardı. Mesela, Mahreme b. Nevfeli'in evinde tesis edilen ve "Darü'l-Kurra" adını taşıyan Kur'an mektebi bunlardan biridir. Kuba Mescidi'nde de aynı tedrisat yapılıyordu. Peygamberimiz (s.a.v.)

burayı da sık sık denetlerdi. Daha sonraları Peygamberin sağlığında dokuz mescitte daha eğitim ve oğretim faaliyetlerinin olduğu bildirilmektedir. .Bu kurumlar sadece Medíne'de değildi. İslâm'la buluşan her yere gönderilen oğretmenler gittikleri yerlerde benzer müesseseleri kuruyorlardı (Hamidullah, a.g.e. II/77).

3.7.2. Sağlık Kurumları:

Kurulan Medíne Site Devleti'nin başkanı olan Peygamberimiz (s.a.v.)'in toplumun sağlık işleriyle de meşgul olduğu gözlemlenmektedir. İbni Mâce'nin rivâyetine göre Peygamberimiz (s.a.v.) tıp ve hekimlik ilmine sahip olmayan kimselerin hastaların tedavisiyle uğraşmalarını yasaklayarak bu hastalara verecekleri zarar ve ziyandan kendilerinin sorumlu olacaklarını bildirmiştir (İbni Mâce, a.g.e. II/1148) Bu uygulamadan ehliyetli tabiplerin varlığı ve görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Peygamberimiz (s.a.v.)'in ehliyetsiz doktorların faaliyetlerini yasak etmesi bunu gösterir. Halkın ehliyetsiz doktorlara baş vurarak sağlıklarını tehlikeye atmamaları için devletin gözetiminde sağlık kurumunun bulunması gerekir. Esasen Peygamberimizin bu hassasiyeti böyle bir kurumun varlığını gerektirmektedir.

Hasta ve yaralıları tedavi maksadıyla Mescid-i Nebevi'nin yanında ve başka yerlerde çadırlar kurulurdu (Buhârî, a.g.e. V/50-51; Nesâî, 1981:II/45; Müslim, 1981:II/1390). Mescidin yanına kurulan çadırın doktorluğunu yapan Rufeyde isminde bir kadındı. Rufeyde, Eslem kabilesindendi. Çadırında, hastaları her zaman ücret almadan tedavi ederdi (Süheyfî, a.g.e. II/283). Hamidullah der ki, her halde Rufeyde sıradan bir hasta bakıcısı değildi. O bir doktor idi. Muhtemeldir ki bu doktor, sağlık teşkilatında görevlendirilmiştir (Hamidullah, a.g.e. II/169).

Sonuç olarak Peygamberimiz (s.a.v.) in ehliyetsiz doktorların faaliyetini yasaklaması, devletin ehliyetli doktorlarının olduğunu gösterir. Ehliyetsiz olan doktorların verdikleri zararı zamin olmaları, devletin ehil doktorlarının bu hususta zamin olmamalarını, bu zararın devlet tarafından ödenmesine işaret etmektedir. Rufeyde'nin hastalardan ücret almaması da kendisinin hayır severliğini göstermesinin yanında, sağlık teşkilatında resmen görevli olduğunu akla getirir. Bütün bunlar, Medíne site devletinin bir sağlık teşkilatının

bulduğuna ve bu teşkilatın hukûkî kişiliğinin varlığına işaret etmektedir.

3.7.3. Adalet Teşkilatı:

Medîne Sözleşmesini incelerken, adaletin icrasıyla ilgili Sözleşme maddelerini tahlil ederek bu hususta ortaya konan hakiki değişikliklerin yapıldığı kaydedilmişti. Bu maddelere bir daha göz atılacak olursa görülür ki adâletin sağlanması için gerekli yapılanma öngörülmüştür.

Md. 23 de şöyle denmektedir: “Üzerinde ihtilaf edilen her hangi bir konu nihâî çözüm için Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.”

Md. 42 de şöyle deniyor: “Bu sözleşmenin gösterdiği taraflar arasında meydana gelen bir olay veya kötü sonuç doğuracak bir çekişme olursa nihâî çözüm için Allah ve Rasulu Muhammed'e götürülmesi gerekir”. Günümüz anlayışına göre bu maddelerde geçen Allah ve Rasulü ifadeleri Kur'an ve Hadîstir. O gün insanların kendi aralarında halledemedikleri problemleri zorunlu olarak sözleşme gereğince Rasulüllah'a götürmeleri gerekliliği bu günkü resmî yargının konumuna tekabül etmektedir. Özerk yapıya sahip olan Yahudilerin de halledemedikleri problemleri sözleşme gereği Allah ve Rasulüne götürmeleri zorunluluğu, yargı erkinin statüsünün de belirlendiğini göstermektedir. Bu görev, aynı zamanda Kur'an-i Kerim'in verdiği görevdir. Yahudi ve Hıristiyanlardan da getirilen meseleler hakkında Peygamberimizin adaletle hüküm vermesi istenmektedir (Maide, 5/42,48,49). Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) Nadîr ve Kurayza kabilelerinin bir katil davalarını neticelendirmiştir (Ebû Davut, 1981:4/17, No: 3591).

Şu halde Peygamberimiz Medîne'de adli işlerin yürütülmesinde sorumlu makamdaydı. Gerektiğinde davalara bakıyordu. Kendisinin fiilen bulunamadığı bölgelere yargıçlar göndermiştir. Bunlar hem yönetim hem de yargı erkini üstlenen kişiler olarak görev yapmışlardır. Örneğin Muaz b. Cebel ve Hz. Ali (r.a.) sırayla Yemen'e bu görevlerle gönderildiler. Ayrıca Amr b. As, Ebû Ubyde ve birçok kimse çeşitli yerlere bu görevle gönderilmişlerdir. Peygamberimiz bu kişileri gönderirken yargı usulü konusunda onlara yeterli altyapıyı da öğretmiştir (Ebû Dâvûd, a.g.e. IV/11,12; Buhârî, a.g.e. IIV/114).

Peygamberimiz (s.a.v.)'in görevlendirdiği bu yetkili kişilerin yargı faaliyetlerinde usule aykırı olarak vermiş oldukları kararı bozduğunu ve karar gereğince mağdur olan tarafın haklarını devlet bütçesinden ödettiği görülmektedir. Halit b. Velid'in yapmış olduğu yargısal faaliyete Peygamberimiz'in, onun kararını bozarak cevap vermesi ve kararın mağdur ettiği kişilerin zararlarını Beytü'l- Mal'dan tazmin etmesi (İbni Hişam, a.g.e. IV/109-110). hem yargı faaliyetinin tüzel kişilik yapısına sahip olduğunu hem de Peygamberimiz'in temyiz görevini yaptığını göstermektedir. Ayrıca kamu tüzel kişisinin icraatlarından mesul olduğu, kamu adına yapılan eylemlerden devletin sorumlu bulunduğu ve zararların tazmininin devlet tarafından yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu kurumların ayrı ayrı tüzel kişi yapılarına sahip birer müessese olarak varlık alanına çıktıkları söylenebilir. Buna binaendir ki, hukukçular, “hakimin kamu adına verdiği hükümde bir kusur ortaya çıkarsa hakim tazmin etmez. Hakimin emriyle ceza uygulayanlar da aynıdır. Tazminatı Beytü'l-Mal öder”demektedirler (Kasani, ty.7/16).

Peygamberimiz (s.a.v.) tayin ettiği hakimlere yargı usulüyle ilgili bilgiler verirdi (Buhârî, a.g.e. IIV/114; Ebû Dâvûd, a.g.e. IV/11-12). Bunun sonucunda usule uygun olarak verdikleri kararlardan kamu adına hareket ettikleri için sorumlu olmayacaklarını, hatta hatalı kararlarının karşılığında bile sevap alacaklarını beyan etmiş olması, bu kurumun kamu adına ortaya çıkmış tüzel kişiliğe sahip olduğunu ve hakimlerin şahıslarıyla kaim olmadıklarını bize göstermektedir (Serahsî, ty.15/76). Ayrıca görev alan hakimlerin devlet bütçesinden maaş almaları da (İbni Hişam, a.g.e. IV/157).onların yargı tüzel kişiliği bünyesinde kamu adına bağımsız yargı faaliyetinde bulduklarını gösterir.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, bir yargı faaliyeti ve bunun için tayin edilmiş yargıçlar var. Yargıçlar, hatalı kararlarından ötürü zamin olmuyorlar. Bu halde bir yargı kurumunun varlığı ve bunun itibârî bir kişiliğinin bulunduğundan söz edilebilir.

3.7.4. Mali Teşkilat:

Peygamberimiz'in devrine göre mâlî teşkilat deyince hemen aklımıza vergiler, ganimetler, zekat gelirleri, sadakalar ve bunların tahsil edilmesi, muhafaza edilmesi ve harcanması gelir. Kur'an'ın hicretten evvel nazil olmuş bazı surelerinde zekat, tasadduk ve infak fi

sebilillah... gibi kavramlar vardır. Bunlar başlangıçta müeyyidesiz yerine getirilmesi mevzubahis olan vergiler olarak anlaşılmış olabilir. Çünkü Mekke’de bir müeyyidenin varlığı söz konusu olamazdı. Fakat gerçekte bunların sadece tavsiye ve öğüt ifade eden şeyler olmadığı hissedilmektedir. Bu aslında yasal olarak konmuş zorunlu muntazam ve belirli bir vergi kanununu andırır.

Peygamberimiz (s.a.v.) Medîne’ye hicret edip Site Devletini kurduktan sonra mal meselesinin müminler için kıymetini vurgulayan âyetler gelmeğe başladı (Nisâ, 4/5). Peygamberimizin Medîne’ye hicreti ve Medîne Site Devleti’ni kurmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde genellikle hayatın çeşitli bölümleriyle ilgili ahkâm âyetleri nazil oldu. Özellikle mâlî mevzuatla ilgili olarak bir çok âyet-i kerime bu dönemde inmiştir. Bu âyetlerin ışığında yapılan uygulamalar belirli düzeyde bir mâlî sistemin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bir kamu kurumu birimi olarak mâlî yapıda meydana gelen bu gelişmeler, gün geçtikçe daha organize bir yapıya ulaşmıştır. Mevzuata, gerek uygulama ve gerekse yasama boyutuyla bir takım müeyyideler getirilerek işlerlik kazandırılmıştır (Bakara 2/177).

Kur’an, malları cemiyetin bekası için gerekli bir vasıta olarak görmektedir (Nisâ, 4/5). Zekat ve sadaka ıstılahları kullanılmaya Medîne’de devam edilmiş,fakat ihlal vukuunda müeyyideler ilave edilmiş, müeyyide gerekenleri diğerlerinden ayırmıştır. (Bekara, 2/177) İslâm öncesi bireylerin iradesiyle toplanan bağışlar veya yönetimlerin buyruğuyla bireylerden alınan vergiler, İslâm’la beraber hem içerikleri hem de biçimleri itibârıyla değişik düzenlemeye tabi tutularak adına mâlî ve tekarrubî vergiler diyebileceğimiz bir sistematize yapıya kavuşturulmuştur. Tekarrubîden kasıt, bir ibadetin gereği olarak yerine getirilen mâlî yükümlülüklerdir. Bu durum hayatın bütün birimlerine yansiyacak şekilde uygulanmıştır. Bu uygulamaların temel dayanağı olarak bir çok âyet-i kerime söz konusu edilebilir. Bir örnekle bunu belirtebiliriz: Allah Teala Bekara 267. de “Ey iman edenler yerden sizin için çıkardığımız nimetlerden, elde ettiğiniz kazançların en güzellerinden infak ediniz (veriniz)”. İNFAK, Allah’ın rızasını kazanmak için insanların yararına zorunlu veya gönüllü olarak yerine getirilen her türlü verme işlemini içine alır.

Bu konuyla ilgili bir çok âyet-i kerime indirilmiştir. Her ayet bireylere gerek toplum yararına genelde, gerekse fert yararına özelde birer mâlî mükellefiyet yüklemektedir. Bunun karşılığında kamu otoritesinin temsilcisi olarak Rasulü Allah (s.a.v.), mâlî yükümlülükleri bireylerden toplamakla ve gereği gibi tevzi etmekle sorumlu tutulmuştur.

Örneğin Tevbe 103. âyette Allah Taâlâ “Onların kalben temizlenmesini ve sorumluluklarını yerine getirmesini sağlayacak olan gerekli miktarı mallarından topla” buyurur. Bu emri yerine getirmek için gerek mal vermek, toplamak, dağıtmak ve gerekse bunlar için memurlar görevlendirmek ve tabî olarak da bunu bir teşkilat ve disiplin dahilinde yapmak, gereklidir. Bu husus, görevin, ferdî mesuliyetten çok bir devlet görevi olduğunu gösterir (Beşer, a.g.e. 116).

Bu yükümlülük bize mâlî bir kurumun oluşturulması ve kamu adına yetkili kişilerce yürütülmesi görevini vermektedir. Özellikle âyetlerin bildirdiği vechile bu malların toplanması ve toplayanlara bir takım harcamaların bu kurumdan yapılması devlet içinde malî bir tüzel kişiliğin varlığını zorunlu kılmaktadır.

İslâm Hukukunda bu kurumun adına “Beytü'l-Mal” denmiştir. Kur'an-i Kerim'in ön gördüğü bu kurumun Hz. Peygamber devrinden itibaren var olduğunu Prof Mehmet Erkal şöyle izah eder:

Beytü'l-Mal'in teşkilatlı bir kurum olarak ortaya çıkışı bir çok araştırmacı tarafından Hz.Ömer (r.a.) e nisbet edilmekte ise de onu, gerek bir fizikî mekân gerekse mali bir kurum olarak İslâm devletinin ilk kuruluş yıllarında Hz. Peygamberin Medîne dönemine kadar götürmek mümkündür (Erkal, 1992:6/90). Beytü'l-Mal kavramını ve Beytü'l-Mal'in, hükümdarın mülkünden ayrılması nazariyesini ilk defa İslâm getirmiştir. İslâm'dan önce bir çok millet ve devlette hazine ile kralın malı mülkü aynı şey idi (Zerka, a.g.e. III/258). İhtiyaç dolayısıyla devletçe ve hukuken oluşturulan bu kurum, kamu hukuku tüzel kişisi olarak kurulan müesseselere benzer.

Zamanla Hz. Peygamber eyaletlere zekat hesaplamaları yapmak için memur ve mütehassıslar, toplanan eşya ve nakdi baş şehre nakletmek için vergi muhafızları göndermeğe başladı. Mesela Muaz b. Cebel (r.a.) Yemen'e gönderildi (Buhârî, a.g.e. II/108). İbni Hişam'ın nakline göre Abdullah b. Revaha zekat mallarının tayin ve tesbiti için Hayber'e gönderilmişti (İbni Hişam, a.g.e. IV/51).

Hicri 9.yıldan itibaren Arap Yarımadasının geniş topraklarında zekat vergilerinin tahsili işleri sağlam temeller üzerine oturtuldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) zekata tabi olan mallar için ayrı ayrı birim miktarlarını gösteren tarifeler meydana getirdi. (Buhârî, II/124) Her bir bölge için ayrı vergi muhafızları tayin etti. Bazı hallerde bu memurlar bizzat o bölgeden tayin ediliyor, bazen de Medîne'den gönderiliyordu. Ancak bütün bunlar gördükleri vazifenin hesabını vermek mecburiyetinde idiler (Hamidullah, a.g.e. II/231).

Bu görevliler kurumun eleman ve organlarıydı. Şahısları namına iş yapamazlardı. Bir gün vergi memurlarından birinin Peygamberimize toplayıp getirdiği eşyanın bir kısmının hükümete, kalanının ise kendisine hediye olarak verildiğini söylemesi üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) ona öfkelenerek şu suali sordu: “Şâyet sen annenin evinde kalmış olsaydın yine hediye alacak mıydın? (Buhârî, a.g.e. VII//114; Ebû Yusuf, 1973:140-141). Bu Hadîs-i Şerîf, devletin mâlî kurumunun bir tüzel kişi olduğunu hissettirmektedir. Çünkü görüldüğü gibi memur. kurum namına çalışan bir organ gibidir. Dolayısıyla yaptığı tamamen kuruma aittir. Böyle olmasaydı kendisi için topladığı kendisine ait olacaktı. Demek ki tüzel kişi olan bir kurum var ve bu şahıs o kurumda çalışmaktadır. Nitekim aldığı hediyeler de kendisine verilmemiş, diğer kamu mallarına katılmıştır. hâdise üzerine vergi tahsildarları ve muhafızlarının her ne suretle olursa olsun hediye kabul etmeleri yasaklanmış ve onların hizmet bedelleri hükümet tarafından teminat altına alınmıştır.

3.7.5. Askeri Teşkilat:

Günümüzde kamu hukuku tüzel kişilerinden sayılan askeri teşkilat, her toplumda olduğu gibi Peygamberimiz (s.a.v.)'in devrindeki İslâm Devletinde de kurulmuştu. Teknik olarak daha sonraki yıllarda görülen düzenli ve müstakil ordu şeklinde bir durum arz etmese bile o devrin icap, şart ve teamüllerine uygun olarak kurulan bir teşkilat mevzubahistir. Genç, ihtiyar halkın eli silah tutanların tamamı bu teşkilatta görev alacak şekilde bir organize cihetine gidilmiştir. Savaşa gitmek isteyen çocukların ebeveynlerinden izin almaları

gerekiyordu (Buhârî, a.g.e. IV/18). Sulh zamanlarında Peygamberimiz müminlerin askeri hazırlıklarıyla çok ilgilenir, okçuluğun talim ve tatbiki hususunda ısrar ederdi.

Askeri teşkilatın dayanağı, Medîne Sözleşmesi'nde görülmektedir. Hukûkî bir metin olan Medîne Sözleşmesi'nde askerî bir teşkilatın kurulmasının öngörüldüğü hususu bu açıdan önemlidir.

Kur'an- Kerimdeki cihat âyetleri şüphesiz ki bu işin ana teşvikçisidir. Fakat Müslümanların dışındaki toplulukların da mutabık kaldığı Medîne Sözleşmesi'nin dayanak teşkil etmesi, bu kurumun hukûkîliğini ortaya koyar. Peygamberimiz'in Mekke'de böyle bir teşkilatı olmamasına karşılık, Medîne'de devlet kurulunca buna ihtiyaç duyulmuştur. Sözleşme'nin maddeleri arasında devleti savunmak için devlet unsurlarının söz konusu savunma teşkilatına katkılarının olmasını öngören hususlar vardır.

Sözleşmenin 17,18,19,24,37,38 ve 44. maddeleri incelendiğinde böyle bir askerî teşkilatın kurulmasının öngörüldüğü tespit edilebilir. Mesela, 17.maddede der ki: “barış, müminlerin hepsinin katılımıyla yapılacaktır. Hiçbir mümin Allah yolunda girişilen bir harpte diğer müminleri hariç tutarak bir sulh anlaşması akdedemez”. Burada Allah yolunda bir harbe girişilmesi için bir ordunun bulunması ve böyle bir teşkilatın kurulması gerekecektir ki o da kurulmuştur.

Md. 18. “münavebe ile herkes askerlik görevine katılacaktır”. Bu madde de yine askerî bir kurumun oluşturulmasını gerektirmektedir.

Md. 4. de ise şöyle deniyor: “Yahudiler, Müminler gibi, savaş devam ettiği müddetçe kendi harp masraflarını karşılamak mecburiyetindedirler”. Görüldüğü gibi bu madde, askerî bir kurumun varlığını gösterdiği gibi, bu kurumun masraflarının karşılanmasını da bir esasa bağlamaktadır. Çünkü henüz merkezî hükümetin bütçesinde masrafların tamamını karşılayacak meblağ yoktur. Ancak fakirlikten dolayı teçhizatlanamayanları bütçeden karşılanabilmektedir. Bu, daha önce söylenmişti. Bu bile devletin askerî bir kurumunun olduğunu göstermektedir.

Md. 37. a: “muhakkak ki bu Sözleşme metninde gösterilen (devletin kurucuları) kimselere yani Sözleşme metnine imza atan taraflara karşı savaş açanlara karşı dayanışma içerisinde

olacaklardır”. Burada savaş açanlara karşı yardımlaşmak demek, bir askerî dayanışma paktı oluşturmak demektir. Maddede düşmana karşı savunma yapabilmek için bir savunma teşkilatının kurulması öngörülmektedir. Bu madde böyle bir kamu kurumu tüzel kişiliğinin kurulmasının temel dayanağı görülebilir. 38. ve 44. maddeler de yine böyle bir askerî teşkilatın kurulmasını öngören maddelerdir.

Tüzel kişi hüviyetini taşıyan bu askerî teşkilatın bünyesini oluşturan birimleri de günümüzdeki askerlik kurumunun yapısıyla büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir. Bu kurumun gerek temel dayanağı ve gerekse işleyiş biçimi yalın görünümüyle de olsa bir tüzel kişi niteliğini taşımaktadır.

Peygamberimiz’in yaptığı savaşlardaki hazırladığı ordulara bakınca yapı itibârıyla bir askeri teşkilata sahip olduğu görülür. Mekke’nin fethi esnasında Ebû Süfyan’a gösterilen ordu, onu hayrete düşürmüştü. Birlikler, sıra sıra, başlarında komutanları olduğu halde Hz. Abbas (r.a.) tarafından tanıtılmaları, onda, karşı koyma ümidinin kaybolmasına sebep olmuştur (İbni Hişam, a.g.e. IV/90). Yapı bakımından teşkilatlı bir kurum olan askerî teşkilatın hukuken manevi kişiliği de vardı. Mesela Peygamberimiz (s.a.v.)’in hiç kimseyi öldürmeme emrini verdiği halde hatalı bir ictihat ve hükümde bulunan komutan Halit b. Velid, (r.a.)’ın öldürdüğü şahısların diyetlerini, zarar ve ziyanlarını Peygamberimiz devlet bütçesinden ödemiştir. Yani teşkilat zamin olmuştur. Bu da Halid’in hatasının, askerî teşkilatın hatası olarak kabul edilmiş olduğunu göstermektedir.

Peygamberimiz zamanındaki orduda bu günkü gibi bir komutanlık hiyerarşisinin bulunması, sıhhiye birimi gibi görevlerin ve birliklere ait sancakların var oluşu, ayrıca kuruluş gayesinin bulunması ve anayasaya göre kurulması, bu kurumun yükümlülükleri olduğunu ve dolayısıyla bir zimmetinin bulunduğunu gösterir. Buna dayanarak da bir tüzel kişiliğe sahip olduğu söylenebilir.

3.7.6. Dış İlişkiler Teşkilatı:

Mekke Şehir Devleti incelenirken Mekke idaresinde dış ilişkilerle ilgili SİFARE diye bir müessesenin olduğu ve bu görevi Adiy kabilesi adına Ömer ibnü’l-Hattab’ın yürüttüğü belirtilmişti. Mekke’deki bu örf, Peygamberimiz (s.a.v.) in malumu idi. Yani bir devletin dış işlerini yürüten bir müessesenin olması gerektiğine Peygamberimiz (s.a.v.), bir kültür ve teamül olarak sahipti. Dolayısıyla kurduğu yeni devlette böyle bir müesseseye ihtiyaç olduğunu biliyordu. Ancak prensip olarak İslâm öncesinden esinlenme mevcut olsa bile,

uygulamada Peygamberimiz (s.a.v.) değişiklik yaparak bu işi her hangi bir kabilenin uhdesine vermek yerine merkezî bir teşkilat olarak algılayıp dış temsilcileri uygun gördüğü şahıslardan seçiyordu. Bu değişiklikte eski teamüle nazaran bir tekamül söz konusudur.

Dış işleriyle ilgili olarak Medîne Sözleşmesinde yer alan maddelerden 17. madde şöyledir: “Başka, milletlerle yapılan barış müminlerin tamamını ilgilendiren bir husustur. Hiçbir mümin diğer müminleri hariçte tutarak bir sulh anlaşması akdedemez. Bu sulh, ancak onlar arasında umumiyet ve adalet esasları üzerine yapılacaktır.”

Burada herkesi ilgilendiren bir meselenin yine herkesin katılımıyla halledilmesi prensibi getirilmiştir. Asıl olan budur. Fakat millet adına bir takım görevlilerin bu işi yapması daha pratik olduğundan düşmanla yapılacak bir barış müzakeresinin bütün ümmet adına Peygamberimiz tarafından atanan elçilerce yürütüldüğü görülmektedir. Bu durum, devletin dış işleriyle ilgili bir kurumunun olduğunu gösteriyor. Zaten dış işleri cümlesinden olarak esir mübadelesi, İslâm’ın tebliği, bir üçüncü ülkede bir düşmanın tertip ve desiselerine engel olma, dış ülkelerde bulunan Müslümanların içinde buldukları şartların ıslah ve düzeltilmesi, mülteci Müslümanların geri gönderilmesini talep, çeşitli anlaşmalar, dış işleri teşkilatının kurulmasını zaruri kılıyordu. .

Bütün bu elçilik ve diplomatik hareketler gösteriyor ki, diğer devletlerde de dış ilişkiler kurumu en azından kavram olarak vardı. Medîne Devleti’nde de elbette bulunacaktı. Peygamberimiz (s.a.v.), elçilik hususuna verdiği ehemmiyetten dolayı devletin bünyesinde böyle bir kurum oluşturmuştur. Dış İlişkiler müessesesi, bir kamu kurumu olması hasebiyle kamu hukuku tüzel kişisi olarak düşünülebilir. Bu kurumun hukûkî dayanağı, Medîne Sözleşmesi’nin 17. maddesi, Peygamberimiz’in önderliğindeki İslâm toplumunun genel teamül ve politikası, ayrıca o günkü dünya devletlerinin genel uygulamalarıdır. Mekke Devleti’ndeki Sifare müessesesinin de tesiri olduğu söylenebilir.

4. KUR'AN VE HADİS'DE TÜZEL KİŞİLİK KAVRAMI

Kur'an ve Hadis, İslâm Hukukunun birinci ve ikinci kaynağıdır. Kur'an nasıl hüküm koyarsa, Hadis de hem Kur'an'ı açıklar, hem de müstakillen hüküm koyar. (Zeydan, 1979:233) Böyle olunca Kur'an ve Hadis'in konuyla ilgili bilgi ve delilleri ihtiva etmiş olması ehemmiyet taşır.

Kur'an ve Hadis'in konuyla ilgili olarak incelenmesinin sebebi, Hz. Peygamber devrine ait olmalarıdır.

Ayrı bir bölüm olarak ele alınışının sebebi ise şudur: Vahiy mahsûlü olan Kur'an, peyderpey indiği ve yaklaşık 23 senede inişi tamamlandığı için Hz. Peygamber devrinin başından sonuna kadar mevcut olamamıştır. Bu sebeple ayetlerin tamamının o devirde uygulama alanı bulamamış olması düşünülebilir. Hz. Peygamber'den sonra ayetlerden çeşitli hükümler çıkarılarak hayata uygulandığı bir gerçektir. Kıyamete

kadar bâkî olacağına göre Kur'an'dan, hayatın ihtiyaçlarını karşılamak için yeni uygulama alanı bulabilecek hükümler çıkarılabilir. Hadisler için de aynı mülâhaza söz konusudur. Dolayısıyla Kur'an, sadece o devre has değildir. Bu sebeple ayrı bir bölüm halinde incelenmiştir.

4,1- Kur'an Ve Hadis'de Kişi Toplulukları:

4.1.1. Devlet:

Tüzel kişilerin oluşum ve yapılarına bakıldığında KİŞİ TOPLULUKLARI ve MAL TOPLULUKLARI diye iki türe ayrıldıkları görürülür. Buna göre bazı tüzel kişiler bir gerçek kişi topluluğunun bir GAYE çevresinde bir araya gelmeleri görünümünü ortaya çıkarır. Devlet, gerçek kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları en büyük tüzel kişidir (Hatemi, a.g.e. 23).

Devlet tüzel kişiliği, çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Bu ortaya çıkış belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir insan topluluğunun bağımsız bir siyasi örgüte ulaştığında kendiliğinden doğması şeklinde tahakkuk eder görünse de, hakikatte bu oluşumda gerçek kişilerin irade beyanları mevcuttur. İçinde bulunulan çağa ve tüzel kişiliğin doğduğu yöreye göre bazen bu irade beyanını yapan “devlet demek ben demek” diyebilecek olan bir hükümdardır. Bazen de bir kurucu meclis görünümü altında toplanan gerçek kişiler bağımsız siyasi örgüte kavuşma isteklerini bir anayasa metninde açıklarlar ve devlet kurduklarını ilan ederler (Hatemi, a.g.e. 6). Medîne Site Devletinin oluşumu, kurucu meclis esasına dayalı olarak tesis edildiği görülmektedir. Hangi şekilde olursa olsun gerçekten siyasi örgütlenme sağlanmış ve bağımsızlık kazanılmış ise bu devletin tüzel kişiliği oluşmuş demektir.

Kuruluş biçimi ne olursa olsun, devlet kavramının içeriğinin Kur'an âyetlerine dayandırılması mümkündür. Kur'an, devleti bir güç ve otorite merkezi olarak görür. Bundan mülhem olarak İmam-ı Azam der ki, “hükümdarın otoritesi, Müslümanların

topluluğunun otoritesidir” (Serahsî, a.g.e. 10/193). Bazı hukukçular¹ da bu görüşü paylaşmaktadır.

İnsanın, hayatın her alanında büyük işleri başarabilmek için birlikler oluşturmaya kabiliyetli bir varlık olduğu ve buna layık bulunduğu „Allah Teala'nın Bekara suresi 30. Âyetindeki buyruğundan anlaşılmaktadır. Âyette Allah Teala, yer yüzünde bir halife yaratacağını buyurmaktadır. Halife kavramı ifadesinden, yaratılacak olan varlığın akıl ve irade gücüyle donatıldığı ve Allah'ın yarattığı diğer varlıklardan farklı olarak bu yeteneğinin karşılığında yaptıklarından sorumlu tutulacağı anlaşılmaktadır. Halife kavramıyla, Allah Teala farklı bir varlık yaratacağını, ona bir otorite gücü vereceğini meleklerine bildirmektedir. Meleklerin ise o varlıkların bir çok olumsuz davranışlarda bulunacağını beyan etmiş olmaları her türlü güzel ve iyi davranış ortaya koyabilme kabiliyetinde olan insanın, kötü şeyler yapma kabiliyetinde ve yetkisinde olduğunu da gösterir. Buradan hareketle insanın geniş bir düşünce, eylem ve tercih alanının bulunduğu ve bunların da kendisine Allah tarafından verildiği anlaşılır. Kendisine bu güç ve bu gücü kullanma kabiliyeti verilen insan oğluna Allah Teala'nın, bu gücü düzenli ve verimli kullanabilmesi için, özellikle sosyal hayatı düzenleyen ve kargaşayı önleyen devlet tüzel kişiliğinin oluşturulmasını da bazı âyet-i kerimelerde emrettiği görülmektedir. Nisa suresi 59. Âyette varit olan ve “ülü'l-emir” kavramıyla ifade edilen yöneticinin bizden olabilmesi, ancak o toplumu oluşturan insanların irade beyanlarıyla ortaya çıkması en doğal bir durumdur. Toplumun içinden yönetici var edilmesi, kamu otoritesinin işlerlik kazanması ve kurallarla sistematize edilmesine bağlıdır. Bu da devlet tüzel kişiliğinin hukûkî çerçevede ortaya konmasıyla mümkündür.

Peygamberimiz bir hadîs-i şerîfte: “kim yetim ve borç terk ederse bana aittir”. buyurmaktadır (Buhârî, a.g.e. VIII/5; Müslim, a.g.e. V/1238; Ahmet b. Hanbel, a.g.e. II/371). Bu hadîs-i şerîfte devletin Beytü'l-Mal'dan fakir fukaraya yardım etme mükelleiyetine işaret edilmektedir (Hayyât, a.g.e. I/218). Peygamberimiz (s.a.v.)'in söz

¹ Hüseyin Hatemi, devleti “en geniş ölçüde kamu gücünü kullanan kamu tüzel kişiliğidir” diye tarif eder. (Hatemi, Medenî Hukuk Tüzel Kişileri, İst. 1979:1). Bu tanım, Ebu Hanife'nin görüşüne uymaktadır.

konusu ödemeyi kendisine nisbet etmesi, devletin başkanı olması dolayısıyla devlet görevine ve devletin zimmetine işaretir. Kötülöklere mani olunmasıyla ilgili hadîslerde de yine bir devlet gücünün var olmasına işaret edilmektedir.

Kur'an ve Hadis'de devlet tüzel kişiliği ile ilgili ortaya konulan bu yaklaşımlarla beraber insanlığı ayakta tutacak, toplum maslahatlarını gerçekleştirecek olan faaliyetlerin icra edilebilmesi için de çeşitli alanlarla ilgili devlete ait kurumların oluşturulması gerekmektedir. Örneğin. Allah'ın "zekat al" emrinin yerine getirilmesi, kamu otoritesinin organize edilerek devlet tüzel kişiliğinin oluşturulmasına bağlıdır. Sosyal barışın sağlanması ve adaletin temini için de bağımsız yargı kurumuna ve yargı kararlarını uygulayacak olan devlete ve onun yürütme organına ihtiyaç vardır. Bunun misalleri çoğaltılabilir. İslâm Hukuk Usulü anlayışına göre Kur'an- Kerim'de âyetlerle bildirilerek nesh ve reddedilmemiş olan konular Müslümanlar için hukûkî düzenlemelerde kaynak teşkil eder. Kur'an'ın haber verdiği Sebe Melikesi olayı bir devletin kurumlarını ve işleyişini gözler önüne sermektedir (Neml, 27/29-33). Bu da tarih boyunca devlet tüzel kişiliğinin varlığını ve bunun, bundan sonraki milletlerin hayatında da var olmaya devam edeceğini göstermektedir. Devlet kişi topluluğunun Hadîs'ten delili ise apaçıktır. Peygamberimiz (s.a.v.) in Medîne'de bir devlet kurması delil olarak kâfidir. İçerik olarak şu hadîs-i erîf devlete ve onun tüzel kişiliğine delalet eder: "Müslümanlar birbirine eşittir. Her Müslüman, (devlet namına) eman verebilir. Müslümanlar, başkalarına karşı bir el gibidirler (Ebû Davud, 1981:183-185, h.2751).

4.1.2. Köy ve Kasabalar:

Kur'an-i Kerimde köy ve kasabalardan bahseden âyetlere baktığımızda köy ve kasabaların birer yerleşim merkezi olduklarını, insan topluluklarının meydana getirdiğini, her köy ve kasabanın ileri gelenlerinin bulunduğunu görüyoruz. Karye (köy) kelimesiyle adlandırılan bu yerleşim merkezlerinde **MELE** ve **MUTRAF** kelimeleriyle ifade edilen ve o kasabanın idaresini ellerinde tutan topluluklardan da Kur'an-i Kerim bahsetmektedir. Gelen Peygamberlerin, çoğu kez bu idareci durumunda olanları muhatap almaları, onların o

yöreyi temsil ettiklerini ortaya koymaktadır. Kur'an bu köy ve kasabayı bütün olarak mükellef tutmaktadır. Mesela, köyün uyarılması (Şuara, 26/208), kasabanın kuvvetli olması, bir şahsı yurdundan çıkarması (Muhammed, 47/13), kasabaya Peygamber gönderilmesi (Araf, 7/85), darlığa, yoksulluğa düşürülmesi (Araf, 7/94), kasabadan vergi alınması (Haşır, 59/7)... gibi muamelelerde muhatap köy ve kasabadır. Yani ahali, köy ve kasaba kişiliği veya kimliği altında muameleye muhatap olmaktadır.

Kur'an'a göre köy ve kasabaların hatta devletlerin bir manevi kişi olduklarını Hicr suresi, 4. ve 5. âyetleri ne güzel açıklar: **“Kendisi hakkında bizce bilinen bir yazı yokken biz hiçbir karyeyi (köy ve kasabayı) helak etmedik”** (Hicr, 14/4). **“Her ümmet için bir ecel vardır. Hiçbir millet ecelinin önüne geçemez ve onu geciktiremez”** (Hicr, 15/5).

Bu âyetleri Hamdi Yazır şöyle açıklıyor: Gerek arazisini yere batırmak ve gerekse halkını yok etmek suretiyle helak edilen memleketlerin hiç biri körü körüne tesâdüfî olarak helak edilmiş değildir. Allah tarafından tayin ve taktir edilip levhi mahfuzda yazılmış, şaşmaz, unutulmaz ve gaflet edilmez bir yazı gereğince helak olmuşlardır. Demek ki devlet ve milletlerin de fertler gibi takdir edilmiş belli bir ömürleri vardır. Fertler, doğduğu, geliştiği, ihtiyarladığı nihâyet öldüğü gibi devletler veya köy ve kasabalar da kurulur, gelişir ve nihâyet Allah'ın takdir ettiği gün gelince yok olup tarihe karışırlar. Gerçek kişiler gibi bunların da bazıları uzun ömürlü, bazıları ise kısa ömürlü olur (Yazır, a.g.e. 5/3039), K.Kerim ve Türkçe Açıklamalı Terc. 1992:261).

Bu açıklamalardan insanların kurdukları köy statüsündeki yerleşim merkezlerinin bir idârî birim oldukları ve kollektif mükellefiyetlerinden de onların tüzel kişiliklerinin bulunabileceğine işaret edildiği, varlığıyla hak ehliyetine, idarecilerinin bulunmasıyla da fiil ehliyetine sahip olabileceği anlaşılabilir. **MELE** ve **MUTRAF** kavramlarıyla ifade edilen ileri gelenlerin bu günkü köy, kasaba ve şehirlerin belediye ve muhtarlık idarelerine benzetilebilir. Köy, kasaba ve şehirlere kişilik açısından şimdiki bakış tarzıyla Kur'an'ın bakışı arasında pek fark yoktur. Sadece ifade farkı vardır. Kur'an'ın yaklaşımına paralel olarak Mecelle'nin 423. maddesi köye bir kişi gözüyle bakar (Mecelle, 1300:129, Md.423).

1270. maddesi ise köyün veya kasabanın merasından bahseder (Mecelle, 1300:418, Md.1270). Dolayısıyla Kur'an'ın bu yerleşim merkezlerine kamu hukuku tüzel kişiliğine benzer bir kişi topluluğu anlayışıyla yaklaştığı akla gelmektedir.

4.1.3. Hayra Davet Toplulukları:

Kur'an-i Kerimde bu topluluklara benzer birliklerden bahsedilmektedir. Ali İmran suresi 104. âyette şöyle buyrulur: *“Sizden hayra davet eden ve iyiliği emredip kötülükten de vazgeçiren bir ümmet (topluluk) bulunsun”*. Bu âyette Allah Taala, tüzel kişi kavramının en önemli birimi olan kişi toplulukları tüzel kişilerini oluşturmayı Müslümanlara emretmektedir.

Âyette oluşumu emredilen “hayra davet” kişi topluluklarının hedefleri genel bir çerçeveye bildirilmiştir. O da insanlığın yararına olabilecek her türlü faydalı ve verimli alanları kapsayan **HAYR** ifadesiyle ahlattılmaktadır. Buna ek olarak toplum düzenini sağlamakta yararı olan her iyi şeyin emir ve tavsiye edilmesi ve her türlü kötülükten vazgeçirme gayreti bu kişi topluluklarının hedefleri arasında zikredilmiştir. Kurulması emredilen kişi topluluklarının, bu genel kavramdan hareket edilerek her türlü alanda oluşturulabilecekleri anlaşılabilir. İnsanların maslahatlarını gerçekleştirmeğe ve mefsedetini de uzaklaştırmaya yönelik her türlü sosyal, siyasal ve ekonomik alanda tüzel kişi oluşumlarının gerekliliği bu âyetin manasında vardır. Âyetin sonunda Allah Teala bu uğraşları verenlerin sorumluluklarını yerine getirerek kurtuluşa ereceklerini vurgulamaktadır. Hemen arkasından gelen 105. âyette ise “hayra davet” kişi topluluklarını oluşturmayarak darmadağın olan ve birbirine giren topluluklara dönüşmekten sakındırmaktadır.

4.1.4. Ümmet Kavramı Ve Organları:

Kur'an-i Kerim'de, bu günkü dernek ve vakıfların gayelerini gerçekleştirmek maksadıyla bir araya gelmiş kişi toplulukları için **ÜMMET** kavramı kullanılmıştır. Bu toplulukların tüzel kişiye benzedikleri görülebilir. Araf suresi 164. âyeti kerimesinde şöyle

buyrulmaktadır: “ *İçlerinden bir ÜMMET diğer bir ÜMMETE:- Allah’ın helak edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öyüt veriyorsunuz? dedi. Öğüt verenler de: - Rabbimize mazeret beyan etmek için, bir de belki sakınırlar diye öğüt veriyoruz dedile*”(A’raf, 7/164).

Bu âyet-i celîlede bir gayeyi gerçekleştiren topluluğa **ÜMMET** denmekte, öğüt verilen halka da **KAVİM** denilmektedir. **ÜMMET** kavramını bu âyetin tefsirinde M.Hamdi Yazır şöyle açıklamaktadır: “Ümmet, imam maddesinden alınmış bir çoğul isimdir ki, bir başkanın başkanlığında bir birlik kurup muntazam bir suretle faaliyet gösteren ve bu suretle muhtelif insan topluluklarına hakim bulunan sosyal bir topluluktur” (Yazır, a.g.e. 1/508). Bu açıklamaya göre Kur’an’daki bu ümmet kavramı bir gayeyi gerçekleştirmek için bir araya gelen, başkan ve diğer üyeleri olan topluluğu ifade etmektedir ki bu günkü özel hukuk tüzel kişileri olan dernek ve vakıfların yapısını çağrıştırmaktadır. “Ümmet” kavramının kullanılmış olması, oluşumların organlarının bulunmasına işaret sayılabilir.

Yukarıda Âli İmran suresi 104. âyette de hayra davet etmek için oluşturulması emredilen topluluklara **ÜMMET** dendiğini hatırlayalım. Öyle ise bu toplulukların bir gayesi olması dolayısıyla hak ehliyetine ve bu gayeyi gerçekleştirmek için organlarının bulunmasından dolayı da fiil ehliyetine sahip olmaları gerektiği düşünülebilir. Bu da tüzel kişiliğin vasıflarındandır.

4.2. Kur’an Ve Sünnet’te Kamu Kurumları:

Kamu kurumları, devlet ve devletin bir takım ihtiyaçları karşılamak üzere kanunla kurduğu müesseselerdir. Bunlar idare için gerekli olan **DEVLET BAŞKANLIĞI** kurumu, **MECLİS** kurumu, savunma ve savaş için **ORDU** kurumu, **ADLİ TEŞKİLAT** kurumu, **MALİYE** kurumu, **EĞİTİM** kurumları, **SAĞLIK** kurumları ve diğer **KAMU İKTİSADİ TEŞEKKÜLLERİ** gibi müesseselerdir Kur’an ve Hadis’de bu tür kurumların oluşturulması gerektiğiyle ilgili emir veya işaretlerin bulunup bulunmadığı merakı mucip olmaktadır. Bunları inceleme, tezimiz açısından da önemlidir.

4.2.1. Devlet Başkanlığı Makamı:

Kur'an ve Hadis incelendiğinde bu kurumlarla ilgili dayanaklara rastlanmaktadır. Nisa suresi 59. âyette şöyle buyrulur: “ *Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ülü'l- emre de itaat edin*”. Peygamberimiz (s.a.v.) de “ *size bir köle bile başkan olup emretse, ona itaat edin.*”. buyurmaktadır. Ülü'l- emr, devlet başkanı ve onun vekilleridir. Ülü'l- emre itaati emreden bu âyet ve hadîsler, bir devlet başkanlığı makamının varlığını da tanımış olmaktadır. O makam, kişilerin değişmesine rağmen sabit kalmaktadır.

Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.)'den sonra bir çok devlet başkanı gelmiştir. Artık bu makam, devletin bir kurumu halindedir. Böyle bir kurum da tüzel kişiliğe sahip olabilir.

4.2.2. Meclis:

Yasama Meclisi kurumuna gelince, Kur'an-i Kerim, haberlerini anlattığı devletlerde bir “**MELE**”den bahsediyor. Mele, o devletin bir meclisi veya halkın temsilcileriydi. Hükümdarlar, mele ile müşaverede bulunur, o topluluğun vereceği karar ve yetki doğrultusunda hareket ederdi (Neml 29. Âyete bak.). Kur'an, bu kurumu tanımaktadır. Peygamberimiz (s.a.v.)'e de böyle bir müessese kurmasını emrediyor. Şöyle ki: “ *İşlerin çözümü hakkında halkla müşavere et.*”..(Ali İmran, 3/159), “*...Onların işleri aralarında danışma iledir.*” (Şura, 42/38). Birinci âyette Cenâbı Hak, Peygamberimize diktatör olmamasını tavsiye ettikten sonra meşvereti emrediyor. İkinci âyette yine bir meclisin kurulmasına işaret etmektedir. Bu âyetler İslâm idare şeklinin, Müslümanların kendi aralarından seçecekleri meclisin kararlarına dayandığına delil olarak gösterilmiştir (Kur'an- i Kerim ve Türkçe açıklamalı Terc.486). ŞÛRÂ kelimesi, meclisin bizzat kendisine itlak olduğuna göre (Müncid, 1973:408). bu meclisin ihdası gerekmektedir. Kurulan bu meclisin bir tüzel kişi olduğu düşünülebilir. Çünkü, bu meclisin bir gayesi

varsa, hak ehliyetine sahip demektir, Üyelerin bulunması da ona fiil ehliyeti de kazandırır. Üyelerin değişmesiyle meclisin tüzel kişiliği değişmez. Çıkan kararlar, hiçbir ferdin şahsî fikri olmayıp meclisin kararıdır. Kollektif bir mesuliyet söz konusudur. Dolayısıyla Meclis, Kur'an'ın tanıdığı bir kurumdur. Kur'an, bu meclis kurumunun varlığını tanımakla onu zimmet altına sokmuş ve ona hak ve fiil ehliyeti de takdir etmiş olmaktadır.

4.2.3. Yargı:

Adalet kurumunun ihdasını gerektiren Maide 42,43 ve 49. âyetlerinde **“Onlar arasında adaletle hükmet”** buyrularak yargı faaliyetinde bulunulması emredilmektedir. Diğer taraftan Kur'an'da ceza hukukuyla ilgili (Bekara, 2/178; Nur, 24/2,4,6,8,9) ayetler ile, evlenme, boşanma (Bekara, 2/226-237), mîras hukuku (Ali İmran, 3/11,12) ve diğer dâvâlarla ilgili ayetler de vardır. Ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.)'in muhakeme usulüyle alakalı hadîsi şerifleri de bu kurumun teşekkül ve faaliyet yapmasına dayanak teşkil etmektedir. Yine Kur'an-i Kerim'de **“İhtilaf ettiğiniz meseleleri Allah ve Rasulüne götürün** (Nisa, 4/59)” emrinin verilmesi, yargı müessesesinin zorunlu olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu kurumun tüzel kişiliğinin bulunduğunu gösteren unsurları, bir gayesinin ve bu gayeyi gerçekleştirecek hakimlerin bulunmasıdır.

4.2.4. Askerî Teşkilat:

Kur'an-i Kerim'de bütün cihatla ilgili âyeti celîleler ve düşmana karşı kuvvet hazırlanmayı emreden âyetler (Ali İmran, 200.), ordu kurumunun oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu kurumun da gayesi ve elemanları bulunduğundan tüzel kişi olarak kabul edildiği söylenebilir.

4.2.5. Mâlî Kurum:

Kur'an ve Hadis'de zekat, sadaka ve diğer vergilerden ve bunların toplanması, muhafazası ve harcanmasından bahseden naslar, mâlî bir kurumun tesis edilmesini gerektirmektedir.

Enfal, 1, 41, 60; Hadid, 10; Tevbe, 60; Haşır, 6, 7. âyetler ve Peygamberimiz'in bazı uygulamaları, Beytü'l-Mal gibi bir mâlî kurumun oluşmasını gerektirmiştir (Ebû Ubeyd, a.g.e. 28; İbni Rüşd, 1976: 5/588). Bu kurumun tüzel kişiliğini hukukçular kabul etmişlerdir.¹

4.2.6. Eğitim Kurumları:

Kur'an-i Kerim ve Hadîsi Şerîflerin ilimle ilgili nasları ve yukarıda saydığımız kurumlara yetmişmiş eleman hazırlanması mecburiyeti, bilhassa toplumun dünya ve ahiret hayatı açısından bilgilendirilmesi ihtiyacı, eğitim kurumlarının teşekkül ettirilmesini gerektirmektedir. Örneğin Kur'an-i Kerim'de şöyle buyrulur: **“Müminlerin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir gurup dinde geniş bilgi elde etmek ve kavimleri savaştan döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınurla”** (Tevbe, 9/122). Bu âyet halkın her zaman eğitilmesini öngörmektedir. Ancak âyette geçen din ve dini ilimler dar manada anlaşılmamalıdır. Çünkü İslâm aynı zamanda siyâsî içtimâî ve iktisâdî hayatı düzenlediğine göre bu anlamdaki ilimler de dini ilimler sayılır. Peygamberimiz (s.a.v.)'in **“din muameledir.”** hadîsi de bunu teyit etmektedir. Savaş zamanlarında dahi ilim öğrenmenin ve öğretmenin ihmal edilmemesini isteyen Kur'an, eğitim kurumlarının var olmasını tanımaktan öte, kesintisiz devam etmesini istemektedir. Eğitim kurumuyla ilgili, Hadîsten referanslara gelince; Peygamberimiz (s.a.v.) in, Kendisinin bir eğitimci olduğunu belirtip, Suffe talebelerine ders vermek için oturmasını (İbni Mâce, a.g.e. I/83) misal olarak verebiliriz. İlimle ilgili Hadîsleri burada saymaya gerek yoktur.

¹ Zerka der ki, Beytü'l-Mal, devletin umûmî hazînesidir. İslâm bunu, devlet başkanının husûsî malından ayırarak kamuya ait bir kurum şeklinde müesseseleştirmiştir. Şeriat bu müesseseyi müstakil, bir cihet saymış, leh ve aleyhine temlik ve temellükte bulunma, irs ve vasiyyete müstehak olma, dava ve husûmetlerde taraf olabilme hak ve ehliyetleri tanımıştır (Zerka, a.g.e. 258). Abdulaziz Hayyat da Beytü'l-Mal müessesesinin zimmet sahibi olduğunu **“kim ölüp de mal terk ederse, o mal varislerindir. Kim de borç ve bakıma muhtaç yetimler bırakırsa borcun ödenmesi ve yetimlerin bakımı bana aittir”** (Müslim, Feraiz, bab:4, h. No: 15,16,17) hadisine dayanarak söylemektedir (Hayyat, a.g.e. 218-219). İmran Ahsen Niyazi ise **“Beytü'l-Mal'in zimmeti ve hükmî şahsiyeti vardır”** demektedir (Niyazi, a.g.e. 28).

Bu kurumlardan başka toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için tesis edilmesi gereken her türlü kurumun oluşturulması Kur'an'a katiyen aykırı düşmez. Her faydalı kurum için Kur'an'dan dayanak bulmak mümkündür. Esasen Kur'an'da geçen ve "topluma faydalı olan her şey" manasına gelen **HAYIR VE HAYRA DAVET** kavramı devletin veya halkın tüzel kişi olarak kuracağı her kurum ve topluluklar için referans teşkil etmektedir.

4.2.7. Câmîler:

Kur'an-i Kerim'de bir çok âyette mescitler söz konusu edilmiş ve onların durumu anlatılmıştır. Mescitler, ibadet için kamu yararına tahsis olunmuş, milkiyeti Allah adına tescil edilmiş ve ebedîlik özelliğiyle varlığı teminat altına alınmış kutsal mekanlardır. Mescitler Kur'an-i Kerim'de Allah'a nisbet edilmiştir Kur'an'da camilerin yapım ve tamiri müminlere bir vazife olarak yüklenmiştir (Cin, 72/18; Tevbe, 9/17,18,19). Kur'an'ın, yapılmasını ön gördüğü bir müessese olduğundan bu bölüme dahil edilmiştir.

Hz. Peygamber'in oluşturduğu ilk mescit, Medine'deki "Mescid-i Nebevî"dir. Bu mescit çeşitli gayeler için kullanılan bir kurumdur.

Allah adına tescil edilmiş olduğunu söylediğimiz bütün bu mescitlerden kamunun ne tür faydalanacağı da belirtilmiştir. Mescitler, kamunun yalnız Allah'a ibadet ederek faydalanabileceği, başkalarına ibadet edemeyeceği yerlerdir. Cin suresi 18. ayet bunu apaçık bildirmektedir. Böylece bir hedef ve GAYE belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için gerekli olan organlar, gerçek kişiler olan imam, müezzin ve cemaattır. Bütün bu gerçek kişilerden oluşan organlar, belli özelliklerle var edilmiş bu mekanları amacına uygun olarak kullanmak zorundadırlar. Kullanmamaları halinde maddî ve mânevî sorumluluklarını yerine getirmemiş olurlar.

Mescitlerin yararı, organları olan imam, müezzin ve cemaata yönelik olduğundan bu tip oluşumlar için "**KARMA TÜZEL KİŞİ**" tabiri kullanılabilir. Hatta bu organlar, görevlerini ve ibadetlerini yerine getirebilmek için, mescitlere tabi olan diğer menafiden de

istifade edebilirler. Özellikle de bu “karma tüzel kişi” kavramıyla ifade ettiğimiz mescitler için toplanan maddî malî birikimler başka bir yer için kullanılamaz.

Mescitler gaye ve organlarının bulunması hasebiyle hak ve fiil ehliyetine sahiptirler. Mal temellük edebilirler. Şafiî hukukçusu Remli, “Mescit, mâlik olan hür bir şahıs gibidir” demektedir (Remli, 1984: 3/116). Ancak Hanefilere göre mescitler mal temellük edemezler. Mescidin menfaatine harcanması şart koşulursa onlar adına mal tahsisi caiz olur (Molla Hüsrev, a.g.e. 1/189). İmamı Muhammed, mescide mal vasiyyet eden kimse “mescidin yararını” zikretmese bile, kasdının mescidin yararı olduğuna hamlederek cevaz vermiştir. Fetva da İmamı Muhammed’in bu görüşüne göre verilmiştir. (Molla Hüsrev, a.g.e. II/445; İni Abidin, 1300:II/287). Şurunbilâlî, Kabe’ye, Beytü’l-Makdis’e, Mekke’nin fakirlerine mal vasiyyet etmenin caiz olduğunu nakletmektedir. Dolayısıyla Hanefiler’de de mescitlerin mal temellük edebileceği görüşüne esasen bir eğilim vardır.

Şu halde camilerin mal ve kişilerden müteşekkil birer karma tüzel kişi olabilecekleri söylenebilir.

4.3. Kur’an Ve Sünnet’te Mal Toplulukları:

Oluşum ve yapı bakımından farklılık gösteren bu tüzel kişiler, “bir gayeye tahsis edilen mal toplulukları”dır. Her ne kadar yönetenler ve yararlananlar konumunda gerçek kişiler göze çarpsa da belirli bir gayeye tahsis edilen bir mal topluluğu özel önem taşır (Hatemi, a.g.e. 23).

Bir gayeye tahsis edilen mal toplulukları tüzel kişi olduğuna göre, Kur’an-i Kerim ve Hadîs’te böyle bir gayeye tahsis edilen mallarla veya malların bir gayeye tahsis edildiğiyle ilgili düzenlemelerin bulunup bulunmadığını araştırmamız, tezimiz açısından önemlidir. **“Allah yolunda mallarınızdan infak edin”** (Bakara, 2/195,262; Ali İmran, 3/118; Enfal,8/3; Fatır, 29) âyeti umumi olarak “mallarınızı toplumun menfaatine bir gayeye tahsis edin” manasına gelip mal topluluğu tüzel kişiliğine, örneğin vakıf tesisine işaret edilmiştir.

Kur'an-i Kerim'de bu hususla ilgili daha müşahhas düzenlemeler görülebilir. Özellikle Beytü'l-Mal'in bir kısım vâridâtını oluşturan zekat, ganimet, fey, rikaz, lükata, terike, diyet ve gümrük vergisi gibi mallar ve bunların sarf yerlerinin incelenmesinden, tüzel kişi anlayışının varlığına götüren ip uçlarını yakalamak mümkündür.

4.3.1. Vergiye Tabi Malların Tüzel Kişilik Açısından Değerlendirilmesi:

Mallardan bir miktarının zekat olarak ayrılması ve ayrılan bu kısmın sarf yerlerine ulaştırılmak üzere bir gayeye tahsis edilmiş olması ayrı bir tüzel kişilik konusudur. Fakat burada incelenmek istenen şey, içinden zekat çıkarılıp verilmesi gereken malın tüzel bir kişi olarak görülmesi meselesidir. Bu anlayışa bizi sevk eden husus, zekat emrinin mala mı yorsa mal sahibine mi terettüp ettiği meselesidir. Bu hususta bazı âyetler:

“Onların mallarından sadaka al” (Tevbe, 9/103).

“Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır” (Zariyat, 51/19).

Bu âyetlerde sadakanın (zekatın) mallardan alınması istenmektedir. Yani borçlu olan, mallardır. Yukarıdaki âyetlerden zekatın mala terettüp ettiği görülebilir. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen der ki: “Zekat zimmete değil, malın aynına taalluk eder. Binaen aleyh bir mal, zekat verilmesi farz olduktan sonra helâk olsa, zekatı sakıt olur” (Bilmen, 1967:340). Burada malın borçlu olduğunu kabul ederek ona bir zimmet takdiri vardır. Malın sahibi ise adeta bir organ gibi telakki edilir. Bir malın zekatla mükellef tutulması için bazı şartları haiz olması gerekir. Yani gerçek kişilerin mükellef olmaları için nasıl bazı şartlar varsa, zekat terettüp eden mal da o vasıfları kazanmakla sanki bülûğa ermiş ve bazı ehliyetler kazanmış gibidir. Zimmetin, insan için takdir edilen itibârî, farazî bir şey olduğunu hukukçularımız söylemektedir (Hayyât, a.g.e. I/214). Söz konusu mal için de böyle itibârî bir zimmetin, noksan da olsa takdir edilmesi mümkündür.

Zekat emri direk mala terettüp ettiğinden Kur'an bu malı adeta bir şahıs gibi saymış görünüyor. Kur'an'a göre zekat maldan alınacaktır. Malın içinde yoksulların hakkı mevcuttur. Nisap miktarına erişmiş ve bazı şartlara sahip olmuş mal, bir tüzel kişi durumundadır. Gerçek kişinin mala mâlik olması, belki malın vasıflarından biridir. Çünkü mâliki olmayan malın zekatı yoktur. Lukata gibi (Mavsılı, 1975:I/99). Zaten mâliki olmayan mal Beytü'l-Mal'e aittir. İmamı Şafî ve İmamı Mâlik der ki, ibadetle mükellef olmayan çocuklarla mecnunların da mallarından zekat lazım gelir. Zahiriler de aynı görüştedirler (Bilmen, a.g.e. 4/109). Ancak Hanefîler zekatı namaza kıyas ederek baliğ olmayan çocuğun malından zekat verilmez derler (Mavsılı, a.g.e. 1/99). Ebû Ubeyd, Kitabü'l-Emval adlı eserinde bütün Hadîsleri tetkik ederek zekatın mala terettüp ettiği ve mükellef olmayan çocuğun malından zekat verileceği neticesine vardığını beyan eder (Ebû Ubeyd, 452). Hz. Ebûbekir (r.a.) in zekatı vermeyenlere savaş açmasında da zekatın mala terettüp eden bir şey olduğu ve o malın içinde yoksulların hakkı bulunduğu, dolayısıyla mâlikin onu vermeme yetkisinin bulunmadığı görüşüne istinat edildiği söylenebilir.

Özet olarak zekat verilmesi vacip olmuş bir mal, adeta bir tüzel kişi görünümündedir. O malın zimmeti mâlikine bağlı değildir. Mâliki ibadetle mükellef olsun veya olmasın, mal, fakirlere borçlu bir tüzel kişi konumundadır.

4.3.2. Beytü'l-Mal Varidatına Tüzel Kişilik Açısından Toplu Bir Bakış:

Kur'an-i Kerim'de devlet hazinesine, yani Beytü'l-Mal'e, gerekli yerlere sarf edilmek üzere kaydedilen bazı mallardan ve sarf yerlerinden bahsedilir.

Mesela, fethedilen, ancak ahalisi Müslüman olmayan yerlerin insanlarından şahsî olarak ve arâzî mahsulatından alınan vergiden söz edilir (Tevbe, 9/29).

Yine her hangi bir savaş olmadan ve arkasından koşulmadan Müslüman olmayanlardan gelen ve fey denilen vergi malları ile savaşarak elde edilen ve ganimet denilen malın beşte biri tutarındaki mal anlatılmıştır (Enfal, 8/1,44,69; Haşr, 59/7-8-9-10).

Bir de rikaz denilen ve peygamberimiz (s.a.v.)'in hadîsiyle sabit olan toprakla karışık yer altı madenleriyle eskiden gömülü olup çıkarılan definelerden Beytü'l-Mal'e kaydedilmek üzere alınan beşte bir vergi vardır (Nevevi, 1972:11/225).

Yine, buluntu olup sahibi çıkmayan mallar ile varisi olmayan tereke ve velisi bulunmayan maktulün diyeti söz konusudur.

Yine Müslümanların görünen mallarından alınan ve Beytü'l-Mal'e kaydedilen zekat ve öşür vergileri vardır (Tevbe, 9/ 60).

Bütün bunlardan başka toplumun ihtiyaçları için Beytü'l-Mal'e kaydedilmek ve sarfedilmek üzere başka adlar altında vergiler toplanabilir.

Yukarıda sayılan Kur'an ve Hadîs kaynaklı her kalem vergi malı için yine Kur'an'da geçen sarf yerleri vardır. Cizye ve haraçtan elde edilen gelirler, toplumun tamamının menfaatine sarf edilmesi gerekir. Çünkü ilgili âyet, bu vergilerin mutlak olarak devlete verilmesini içermektedir (Tevbe, 9/29).

Zekât ve öşürün ise Tevbe suresi 60. Âyette gösterilen alanlara sarf edilmesi öngörülmüştür.

Ganimetlerden, madenlerden ve definelerden alınan beşte bir verginin sarf yerleri, Enfal 41. âyette "Allah'a (topluma), Rasûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir." Buyrulmuş sayılmıştır.

Yitik olarak bulunan mal, varisi olmayan terekeler, velisi bulunmayan maktulün diyeti gibi mallar ise yine fakir ve muhtaçlara sarf edilir (Bilmen, a.g.e. 4/77).

Zeyleî der ki, devleti yöneten ve Beytü'l-Mal'in mallarını idare etme makamında bulunan yetkili, bütün bu gelir kalemlerinin her biri için bir müessese kurmalıdır. Her biri için tahsis edilen malları birbirine karıştırmadan kendisine ait sarf yerine harcamalıdır. Çünkü her bir kategorinin kendine mahsus bir hükmî şahsiyeti vardır. Eğer bir kurumun malı sarf cihetine kâfi gelmezse, diğer müesseseden borç olarak alınıp sarf edilir. Sonra borçlu olan müessese için tahsil edilen maldan o borç geri ödenir (Zeyleî, a.g.e. 3/283).

Bu açıklamalarda görüldüğü gibi Beytü'l-Mal gelirlerinin sarf yerlerini gösteren âyetlerde mesela ganimet ve fey cinsinden olan malların sarf yerleri olarak Enfal 41. Ve Haşır 7. âyetlerde Peygamberimizin şahsı, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış yolcular şeklinde belirtilmiştir.

Zekat cinsinden olan malların sarf yerlerini düzenleyen Tevbe, 60. âyet ise bunları şöyle sıralar: Fakirler, miskinler, zekat çalışanları, müellefei kulub (örtülü ödenek), kölelikten kurtulmak isteyenler, borçlular, Allah yolu, ve yolcular.

Haraç, cizye ve daha başka vergilerin sarf yeri ise bütün toplumun her türlü menfaatidir (Bilmen,1969:4/77).

Burada fey ve ganimetlerle haraç ve cizye gibi vergilerin sarf edilmesi gereken alanlar, Peygamberimiz için olan müstesna olmak üzere aynen zekat âyeti içerisinde zikredilmişlerdir. Dolayısıyla bu vergi çeşitleri için ayrı ayrı kurum oluşturmak gerekmez.

Mesela ganimet ve fey'den Allah yoluna, fakirlere, yoksullara, yolculara yardım yapıldığı gibi, zekattan da bu cihetlere yardım ön görülmektedir. Aynı zamanda haraç ve cizye müessesesinden bütün toplumun menfaatine yapılan masraf, aynen zekat âyetinde her iyi faaliyeti ifade eden "*Fisebilillah*" (*Allah yolu*) ciheti olarak zikredilmiştir. Öyle ise bunlar birleştirilip bu sarf yerlerinin her birisine Zeyleî'nin vergi çeşitleri için tanıdığı **HÜKMİ ŞAHSİYET**, bu günkü kullanımıyla **TÜZEL KİŞİLİĞİ** tanımının daha uygun olacağı söylenebilir.

Âyetlerde belirtilen sarf yerleri birleştirilirse, şu alanlar ortak olarak tespit edilmiş olur: Allah yolu, devlet başkanlığı bütçesi (âyetlerde Peygamber ve yakınları için ayrılması istenen mal), fakirler, miskinler, vergi çalışanları ve bütün devlet memurları, kölelikten kurtulmak isteyenler, müellefei kulub (devlet başkanının örtülü ödeneği). borçlular, yolda kalmış yolcular.

Kur'an-i Kerim, bütün bu alanları ayrı ayrı zikrederek her bir alanla ve cihetle ilgili müessesenin kurulmasını ve bu müesseselerin de Zeyleî'nin dediği gibi birer hükmi şahsiyetlerinin olmasını istemektedir (Zeyleî, a.g.e. 4/283) .Nitekim gerek klasik ve gerekse çağdaş İslâm Hukukçuları bunu kabul etmektedirler (İbni Abidin, 1323:3/282; Bilmen, a.g.e. 4/77; Karaman, a.g.e. 207).

4.3.3. Kur'an'da Bahsi Geçen Vergilerin Sarf Cihetlerine Tüzel Kişilik Açısından Bakış:

Yukarıda kaydettiğimiz âyet-i celilelerde devlet tarafından toplanılması gereken (Ebû Ubeyd, a.g.e. 535) sanâyî, ticârî, tarım ve hayvancılıkla ilgili kazanç ve servetlerden (Bekara, 2/267; Zühaylî, 1991:10/260). alınan zekatın, âyetteki adıyla sadakaların, ganimet ve fey mallarının ve diğer vergilerin bir kısım sosyal alana dağıtılacak şekilde bir düzenleme yapıldığı görülmektedir. Ancak burada konuyla ilgili olarak dikkat edilmesi gereken şey bu alanların tüzel kişi olarak Kur'an'ca tanınıp tanınmadığıdır. Bunu ortaya koyabilmek için evvela bu alanların tanınması gerekir. Dolayısıyla bu hak sahiplerinden muradın ne olduğu, neleri ihtiva ettiği incelenecektir.

4.3.3.1. Devlet Başkanlığı Bütçesi:

Fey ve ganimetlerle ilgili âyetlerde Peygamberimiz (s.a.v.) ve yakınları için ayrılan beşte bir meblağın,

Peygamberimiz'in maaşı da dahil olmak üzere devlet başkanlığı bütçesi anlamı taşımaktadır. Çünkü kaynakların bildirdiğine göre Peygamberimiz o ödeneği kendi aile fertlerine harcadığının dışında arta kalanı başkanlığın çeşitli resmî giderlerine ve toplumun menfaatine olan bazı işlere harcıyordu.

4.3.3.2. Fakirler ve Miskinler Yardım Fonu:

Bazı alimlere göre fakir ile miskin aynı manalara gelmektedir. Yani iki zümre de geliri giderin karşılamayan, yoksul kimselerdir. Fakirin yoksul, miskin de daha yoksul olduğunu söyleyenler vardır (Ebû Ubeyd, a.g.e. 562-563; Zühaylî, a.g.e. 10/262). Hamidullah, Ebû Yusuf'dan naklederek Hz. Ömer (r.a.) in görüşünün şöyle olduğunu yazıyor: “Fakir, Müslümanların muhtaçları; miskin ise gayri Müslimlerin muhtaçlarıdır” (Hamidullah, a.g.e. II/220-221).

Bu fakir ve miskin gruplarının bütün fakir ve miskinleri kapsadığı söylenebilir. Yani memleketin bütün fakir ve miskinleri hak sahibidir. Kişiler tek tek değil, bütünü bir şahs-ı manevi olan fakirlik ve miskinlik statüsü altında hak sahibidir (Yazır, a.g.e. IV/2573). Hak sahipleri müşahhas olarak belli olmadığı için Kur'an bunları bir kişi topluluğu saymış ve kendilerini hak sahibi yapmış ve söz konusu hak sahipleri adına bir fon oluşturulup bu görevi yerine getirecek şekilde teşkilatlandırılmasını istemiş gibidir.

Fakirlerin, bu haklarını isteme yetenekleri vardır. (Beşer, a.g.e. 115). Şâyet devlet veya oluşturulmuş fonun idarecileri zekat mallarından fakirler sınıfına bir şey ayırmaz yahut vermez ise, yoksul olan her fert, fakirlik ve miskinlik şartlarına uyan her ferdin dava açması düşünülebilir.

Fakir ve miskinlere tahsis edilen zekat malları da bir gayeye tahsis edilmiş mal topluluğudur. Başka cihetlere sarf edilemez. Eğer sarf edilirse tazmini gerekir (Zeyleî, a.g.e. 4/283).

4.3.3.3. Zekat çalışanları (Devlet Memurları) Fonu:

Bu kişiler ve bunlara tahsis edilen mal, bir tüzel kişiliği ihsas ettirmektedir. Kişiler göz önünde bulundurularak bir kişi topluluğu sayılabildiği gibi tahsis edilen mala bakarak bir mal topluluğu tüzel kişiliğinin söz konusu olduğu söylenebilir.

Zekat çalışanları, sadece zekat vergisinin toplanmasında çalışan memurlar değil, aynı zamanda muhasebe, murakabe, harcamalar, teftiş işlerinde çalışanlar, bu görevlerden emekli olanları da içine alan bir kavramdır (Zühaylî, a.g.e. 10/268; Hamidullah, a.g.e. 1972:II/221).

Ancak âyetin ibaresinden anlaşılan umumi olarak “idâre” dır. Ebü'l- Ula Mardin, uygulamada zekat mallarını hak sahiplerine dağıtan memurların bulunduğunu, hükümetten izin almadan malları hak sahiplerine dağıttıklarını, ancak bunların faaliyetlerinin hükümet tarafından murakabe edildiğini ve hesaplarının incelendiğini bildirmektedir (Mardin, İsl. Ans. M.E.B.II/592). Hz. Peygamber devrinde her şey devletin kontrolünde gerçekleşiyordu. Görünüşe göre, bu fon, tüzel kişiyi hissettiren bir durum arz etmektedir.

4.3.3.4. Müellefe-i Kulub Fonu:

Kalbi yumuşatılacak, kazanılacak kimseler demektir. Bu calibi dikkat müessese, gizliliği icab ettiren bazı devlet ihtiyaçlarına cevap vermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu alana ayırdığı malı, diğer bir çok yerler arasında, manevi meselelere karşı pek alaka duymayan kabile başkanlarını kendine taraftar olarak kazanma işinde kullanıyordu (Hamidullah, a.g.e. II/222). Belli ki bu pay, devlet başkanının örtülü ödeneği durumundadır. Devletin ve milletin faydasına devlet başkanı bunu gerekli gördüğü gibi kullanır (Zühaylî, a.g.e. 10/271). Devlet başkanının isteğine bağlı olduğu için bu ödenekteki malda her hangi bir kimsenin hakkı olduğu söylenemez. Çünkü sarf edilecek zümrenin varlığı, başkanın kararıyla ortaya çıkacaktır. Ayrıca devletin menfaati sadece kişilerin kalplerinin ısıdırılmasında değildir. Devlet menfaati için kişilerin dışında başka şeylere de harcanabilir (Beşer, a.g.e. 117). Dolayısıyla ortada tüzel kişi sayılabilecek hak sahibi bir kişi topluluğu yoktur. Fakat tahsis edilen mal, bir gaye için tahsis edildiğinden bu mal topluluğu ve idaresine tüzel kişi gözüyle bakılabilir. Kur'an, böyle

bir ödeneğin ayrılmasını ve bir fon olarak ihdasını istiyor gibidir.

4.3.3.5. Kölelikten Kurtulmak İsteyenler Yardım Fonu:

Bunlar, boyunduruktan kurtarılacak kimselerdir. Fukaha ve müfessirler, bu kavramı iki çeşit tebea için kullanmaktadırlar. Birincisi köleler ve ikincisi düşman tarafından esir edilmiş kimselerdir. Kur'an, bunların hürriyetlerine kavuşturulması için zekattan bir ödenek ayrılmasını istiyor. Yani Kur'an, her hangi bir köleye para verilmesinden ziyade âyetin bu kısmında köle ve esir kurtarma müessesesinin kurulmasını istiyor. Bu hususa müfessirlerden Beyzâvî şöyle işaret etmektedir:

Tahsis edilen bu mal, kölenin kendisine değil, köle azat etme cihetindedir (Beyzâvî, 1955:I/201). Dolayısıyla köle azat etme gayesine matuf olarak tahsis edilen bu pay, başka şeylere harcanamayacağına ve harcandığı takdirde tazmin edileceğine göre tüzel kişi görünümünde olan bir mal topluluğudur.

4.3.3.6. Borçlular Sınıfı Yardım Fonu:

Bunlar ağır borç altına girmiş kimselerdir (Beyzâvî, a.g.e. I/201). Bu ıstılah, su baskını, yangın, zelzele gibi felaketleri, kasdi olmaksızın bir kimseyi öldürme ve bu yüzden kan bedeli ödemeye mecbur olma, borcundan dolayı hapse girme veya müessesesi iflas ettiğinden dolayı çalıştırdıkları işçilerin paralarını ödeyememe gibi borca düşmüş insanları ifade edecek şekilde tefsir edilebilir (Hamidullah, a.g.e. II/225-226). Burada da Kur'an, bunun bir müessese halinde kurulmasını ve buraya zekat mallarından ödenek tahsis edilmesini istemektedir.

Ayrıca bu müessese borçluyu borcundan kurtarmakla kalmayıp genişletilerek faizsiz borç veren, böylece de parasızlıktan dolayı işini yürütemeyen insanların iş kurmalarına yardımcı olan bir müessese haline getirilmesi de âyetin zımında vardır.

Nitekim Hz. Ömer (r.a.) geçici ihtiyaç ve zaruret içine düşen müreffeh ve zengin kimseleri dahi ödünç para vermek suretiyle istifade ettirmiştir. Hz.Osman (r.a.)'in de aynı işi yaptığı rivâyet edilmektedir (Mâlik, a.g.e. II/687,688). Buna göre bu müesseseden borç verip borç alınınca, müessese borçlu ve alacaklı olmaktadır ki bir gaye için tahsis edilen bu mal topluluğunun tüzel kişiliğini gösteren vasıflardan bir kaçı var demektir. Bu durum da onun tüzel kişi olabileceğini hissettirmektedir.

4.3.3.7. Fisebilillah (Allah Yolu) Ciheti Yardım Fonu:

Bu kavram, Allah rızası güdülen her şeyi içine alıyor olsa da fukaha ve müfessirler bundan asıl maksadın Allah yolunda savaşımlar; yani devletin ordusu olduğunu söylerler (Ebû Ubeyd, a.g.e. 568-569; Beyzâvî, a.g.e. I/201; Yazır, a.g.e. IV/2579; Zühaylî, a.g.e. 10/273). Örneğin, ordunun silah ve mühimmatı, hayır işleri, eğitim müesseseleri ve talebelere yapılan bağışlar, hastahane ve camilere verilen hediyeler, toplum menfaati için köprüler, fabrikalar, yetimlere yardım vb. fisebilillah (Allah yolu) cümlesindedir. Bu gayeler için tahsis olunan söz konusu mal, tüzel kişi görünümündedir. Yani Kur'an, böyle bir yardım müessesesinin kurulmasını ve bunun için zekattan mal tahsis edilmesini ve bu malın kendi sahasında bir takım hizmetleri yapmasını öngörmektedir.

4.3.3.8. İbnü's-Sebil Ciheti Yardım Fonu:

Bu ıstılah, yolda kalmış yolcu, veya Hac, cihad ve mendup bir ziyaret için yolculuk yapan, fakat yardımsız maksadına erişmekten aciz olan yolcu diye tefsir edilmiştir (Ebû Yusuf, 1973:139; Beyzâvî, a.g.e. I/201; Zühaylî, a.g.e. 10/274). Ancak, başka manalar ihtiva ettiği hakkında da çeşitli görüşler vardır. Mesela, bu ifadeden Müslümanlara ait yolların yapım, ıslah ve tamiri, yeni yollar açılması (Ebû Yusuf, a.g.e. 139), şehir olsun, köy olsun, meskun bir yerden geçen kimsenin üç günlük yiyecek, içecek ve oturacak yerinin temini, daha geniş manada seyyah ve yolcuların geliş ve gidişleriyle ilgili olarak onlara fayda sağlayan her nevi iş ve hareketler; yollar, oteller, yol emniyeti, yolcuların sağlık durumlarıyla ilgili tedbirler anlaşılabilir (Hamidullah, a.g.e. II/227). Yani Kur'an, yukarıda anlatılan

hizmetlerin görülmesi ve yerine getirilmesi gayesini gerçekleştirmek için zekattan bir miktar mal tahsis edilmesini ön görmekte ve bunun kurumsallaşmasını da istemektedir. Çünkü tahsis edilen malın bu işleri görmesi için gerçek kişilerden oluşan mütevellî gibi organlarının olması gerekir. Dolayısıyla bu ödeneğin bir mal topluluğu tüzel kişiliği olarak kabul edilebileceği âyetten anlaşılmaktadır.

4.3.3.9. Zekatın Sarf Yerlerinin Tüzel Kişilikleri Meselesi:

Kur'an-i Kerim' de Cenâbi Hak, zekatın sarf yerlerini bölüm bölüm zikrederek adeta bunların kendilerine göre özelliklerinin olduğunu, her birine tahsis edilen bütçenin azlık çokluk bakımından değişik olabileceğini, her birinin ayrı yapıda teşkilatlanmaları gerektiğini, bunun faaliyet ve hizmet açısından daha kolay ve düzenli olacağını zımnen işaret etmiştir.

Zühaylî tefsirinde, âyeti celîlede altı sınıf olan “fukara, mesakin, zekat çalışanları, müellefei kulub, borçlular ve yolcular” ın başlarında temlik lamı kullanıldığından bunların cihet değil, kişi topluluğu olduğunu söylemektedir. “*Allah yolu ve köleler*” kavramlarının başında da cihet ifade eden “fi” harf-i cer'inin kullanıldığını, dolayısıyla bu iki sarf yerinden muradın cihet ve Müslümanların umumunun menfaatini içeren ifadeler olduğunu, irade edilenin kişiler olmadığını ve bu iki kategorinin de müessese olabileceğini kaydetmektedir. Buna göre bu müesseselerin gerek şahıs, gerek mal topluluğu ve gerekse kurum olarak birer tüzel kişi olabileceğini anlayabiliriz. Zühaylî'nin kişi topluluğu olduğunu söylediği alanların da cihet olduğunu, başlarına **(YARDIM)** kelimesi takdir edilerek söylenebilir. Mesela, fakirlere yardım, miskinlere yardım, zekat çalışanlarına yardım gibi...

Bu alanlar Beytü'l-Mal'ın kısımlarıdır. Beytü'l-Mal ise hukukçulara göre bir cihet (Maverdi, 1990:354; Niyazi, a.g.e. 13,14) ve bir tüzel kişidir.

Netice olarak denebilir ki, âyetlerde geçen alanlar, birer tüzel kişi olarak tanınıp devletin maliye teşkilatı bünyesinde kurulması gereken ve müşahhas kurum mahiyetinde olup mal temellük edebilen ve sarf edebilen tüzel kişiler olabilir. Bunlara tahsis edilen mallar, bir cihete, bir topluluğa tahsis edilen mal gibi sayılabilir. Bunların bağımsızlıkları ve zimmetleri söz konusu olabilir. Borç alıp verirler (Zeyleî a.g.e. 4/283).

Türkiye’imizdeki bazı kurumlar, âyetlerde ön görülen kurumlara ne kadar benzemektedir. Mesela bir tüzel kişi olarak kurulan “Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Fonu”, fukara ve mesakin kurumlarına benzemektedir. Bunun gibi, “Zekat Çalışanları Fonu”, vergi toplama müesseselerini, “Fisebilillah Fonu”, Savunma Bakanlığı ve Orduyu, “İbni Sebil” kavramı, Ulaştırma Bakanlığı’nı çağrıştırmaktadır. Yani Kur’an-i Kerim, gerek bu zekat âyetiyle ve gerekse başka âyetlerle birçok kurumu tüzel kişi olarak kabul etmiş, mal temellük etme, borç alıp verme ve mal sarf etme vb. hakları tanımıştır.

4.3.4. Tüzel Kişilik Açısından Kurban ve Ortakları:

Kurban kesmek, gerek Kur’an-i Kerimde (Kevser, 108/2; En’am, 6/162; Hac, 22/36-37) ve gerekse Hadîs-i Şerîflerde (Buhari, a.g.e. 6/234, Kitap:73, Bab:1) bazı alimlere göre vacip, bazılarına göre de sünnet hükmünde yerine getirilmesi emredilen bir ibadettir. Kurban, ister bir, ister yedi hisse olsun, bir gayeye tahsis edilmiş ve bazı dokunulmazlıkları olan bir maldır. Menafii ortaklara gittiği için bunun hissedarlarıyla beraber aynen camiler gibi bir karma tüzel kişiliğe sahip olduğu söylenebilir

Kurbanı kesmeden evvel, yününün kırkılıp faydalanılması, kurbanın kiraya verilmesi, binilmesi, bir şey taşınması, sütünün sağılıp faydalanılması caiz değildir. Şâyet bu şekilde faydalanılırsa, tazmini gerekir. Bu haliyle kurban, dokunulmazlıkları olan bir kişiye benzer. Kesildikten sonra bile etinin, fakirlere dağıtma ve müminler arasında bir ünsiyet aracı olmanın dışında satılması ve başka şekilde kullanılması da caiz değildir (Mehmet Zihni, 1979:603). Kurban vakıf gibidir (İbni Abidin, 1323:5/209; Mehmet Zihni, a.g.e. 603). Vakıf malı gibi sayılan kurbanın yine vakıf malı gibi kendisine zimmet takdir edilip tüzel

kişiliğinden bahsedilebilir. Çünkü kurban, bu durumyla aleyhine olan şeyleri def etmeğe ve lehine olanları da kabule ehil görünüyor.

Kurbanın ortakları da tüzel kişi görünümündedir.. Çünkü onlar da bir gaye etrafında birleşmiş kişi topluluğudur. İçlerinden birinin niyeti kurban kesme değil de etlik olsa hepsinin kurbanı batıl olur (Mavsili, 1975:IV/18). Çünkü bir gaye etrafında oluşan tüzel kişiliğin gaye unsuru parçalanmıştır. Netice olarak, kurbanın kendisi ve ortakları tüzel kişi görünümündedir denebilir. Ortaklar aynı zamanda kurbanın organı görünümü arz etmektedirler.

4.3.5. Vakıf Malları:

Bunlar, toplumun menfaatine olmak üzere tahsis edilen mal topluluklarıdır. Müslüman malını insanların faydasına vakfetmekle Allah'ın rızasını kazanmak ve ona yaklaşmak ister. Ayrıca, vakfettiği malın ahirette kendisine fayda vereceği inancını taşır.

Müslümanı bu faaliyete sevk eden âmil, şüphesiz ki Kur'an ve Peygamberimiz'in hadisleridir. Vakıf mal topluluğunun bu bölümde incelenmesinin sebebi de budur.

Cenab-i Hak şöyle buyurmaktadır:

“En sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda (toplumun menfaatine) harcamadıkça iyiye erişemezsiniz”(Ali İmran, 3/92).

“Nefisleriniz için her ne hayır yaparsanız, Allah yanında onu bulursunuz” (Bakara, 2/110). Ayrıca Bk. (Bakara, 2/261,262,263,264)

Peygamberimiz (s.a.v.) de şöyle buyuruyor:

“İnsan ölünce ameli kesilir. Ancak üç kimsenin ameli kesilmeyip devam eder. Bunlar; (mescit, hastahane, çeşme, köprü vb.) devam eden bir hayır yapan; kendisinden faydalanılan bir ilim bırakan; arkasından dua edecek hayırlı evlat bırakandır” (Müslim, 1981:V/1255, Vasiyet, bab.3, H. No:1631).

“Hz. Ömer (r.a.), ya Rasulellah, bana en sevimli gelen hurmalığımı vakfetmek istiyorum, dedi. Peygamberimiz (s.a.v.) de: “bu hurmalığın aslını vakfet. Artık o satılamaz, hibe edilemez, varis olunamaz. Yalnız onun mahsûlü müstahakına infak edilir” buyurdu. Hz. Ömer (r.a.) da o suretle vakfetti” (Buhârî, 1981:III/194, Kitabü'l-Vesâyâ, bab 23).

Bu ayet ve hadisler tarafından tanınan ve oluşturulması teşvik edilen vakıf mal toplulukları hakkında hukukçular derler ki, vakıf mal topluluklarının zimmetleri vardır. İkinci şahıslarla akitleşme yapabilirler. Leh ve aleyhine olan bütün haklara sahiptirler. Borçlu ve alacaklı olabilirler. Fiil ve hak ehliyetlerini mütevellileri tarafından kullanırlar. Mütevellî vakıf namına alım satımda bulunur. Bundan dolayı da vakfın tüzel kişiliği vardır (Zerka, a.g.e. 259-260).

İbni Abidin “vakfın zimmeti yoktur” dese de çağdaş İslâm hukukçuları bu görüşe katılmadıklarını ifade etmektedirler (Niyazi, a.g.e. 25).

SONUÇ:

İslâm'ın ilk devri olan Peygamberimiz (s.a.v.)'in zamanında bu günküne benzerlik arzeden bir idari ve sosyal yapı mevcuttur. Kurum ve kuruluşlara pratikte hukuk süjesi olarak bakıldığı, onlara tüzel kişi muamelesi yapıldığı, ancak TÜZEL KİŞİ veya HÜKMİ ŞAHİS gibi terimlerin kullanılmadığı görülmektedir. Hukuk tarihinde insanın da KİŞİ veya ŞAHİS olarak vasıflandırılması yakın geçmişin uygulamasıdır. Fakat bu tabirler kullanılmadan önce de insanlara kişilik hak ve ehliyeti hukuk sistemleri tarafından tanınmış ve hukûkî düzenlemeler yapılmıştır.

Tüzel kişiler, özellikle son asırda sosyal hayatın akışı içinde önemli bir yer işgal etmişlerdir. Buna bağlı olarak da tüzel kişi kavramı gelişmiş ve tüzel kişilere ait hukûkî düzenlemeler meydana getirilmiştir. Tüzel kişiler insanlık tarihi boyunca var olduklarına göre, yer yüzünde mevcut olan hukuk sistemleri içerisinde İslâm Hukuk sisteminin, Peygamberimiz (s.a.v.) devrine münhasıran tüzel kişiler hakkında ne gibi bir düzenleme yaptığını tespit etmeğe çalışırken, evvela tüzel kişi oluşumlarının o devirde de var olduğunu ve bazı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. İslâm'dan önce Mekke Kent devleti idaresinde gerek kabileler ve cemiyetler gibi kişi, gerek kabile bütçeleri, başta Kabe ile ilgili olmak üzere çeşitli gayeler için tahsis edilen mal toplulukları ve gerekse Mekke Kent Devletinde kurumsal olarak meydana getirilmiş müesseseler toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. İdârenin ihmal ettiği güvenliği sağlamak için halkın sivil olarak kurduğu HİLFÜ'L-FUDÛL gibi bir takım cemiyetleri halk, bir sosyal oluşum ve bir güç olarak

kabul etmiştir. Yani o devirde insanlar bir gayeyi gerçekleştirmek için bazı oluşumlar meydana getirmişler, mal tahsis etmişlerdir.

Medîne Sözleşmesi'nden önce o toplumlarda yazılı bir hukuk metni yoktur. Bu Sözleşmeyi anayasa statüsünde gören hukukçular vardır. Sözleşme, ilk defa kurum ve kuruluşları, devlet ve kabile gibi bazı insan topluluklarını hukuk süjesi olarak görmektedir. O devirde, bir oluşumu hukuk süjesi olarak yazılı bir şekilde tanımak, büyük bir yenilik ve önemli bir gelişmedir.

Temel hukuk kaynaklarının başında gelen Kur'an-i Kerim'in, bir çok âyetinde faaliyetleri bütün toplumu kuşatan, her kurum ve kuruluşu içine alan **HAYRA DAVET** topluluklarını yine birer hukuk süjesi olarak tanıdığı ve teşvik ettiği görülmektedir.

Yine Kur'an'ın geçmiş ümmetlerin idari ve sosyal yapılarından ve örflerinden onları reddetmeyerek bahsetmesinden, hali hazırda ve gelecekte toplumun ihtiyacını giderici, zarar içermeyen her tekniği kabul ettiği müşahede edilmiştir.

Bütün bu tespitler bu çalışmada ancak bir yüksek lisans tezi sınırında yapılmaya çalışılmıştır. Tezde tüzel kişi konusu Hz. Peygamber'in devri ile sınırlandırıldığından sonraki devirlerle ilgili oluşumlara yer verilmemiştir.

İslâm tarihi boyunca yaşayan İslâm toplumlarının ihtiyaçlarını ve bunlarla ilgili hukûkî düzenlemeleri bütün fıkıh ekollerini tarayarak ortaya koymak ve tüzel kişi kavramının varlığını daha geniş boyutta incelemek gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AHMET B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed, Müsned, İst.1981
- AHMET CEVDET PAŞA BAŞKANLIĞINDA BİR HEYET, Mecelle, İst. 1300 h.
- AKÜNAL, Teoman, Medenî Hukuk Tüzel kişileri, İst. 1995
- ALÛSÎ, Mahmut Şükri, Bülûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti'l-Ahvali'l-Arab, Beyrut, ty.
- BEŞER, Faruk, İslâm'da Sosyal Güvenlik, Diyanet Yayınları, Ankara, 1987
- BEYZÂVÎ, Ömer b. Muhammed, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil, Mısır, 1955
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-i İslâmiyye Ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İst.1967
- BROKELMAN, İslâm Milletler ve Devletler Tarihi, Trc. N. Çağatay, Ankara, 1964
- BUHÂRÎ ABDULAZİZ, Keşfü'l-Esrar, Beyrut 1974
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Camiüs-Sahih, Çağrı Yay. İst. 1981
- CEVAD ALÎ, Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm, Bağdat, 1993
- CANAN, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Terceme ve Şerhi, Almanya, 1993
- ÇAĞATAY, Neşet, İslâm Öncesi Arap Tarihi Ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1971
- DAVUDOĞLU Ahmet, Selamet Yolları İst. 1967
- DÖNDÜREN, Hamdi, Delilleriyle İslâm Hukuku, İst.1983

- EBÛ UBEYD, Kasım ibni Sellam, Kitabü'l-Emval, Trc. C. Sağlık, İst. 1981
- EBÛ YUSUF, Kitabü'l-Haraç, Trc. Ali Özek, İst. 1973
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, Sünen, Çağrı Yay. İst. 1981
- ERKAL, Mehmet, Beytü'l-Mal Maddesi, T.D.V. Ansiklopedisi, İst. 1992
- FERRA, Ebû Ya'la Muhammet b. Hüseyin el-Hanbelî, el-Ahkâmu's-Sultaniyye, Beyrut, ty.
- GÖĞER, Erdoğan, Hukuk Başlangıcı Dersleri, Ank. 1976
- HATEMÎ, Hüseyin, Kişiler Hukuku Dersleri, İst. 1992
- HATEMÎ, Hüseyin, Medenî Hukuk Tüzel Kişileri, İst. 1979
- HASAN, İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, Trc. İsmail Yiğit, İst. 1985
- HAMİDULLAH, Muhammet, İslâm'da Devlet İdaresi, Trc. K. Kuşcu, İst. 1963, HAMİDULLAH Muhammet, Vesâiku's-Siyasiyye, Beyrut, 1985
- HAMİDULLAH, Muhammet, İslâm Peygamberi, Trc. M.S. Mutlu, İst. 1972
- HASSAN, Hüseyin Hamit, el-Medhal, Kahire 1979
- HAYYÂT, Abdu'l-Aziz İzzet, eş-Şirkât fi Şer'îati'l-İslâmiyye ve'l-Kanuni'l-Vad'iyye, Beyrut, 1983
- İBNİ HİŞAM, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1971
- İBNİ MÂCE, Ebi Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, Çağrı Yayınları, İst. 1981
- İBNİ ABİDİN, Muhammed Emin, Reddü'l-Muhtar Ala Dürri'l-Muhtar, Beyrut 1323
- İBNİ ABİDİN, Muhammed Emin, el-Ukûdü'd-Dürriyye Tenkihu'l-Fetâvâ el-Hamidiyye, Beyrut, h. 1300
- İBNİ RÜŞD, Bidâyetü'l-Müctehid, Trc. A. Meylani İst. 1991
- İBNİ KESİR, Ebi'l-Fida el-Hafız, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrut, ty.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzeddin Ebi'l-Hasen, el-Kamil fi't-Tarih, Beyrut, 1979
- HEYET, Ali Özek Başkanlığında, Kur'an-i Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercemesi, Medîne 1987

- KARAFÎ, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmet b. İdris, el-Furuk, Alemü'l-Kütüp, Beyrut, ty.
- KARAMAN, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, İst. 1978
- MÂLİK b. ENES, el-Muvatta, Çağrı Yayınları, İst.1981
- MAVSİLÎ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, el-İhtiyar Li Ta'lili'l-Muhtar, Beyrut, 1975
- MEHMET ZİHNÎ, Nimeti İslam, İstanbul, 1979
- MÜSLİM, Ebi'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburî, Sahih-i Müslim, İst.
1981
- MESÛDÎ, Ali b. Hüseyin, Mürûcû'z-Zeheb, Mekke, 1973
- MİRAS, Kâmil, Tecrid-i Sarih Tercemesi, Ankara, 1980
- MARDİN, Ebü'l-Ula, İslâm Ans. Beytü'l-Mal Maddesi, M.E.B. İst. 1993
- MOLLA HÛSREV, Muhammet b. Feramuz, İst. 1973
- MÛNCİD Fİ'L-LÛĞA VE'L-ALAM, Beyrut, 1973
- NİYAZÎ, İmran Ahsen, Meşruiyetü'ş-Şahsiyyeti'-Maneviyye fi Fikhi'l-İslâm,
Mecelletü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, sy.5. 1983
- NEVEVÎ, Muhyiddin Ebû Zekeriya, Sahih-i Müslim Şerhi, Beyrut, ty.
- ONAR, Sıddık Sami, İdare Hukukunun Umumi Esasları, İst. ty.
- ÖZSUNAY, Ergun, Medenî Hukukumuzda Tüzel kişiler, İst. 1978
- ÖZCAN, Abdullah, el-Ecelü fi'l-Bey', Mekke, 1989
- REMLÎ, Şemsüddin b. Muhammed, Nihâyetü'l-Muhtac, Beyrut 1984
- SERAHSÎ, Ebû Bekir Muhammed, el-Mebcut, Beyrut, ty.,
- SERAHSÎ, Usulü's-Serahsî, Beyrut, 1973
- SÜHEYLÎ, Ahmet b. Ebi'l-Hasan, Ravdu'l-Unf, Tefsiru'n-Nebeviyyeti Li İbni Hişam,a.g.e. Mektebe
Külliyati'l-Ezheriyye, 1971

- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebi'l-Feth Muhammet b. Abdi'l-Kerim, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1975
- ŞEKERCİ, Osman, İslâm Şirketler Hukuku, İst. 1981
- TİRMİZÎ, Ebi İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, Sünen, Çağrı Yayınları, İst.1981
- UDEH, Abdu'l-Kadîr, Teşriu'l-Cinai'l-İslâmi, Daru't-Turas, Kahire, ty.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Şahsın Hukuku, İst. 1960 YAZIR, Muhammet
Hamdi, Hak Dini Ku'ran Dili, İst. 1971
- ZEYLEİ, Osman b. Ali, Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, Beyrut, ty. ZÜHAYLÎ, Vehbe, Tefsiru'l-
Münir, Beyrut, 1991
- ZEYDAN, Abdu'l-Kerim, Fıkıh (İslâm Hukuku) Usulü, Trc. Ruhi Özcan, Ank. 1979 ZERKA, Mustafa
Ahmet, el-Fıkhu'l-İslâmî fi Sevbihî'l-Cedid, Dımışk, 1968

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet İkbâl Aydın 1951 yılında Erzurum'da doğdu. İlk okulu Narman ve Horasan ilçelerinde bitirdi. Orta ve

Lise tahsilini Sivas İmam-Hatip Lisesinde tamamladı.1975 yılında Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesine girerek 1980 yılında fakülteden mezun oldu. 1982 ve 1989 yılları arasında Ağrı-Diyadin ve Uşak –Karahallı ilçelerinde Müftülük yapan Ahmet İktbal Aydın, 1989-1995 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığınca din görevlisi olarak Almanya'ya gönderildi. 1995 yılında yurt dışından kesin dönüş yaparak Sakarya Merkez vaizliğine tayin olundu. Halen Sakarya Merkez Vaizi olarak görev yapmakta olup evli ve dört çocuk babasıdır. Arapça ve Almanca biliyor.